

LETS

vrijwilligerswerk nieuwe stijl

Onderzoek naar de eigenheid van Lets ruilkringen,
juridische knelpunten en mogelijke oplossingen

Hugo Wanner

Lets Vlaanderen vzw

Met financiële steun van

Bestuur van de Maatschappelijke Integratie
CEL SOCIALE ECONOMIE

Administration de l'Intégration sociale
CELLULE ECONOMIE SOCIALE

LETS: vrijwilligerswerk nieuwe stijl

Onderzoek naar de eigenheid van Lets ruilkringen,
juridische knelpunten en mogelijke oplossingen

Hugo Wanner

Layout: www.dewriker.be

Uitgever: Lets Vlaanderen vzw,
A. Huxleystraat 35, 9881 Aalter, tel +32 (0) 34 40 41 96
info@letsvlaanderen.be
www.letsvlaanderen.be   www.letseurope.info

2002 Wettelijk depot D/2002/9671/1

Alles uit dit document mag gebruikt en overgenomen worden mits bronvermelding.

Inhoud

Woord vooraf	6
Inleiding	8
1 Wat zijn letsgroepen ?	11
1. Een concreet voorbeeld	13
2. Ontstaan	15
3. Andere definities	15
4. Organisatievormen	21
5. Verwachtingen of doelstelling	21
6. Barter: bijkomende bron van verwarring	22
7. Terug naar Lets in België: een werkdefinitie	22
2 Verspreiding van Lets	25
1. Www.letseurope.info	26
2. Algemene bronnen	27
3. Bronnen per land	27
4. Algemeen overzicht	30
5. Meer informatie over Lets en complementaire muntsystemen op internet	32
6. Onderzoeksgegevens Lets in België	33
7. Good practices - Timebanks	36
3 Lets en economische begrippen	39
1. Geld versus Lets	40
2. Arbeid versus Lets	43
3. Werkloosheid versus Lets	44
4 Lets en sociale aspecten	47
1. Individualisering en vrijwilligerswerk	48
2. Sociale arbeid	49
3. Participatie	50
4. Sociale ruil	51
5 Lets en juridische knelpunten	55
1. Het arbeidsovereenkomstenrecht	57
2. Arbeidsbeschermingsrecht	61
3. Sociale zekerheidsrecht	64
4. Fiscaal recht	75
5. Vestigingswet en beschermde beroepen	77
6. Verenigingsrecht	77
7. Aansprakelijkheidsrecht	79
8. Bescherming van de privacy	80
6 Suggesties tot oplossing - Wetsvoorstel vrijwilligerswerk	83
1. Wetgeving specifiek voor Lets	84
2. Inpassing in het huidige wetgevend werk	86
3. Algemene bepalingen (art 1-2)	86
4. Definities (art 3)	86
5. De vrijwilligersovereenkomst (art 4-6)	91
6. Aansprakelijkheid (art 7-8)	92
7. Verzekering (art 9-10)	93
8. Arbeidsrecht (art 11)	95
9. Fiscaal- en sociaalrechtelijke bepalingen inzake vergoedingen (art 12-13)	95
10. Uitkeringsgerechtigde vrijwilligers (art 14-27)	97
11. Conclusie	101
7 Tot besluit: perspectieven voor Lets	103
Bibliografie	109

Woord vooraf

Is het waar dat het recht de ontwikkelingen in de samenleving achterna hinkt? Met andere woorden: is het mogelijk dat er maatschappelijk gewenste initiatieven ontstaan en tot ontwikkeling komen die door de wetgever (nog) niet voorzien zijn?

Jazeker.

“Lets” is zo’n fenomeen: “sympathiek”, zegt iedereen. De vriendelijke golf van mensen die elkaar helpen, vriendendiensten bewijzen en daar niet voor betaald WILLEN worden... is dat niet mooi in een tijd die koel en zuur schijnt, waarin mensen sociaal uitgesloten worden, de economie ervaren wordt als een stoelendans waarin steeds maar mensen uitvallen? Lets: het ei van Columbus?

Hoewel “ruilen” zo oud is als de straat, niets zo menselijk is als vriendschappelijke diensten en wederdiensten... is Lets als systeem van recente signatuur en bewijst de internationale weerklank dat het om een waardevol antwoord gaat op de grote vragen van onze tijd. Lets is weliswaar geen tovermiddel maar verdient stellig aandacht op de congressen over sociale uitsluiting, integratie, verzuring, vervreemding, vereenzaming, wijkontwikkeling, buurtdiensten, kansenongelijkheid, kloof met de burger, enz.

Letsgroepen maken in zekere zin een nieuw soort vrijwilligerswerk mogelijk. Hier zijn niet altijd dezelfde ofwel hulpvrager, ofwel hulpverlener. Lets onthult dat iedereen diensten kan bewijzen maar tegelijk ook zelf diensten kan gebruiken. Hier geen eenzijdige hulprelatie maar wederkerigheid, mensen helpen elkaar, vormen een netwerk dat - juist omdat het zo spontaan-menselijk is - als deugd-doend ervaren wordt. Overigens gaat het om “diensten” in een heel brede betekenis van het woord: wat kunnen mensen al niet allemaal voor elkaar doen?

Praktijkervaringen tonen het belang aan van het lokale karakter (Lets is een gebeuren binnen de directe leefomgeving), de noodzaak van een zekere structuur (een minimale groepsorganisatie)... maar ook een juridisch kader.

De wetgever heeft, begrijpelijkerwijze, Lets niet voorzien bij de totstandkoming van de sociale en fiscale regelgeving, zoals overigens het vrijwillig engagement in het algemeen over het hoofd gezien werd. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat er zich een aantal knelpunten stellen, zoals o.m. de onduidelijke rechtspositie van werklozen. Grosso modo zijn dit dezelfde knelpunten als voor vrijwilligerswerk in het algemeen. Toch zijn er specifieke aspecten die het wenselijk maken dat Lets als dusdanig juridisch belicht wordt. Zo kan men bij Lets zowel prestaties verrichten als ontvangen. Het feit dat men niet uitsluitend hulp biedt (de “vrijwilliger” klassiek model) noch uitsluitend diensten ontvangt (de “hulpbehoevende” in klassieke zin) is duidelijk niet in tegenstrijd met het onbezoldigd karakter van het letsgebeuren, toch brengt het bepaalde juridische vragen met zich mee.

De federale overheid vertolkt met haar opdracht tot dit onderzoek ongetwijfeld de brede maatschappelijke sympathie voor Lets en onderkent de sociale voordelen inzonderheid voor groepen die op een of andere manier sociaal geïsoleerd of uitgesloten leven. Toch is er meer: er is oor naar de verzuchtingen vanuit de letsgroepen in de beide landsdelen om de juridische knelpunten op te lossen. Die worden in dit rapport, in een internationaal perspectief, in kaart gebracht. De knelpunten blijken niet eens zo moeilijk oplosbaar. Het woord is nu aan de wetgever.

Hoewel dit rapport geschreven is met dezelfde sympathie tegenover Lets als ook de opdrachtgever, de media, de brede samenleving te kennen geven, worden de juridische vragen die zich stellen toch objectief en systematisch onder ogen gezien. Hugo Wanner, socioloog en econoom, heeft met grote deskundigheid de analyse uitgevoerd. Hij heeft hierbij niet enkel achter het computerklavier gezeten maar is met talrijke betrokkenen in gesprek gegaan: van letsgroepen tot academische deskundigen, uiteenlopende actoren uit het politieke en sociale krachtenveld,... en omdat Lets geen uitsluitend Belgisch verhaal is werd ook Europees en zelfs mondiaal nagegaan hoe de overheid elders Lets juridisch benadert.

Lets Vlaanderen en Intersel hopen er sterk op dat het niet bij dit onderzoek blijft. De letsbeweging beseft dat de "erkenning" van Lets noodzakelijkerwijze ook inhoudt dat kernbegrippen in het letsverhaal juridisch eenduidig gedefinieerd worden. Zoals vrijwilligerswerk in het algemeen afgebakend wordt van bezoldigde arbeid, zo is dit ook specifiek voor Lets het geval.

De letsgroepen zijn vragende partij voor een situatie die ook voor de RVA en andere administraties voldoende duidelijkheid biedt. Voorwaarde is dan wel dat zij niet opgezadeld worden met een verstikkende administratieve rompslomp zodat het leuke en frisse karakter van Lets onverkort kan behouden blijven. Het juridisch denkwerk dat verricht wordt in verband met de Wet op het Vrijwilligerswerk toont aan dat Lets met deze wens niet alleen staat maar ook - en dit is verheugend - dat een redelijk eenvoudige uitvoering realiseerbaar is.

Een tweede voorwaarde is dat het karakter van Lets gevrijwaard blijft: de belangeloosheid, de gelijkwaardigheid, de wederkerigheid, het sociale en sociaal bevorderende netwerk,... mogen niet aangetast maar moeten integendeel verder ondersteund en aangemoedigd worden.

Dat met dit onderzoek het laatste woord nog niet gezegd is, is zonneklaar. Niettemin staat het belang buiten kijf van de waardevolle onderzoeksresultaten die in dit rapport verzameld zijn.

Na de talrijke en toenemende praktijkervaringen ("Lets heeft wat in zijn mars!"), na de technisch-juridische analyse ("Lets kan, als...") en maatschappelijke beschouwingen uit velerlei hoeken ("de zinvolheid van Lets in een breder maatschappelijk-sociaal kader) is het woord aan de wetgever om Lets op het goede spoor te zetten.

Dank aan iedereen die dit onderzoek mogelijk maakte. We hopen dat het bijdraagt om het sociaal wenselijke met het juridisch mogelijke in eenklank te brengen.

Peter Dauwe

Bestuurder Lets Vlaanderen vzw

Bernard Simon

Bestuurder Intersel asbl

Inleiding

Vanaf 1994 staken verscheidene mensen in België, geënthousiasmeerd door de buitenlandse voorbeelden van Lets, de handen uit de mouwen en richtten nieuwe letsgroepen op. De aandacht in de media voor dit nieuw sociaal initiatief gaf deze ontwikkeling een bijkomende impuls.

In dezelfde periode zijn er nog vele andere maatschappelijke ontwikkelingen die met ruil, geld en arbeid te maken hebben. We kennen een sterke toename van informatica en communicatie technieken. In de commerciële sfeer maakt deze technologie de snelle ontwikkeling mogelijk van Barter. Bedrijven ruilen goederen en diensten zonder gebruik te maken van cashgeld, en maken hun rekeningen in een zelf gekozen munteenheid. In de distributiesector en de luchtvaart ontstaan puntensystemen om de klantentrouw te belonen, punten met een geldkarakter, want er kan veel mee gekocht worden. Een deel van de vergoeding aan werknemers wordt als maaltijdcheque uitbetaald, cheques waarmee allerlei voedingswaren gekocht kunnen worden. De overheid lanceert systemen om werkloosheid in te dijken en om zwartwerk te bestrijden. PWA cheques en dienstencheques zien het daglicht. Bij vrijwilligerswerk wordt een forfaitair vergoedingssysteem wettelijk geregeld.

Deze evoluties zijn nog in volle gang en zijn een wereldwijd fenomeen. Het zijn enkele elementen van de context waarin letsgroepen ontstaan: groepen die tussen hun leden vriendendiensten uitwisselen en dit met een puntensysteem verrekenen.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat sommigen zich afvragen of ook Lets geen commercieel systeem is. Dit leidde voor een letser in Wallonië tot een betwisting en een rechtszaak in verband met de toepassing van de werkloosheidsreglementering, met name de vraag of een uitkeringsgerechtigde werkloze mag deelnemen aan Lets. Vanuit dezelfde invalshoek kunnen echter vragen gesteld worden omtrent belastbaarheid, toepassing van handelsrecht en arbeidsrecht op Lets. Over de juridische positie van Lets heersen helaas heel wat misverstanden, maar er zijn ook situaties waarin de toepasbaarheid van de wet niet erg duidelijk is.

Al in 1996 werd vanuit letsgroepen de vraag naar de overheid gesteld om een duidelijke regeling te krijgen voor Lets en de toepasbaarheid van fiscaliteit en sociale zekerheid. Dit leidde toen niet tot een concreet resultaat. Nu is de draad terug opgenomen dankzij een subsidie vanwege de Cel Sociale Economie van het Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu, die dit onderzoek mogelijk maakte. Tevens maakte deze steun het mogelijk om een website te ontwikkelen: www.letseurope.info

We beginnen met een beschrijving van Lets in hoofdstuk 1. Hoe presenteert Lets zich in andere landen? Welke varianten zijn er? En welke definitie hanteren we in dit onderzoek? In hoofdstuk 2 vervolgen we met het kwantificeren van Lets en aanverwante systemen in zoveel mogelijk landen. We deden dit via literatuurstudie en informatie op het internet. Enkel voor België deden we dit via een eigen enquête.

We schetsen de plaats die Lets in onze maatschappij inneemt door het te bespreken vanuit een economische en een sociale invalshoek, respectievelijk in hoofdstukken 3 en 4. We hadden het geluk hierover met Bernard Lietaer en Katrijn Vanderweyden van gedachten te kunnen wisselen. Zij hebben respectievelijk vanuit hun financieel-economische en sociologische deskundigheid heel bruikbare inzichten en suggesties aangereikt.

In het vijfde hoofdstuk overlopen we de belangrijkste knelpunten voor Lets volgens het Belgisch recht. Het studiewerk over de juridische positie van de vrijwilliger en over semi-agorale arbeid door Bouckaert, D'hondt en Van Buggenhout was hiervoor onze grootste houvast. Door ons gesprek met Beatrice Van Buggenhout hebben we voor Lets een aantal ideeën scherper kunnen stellen. Ook in de zoektocht naar oplossingen, waarmee we bij het zesde hoofdstuk belanden. Het actuele wetgevend werk, met name het wetsvoorstel voor het vrijwilligerswerk, lijkt ons de aangewezen manier om de huidige juridische onduidelijkheid omtrent Lets op te lossen. In onze contacten met Magda De Meyer en Simonne Creyf, indieners van het wetsvoorstel werd dit enkel bevestigd.

We besluiten met een blik vooruit, vanuit het standpunt dat Lets een positieve ontwikkeling is in onze maatschappij. Daarom geven we enkele aanzetten die de verdere uitbouw van Lets ten goede kan komen.

Wat zijn letsgroepen ?

1. Een concreet voorbeeld	13
2. Ontstaan	15
3. Andere definities	15
4. Organisatievormen	21
5. Verwachtingen of doelstelling	21
6. Barter: bijkomende bron van verwarring	22
7. Terug naar Lets in België: een werkdefinitie	22

Lets is een relatief nieuw maatschappelijk gebeuren. Een woordenboek zal je niet helpen: in Van Dale is de term nog niet opgenomen. In het Nederlands wordt de term 'Lets' gebruikt die staat voor een Engelstalig letterwoord: Local Exchange Trading System. In het Frans wordt het Franstalige letterwoord Sel gebruikt dat staat voor Système d'Echange Local.

Het eenvoudigste is de letsgroepen eerst zelf aan het woord laten. In publicaties van Lets Vlaanderen vzw vinden we het volgende.

“ Wat is Lets? Men zou Lets kunnen omschrijven als ....

lokale ruilhandelsystemen of beter nog uitwisselingssystemen. Ze werken heel eenvoudig. Een groep mensen en/of instanties spreken af om met elkaar diensten en goederen uit te wisselen. Daartoe wordt een ruileenheid afgesproken en er wordt een gids(je) samengesteld waarin iedereen de goederen en diensten vermeldt die men aanbiedt of vraagt. Deze gids wordt onder alle letsdeelnemers verspreid, samen met waarderingbons. Wens je op een vraag of aanbod in te gaan dan neem je rechtstreeks contact met de aanbieder of vrager. Achteraf waardeer je hem of haar voor het gegeven goed of de verleende dienst door middel van je waarderingbons. Een centrale administratie verzamelt die bons zodat van iedereen de balans kan worden bijgehouden.”

In een Franstalige publicatie over SEL vinden we:

“Un système d'échange local est un groupement de personnes qui, sous forme associative et sur une base locale, échangent entre eux et de manière multilatérale, des services et des biens par l'intermédiaire d'un bulletin d'information, d'une unité de compte interne des transactions et d'un système de bons d'échange ou d'une feuille personnelle de tenue des comptes remise régulièrement à l'équipe d'animation du groupe. Ces réseaux n'ont nullement l'ambition de remplacer l'économie traditionnelle mais s'en veulent un complément, plus approprié à certains types d'échanges.”¹

Een lokaal ruilsysteem is een groep personen die in een vereniging op lokaal vlak onderling maar multilateraal diensten en goederen uitwisselen. Als hulpmiddelen gebruiken ze een informatiegids, een interne rekeneenheid voor de uitwisselingen en een systeem van ruilbons of een blad met de persoonlijke rekeningstand dat regelmatig aan de stuurgroep van de vereniging wordt bezorgd. Deze netwerken hebben geen enkele ambitie om de traditionele economie te vervangen, maar willen een aanvulling bieden die beter geschikt is voor bepaalde types van uitwisselingen.

In België zijn er een 25 tal letsgroepen actief, ze hebben een tiental tot meer dan honderd leden per groep.

¹ Halima, Boussaïdi (2000),
'Le fonctionnement des
systèmes d'échanges locaux:
le développement des
échanges non-monétaires,
une nouvelle perspective pour
le réseau financement
alternatif', Namur, p 41

1. Een concreet voorbeeld

Voor wie niet met deze organisaties vertrouwd is blijft bovenstaande omschrijving misschien erg abstract. Daarom een voorbeeld hoe het in de praktijk aan toe kan gaan. Nemen we vier leden van een letsgroep BrusSel: Jan, Marie, Peggy, Luc. De ruileenheid die de groep heeft gekozen heet BLE. In de ruilgids van BrusSel hebben de leden als aanbod een aantal diensten opgegeven die ze graag voor anderen willen doen. Als vraag hebben ze een aantal diensten opgegeven die graag zouden krijgen of nodig hebben, maar die ze zelf niet goed kunnen of niet zo graag doen, of liever niet alleen doen. Met deze informatie kunnen ze aan de slag en kan het ruilen beginnen. Om het ruilbedrag te bepalen geldt als richtlijn in de groep dat één uur werk gelijk is aan 10 BLE. Marie houdt niet zo van huishoudelijk werk, maar Jan wil haar komen helpen gedurende enkele uren. Marie waardeert dit met 20 BLE voor Jan. Luc geeft een feestje en vraagt aan Marie hulp bij het voorbereiden en koken. Luc waardeert dit met 15 BLE voor Marie. De haardos van Jan is aan een knipbeurt toe en daar kan Peggy voor zorgen. Jan waardeert dit met 20 BLE, want hij vindt dat Peggy puik werk heeft geleverd. Peggy moet naar een aantal overheidssdiensten tijdens een schoolvakantiedag, en brengt haar zoontje voor enkele uren naar Luc die graag met kinderen omgaat. Ze waardeert dit met 10 BLE. Marie moet nog een klusje opknappen en leent daarvoor een boormachine van Peggy, wat ze waardeert met 5 BLE.

De administratie van BrusSel houdt van deze uitwisselingen het overzicht bij. Jan, Marie, Peggy en Luc geven immers door wat ze voor mekaar deden. Het overzicht ziet er als volgt uit, iedereen begon met 0 BLE op haar of zijn rekening:

Jan:	0/ +20/ -20	saldo: 0 BLE
Marie :	0/ -20/ +15/ -5	saldo: -10 BLE
Peggy :	0/ +20/ -10/ +5	saldo: +15 BLE
Luc:	0/ -15/ +10	saldo: -5 BLE

Het gezamenlijk saldo binnen de groep blijft op nul staan. Maar de individuele leden hebben een minstand of een positieve stand. Dat is de manier waarop de uitwisselingen werken. Heel wat diensten worden op gang getrokken.

cartoons by Dylan Thomas / artwork by The Graphics Studio²

² Overgenomen uit de website: <http://www.lets-linkup.com/LETS%20Online.htm>

2. Ontstaan

Het principe van een lokaal ruilsysteem is niet nieuw, er zijn vele voorbeelden in de geschiedenis. Vooral als het officiële geld schaars wordt zoeken mensen naar alternatieven. Een bekend voorbeeld dat telkens terugkomt in de literatuur is Wörgl in Oostenrijk in de crisisjaren 1932, waar de lokale overheid het initiatief nam. Maar ook recenter, tijdens de burgeroorlog in Joegoslavië werd b.v. in Sarajevo een lokale munt gebruikt om de economie draaiend te houden.³

Het ruilsysteem LETS dat we hier beschrijven heeft echter zijn oorsprong in sociale bewegingen en experimenten van de jaren 1960-70. Met name in Canada, Vancouver werden de eerste experimenten opgezet, tegen de achtergrond van de hippiebeweging. In een periode waarin met idealen werd geëxperimenteerd (coöperatief werken, terug naar de natuur enz), maar tegelijk tegen een achtergrond van economische problemen, start David Weston in 1976 in Vancouver een ruilsysteem dat hij 'Community exchange' doopte. Het systeem was gebaseerd op het ruilen van tijd.

Maar de eerste letsgroep is in 1983 ontstaan. Het was een sociale innovatie, opgezet door Michael Linton. In de plaats waar hij toen in Canada woonde (Vancouver Island, Comox valley) ontstond er door het wegvallen van economische activiteit grote werkloosheid: stopzetting van een bedrijf, sluiting van een militaire basis en wegvallen van toerisme. De plaatselijke bevolking beschikte zelf over vele capaciteiten, maar geraakte niet meer via loon aan het nodige geld om zich levensnoodzakelijke goederen en diensten te verwerven. Deze paradox wilde Linton oplossen door rechtstreeks deze capaciteiten te gaan uitwisselen zonder tussenkomst van harde Dollars. Zijn oplossing was het opzetten van een 'Local Exchange and Trade System' vandaar het letterwoord LETS, vrij vertaald 'Lokale ruilkring'. Het systeem van Linton was geïnspireerd op dat van Weston. Het verschil is dat hij niet de tijd als eenheid gebruikt, maar de 'Green Dollar'. Deze eenheid wordt in waarde gelijkgesteld aan een Canadese Dollar. Dit eerste systeem heeft het maar enkele jaren uitgehouden. Aan het mislukken kunnen gebrek aan transparantie, grote centralisatie en gebrek aan vertrouwen ten grondslag hebben gelegen.⁴

Het was wel een lichtend voorbeeld dat eerst in de Angelsaksische wereld (Canada, USA, UK, Australië), nadien in andere geïndustrialiseerde landen (Europa, Japan) en ook naar derdewereldlanden verspreidde. De toepassingen konden wel erg gaan verschillen van het oorspronkelijk opzet. Zo werd in periode van hoge werkloosheid het systeem gepromoot (in UK) om voor werklozen te zorgen dat ze hun vaardigheden niet zouden verliezen of nieuwe vaardigheden zouden opdoen, met als doel om zo terug werk te kunnen vinden. Het letterwoord bleef hetzelfde maar werd anders ingevuld: Local Employment and Training System.

3. Andere definities

Omdat deze systemen tot een heel verschillende dynamiek aanleiding kunnen geven, en ook met uiteenlopende doelen worden opgezet, wordt het begrip Lets een begrip dat vele ladingen dekt. In een aantal situaties heeft de ontwikkeling van letsystemen dan ook geleid tot nieuwe termen: Timebanks in USA en UK, Seniorengenossenschaft in Duitsland, Hureai Kippu in Japan. Naargelang het land of de groepen waar we terecht komen verschilt ook de omschrijving van letsgroepen, soms gaat het om nuances, soms om fundamentele standpunten. Hierna volgen enkele voorbeelden.

³ Lietaer, Bernard (2001), 'Het geld van de toekomst - Een nieuwe visie op welzijn, werk en een humanere wereld', Forum, Amsterdam, 478 p. In dit boek komen tal van geld- en ruilsystemen aan bod van de oudheid tot het heden, met beschrijving van hun maatschappelijke implicaties.

⁴ Hontschoote, Frédéric (2000), 'Les monnaies locales: Création et rentabilité d'un capital social - Analyse comparative de l'Ithaca Hour et du Sel de Paris', Université de Paris VII Jussieu, DEA de sociologie du pouvoir, p 12

Verenigd Koninkrijk

'SO WHAT ARE LETS?'⁵

LETS - Local Exchange Trading Schemes - are local community-based *mutual aid networks* in which people exchange all kinds of goods and services with one another, without the need for money.

LETS are *revitalising communities* throughout Britain. As grassroots initiatives they are open to everyone - people of all ages, skills and abilities; local clubs and associations; voluntary groups, charities, community initiatives; co-ops, small businesses and local services - helping everyone to give and take, connect to new resources, and find a genuine community identity.

LETS offer equal opportunities to all - whether employed or unemployed, financially secure or on low income, black or white. LETS use a system of community credits, so that direct exchanges do not have to be made. People earn LETS credits by providing a service, and can then spend the credits on whatever is offered by others on the scheme: for example childcare, transport, food, home repairs or the hire of tools and equipment.

Wat zijn LETS eigenlijk?

LETS - Lokale Ruil Handel Systemen - zijn lokale in de gemeenschap gevestigde netwerken voor wederzijdse hulp waarin mensen allerlei diensten en goederen ruilen met mekaar, waarbij er geen geld nodig is.

LETS doen gemeenschappen herleven in heel Brittannië. Als initiatieven van de basis staan ze voor iedereen open - mensen van alle leeftijden, met elke vaardigheid of kennis, lokale clubs en verenigingen, vrijwilligersgroepen, liefdadigheidsinstellingen, gemeenschapsinitiatieven, coöperatieven, kleine ondernemingen, plaatselijke diensten - om iedereen bij te staan om te geven en te nemen, om de band met nieuwe hulpbronnen te leggen, en om een eigen identiteit als gemeenschap te vinden.

LETS biedt iedereen gelijke kansen - werkloos of niet, welgesteld of met een laag inkomen, blank of zwart. LETS gebruiken een systeem van gemeenschapstegoeden, waardoor er geen directe ruil nodig is. Men verdient deze tegoeden door een dienst te bewijzen, en men kan deze tegoeden weer aanwenden om eender wat te bekomen wat door anderen in het systeem wordt aangeboden: kinderverzorging, vervoer, voeding, klusjes, verhuur van gereedschap.

Frankrijk⁶

Les Systèmes d'Echange Local, ou Services d'Echange Local, sont des groupes de personnes qui pratiquent l'échange multilatéral de biens, de services, et de savoirs.

Après cette définition générique, la diversité est de mise entre les différents groupes :

- Statut juridique : association de fait ou association déclarée loi 1901.
- Conditions d'adhésion : le plus souvent, une contribution financière est demandée (son montant est très variable) afin de couvrir les frais d'édition et distribution d'un catalogue et /ou bulletin. (...)
- Mesure des échanges : les échanges sont le plus souvent comptés en référence au temps passé. Par exemple, 1 minute = 1 fleur ou 1 grain de sel ou...un hippopotame. (...) La tendance générale est de *s'affranchir de la parité avec le franc*. Certains utilisent des feuilles «d'échange» (ou «de richesse») (...). D'autres utilisent pour cela des coupons à trois volets (...)
- Marchés : aussi nommés Bourse Locale d'Echange, ils sont organisés entre une fois par quinzaine et une fois par trimestre. Ils sont généralement l'occasion privilégiée d'un *moment convivial* (suivis d'un repas commun, d'une soirée animée, etc...). (...)
- Animation du s.e.l. : certains élisent un conseil d'administration, d'autres choisissent un conseil d'animation (ou vice versa).(...)

⁵ Bron: <http://www.letslinkuk.org/>
op 7 juli 2002

⁶ Bron: <http://www.selidaire.org/pgacc.html> op 7 juli 2002

- Tâches administratives : (...) Dans certains s.e.l. le service rendu est considéré comme un échange avec l'association (...). Dans d'autres s.e.l. ce travail est considéré comme *un acte militant, entièrement bénévole*.
- Création monétaire, ou «puits sans fond», ou «corne d'abondance» : cela signifie que le s.e.l. peut donner autant d'unités qu'il le souhaite à ses membres, même s'il n'est jamais crédité. Certains s.e.l. le refusent catégoriquement (...)
- Monnaie fondante : certains s.e.l. estiment que pour dynamiser les échanges, une solution est d'inciter les adhérents à ne pas conserver des soldes créditeurs. Ainsi, *un taux d'intérêt négatif* est appliqué. (...)
- Inter-sel : certains estiment qu'il est préférable de rester strictement sur un plan local et développer ses ressources propres, d'autres pensent que la rencontre avec l'autre doit toujours être recherchée (...)

De lokale ruilsystemen, of lokale ruildiensten, zijn groepen die een multilaterale ruil van goederen, diensten en vaardigheden toepassen.

Na deze algemene definitie is de verscheidenheid tussen de verschillende groepen kenmerkend.:

- *Juridisch statuut: feitelijke vereniging of vereniging volgens de wet van 1901*
- *Toetredingsvoorwaarden: meestal wordt een lidgeld gevraagd (het bedrag kan sterk variëren) om de druk- en portkosten van de ruilgids en/of tijdschrift te dekken.*
- *Ruileenheid: de uitwisselingen worden meestal gerekend naargelang de bestede tijd. Bij voorbeeld: een minuut is een bloem of een korrel of een nijlpaard. (...)*
De algemene tendens is om zich af te zetten tegen een pariteit met de Frank. Sommigen gebruiken ruil-bladen (of bladen van rijkdom) (...) Anderen gebruiken daarvoor een waarderingsbon die uit drie luiken bestaat. (...)
- *Markten: ook wel lokale ruilbeurs genoemd. Ze worden om de veertien dagen of per trimester georganiseerd. Ze zijn meestal het moment bij uitstek om het gemeenschappelijke te beleven (gevolgd door een gezamenlijke maaltijd, een gevarieerde avond, enz...) (...)*
- *Groepswerk en leiding van de SEL : sommigen verkiezen een Raad van Bestuur, anderen geven de voorkeur aan een ondersteunend comité. (...)*
- *Administratieve taken : (...) In sommige SEL wordt het administratief werk als een uitwisseling met de vereniging beschouwd. (...) In andere SEL wordt dit werk veeleer als een strijdbaar engagement en volledig vrijwilligerswerk gezien.*
- *Geldschepping, of « uitgifte zonder dekking », of « hoorn des overvloeds » : dit houdt in dat de SEL zoveel eenheden als ze maar willen aan leden kunnen ter beschikking stellen zonder deze tegen te boeken. Andere SEL wijzen dit onvoorwaardelijk af. (...)*
- *Geld dat smelt : bepaalde SEL menen dat de uitwisselingen moeten aangezweigd worden, en doen dit door de deelnemers te ontmoedigen om een positief saldo op te bouwen. Zodoende wordt dan een negatieve interest toegepast. (...)*
- *Inter-SEL : bepaalde SEL menen dat het te verkiezen is om strikt op lokaal vlak te blijven en eigen werkmiddelen te ontwikkelen. Sommigen vinden dat ontmoetingen met anderen altijd moeten bevorderd worden.*

Duitsland ⁷

Was ist eigentlich ein Tauschring?

Kurzerklärung

Ein Tauschring ist ein Zusammenschluss von Menschen, die sich gegenseitig Waren und Dienstleistungen anbieten. Als Verrechnungseinheit dient die Zeit als unveränderlicher Wertmesser.

In den meisten Tauschsystemen ist jede Arbeitsstunde gleichwertig, d.h.: für 1 Stunde Putzen gibt es genausoviel „Punkte“ wie für die gleiche Zeit C++ programmieren.

⁷ Bron: <http://www.tauschringportal.de/index.html> op 7 juli 2002

Punkte?

Ja! Denn mit Geld wird die Arbeit nicht vergütet, sondern die „ZeitPunkte“ (Geld) werden durch weitere Tauschaktionen wiederum in Umlauf gebracht.

Um zu sehen, was die anderen Mitglieder anbieten, kommt in gewissen Zeitabständen eine interne TR-Zeitung heraus.

Nur durch Tauschen (und den Spaß daran) kann ein Tauschring bestehen. (Geben und Nehmen). (...)

Wat is eigenlijk een ruilkring?

Bondig samengevat

Een ruilkring is een groepering van mensen, die mekaar wederzijds goederen en diensten aanbieden. Als rekeneenheid wordt de tijd gebruikt als onveranderlijke maatstaf.

Bij de meeste ruilkringen is elk arbeidsuur gelijkwaardig, dat wil zeggen dat voor een uur poetsen evenveel punten gerekend worden als voor een zelfde duur programmeren in C++.

Punten?

Ja! Want arbeid wordt niet met geld vergoed, maar met 'tijdpunten' die door volgende uitwisselingen opnieuw in omloop worden gebracht.

Om te weten wat andere leden aanbieden, verschijnt periodiek een interne krantje van de ruilkring.

Enkel door het ruilen (en het plezier daarmee) kan een ruilkring voortbestaan. (Geben en nemen). (...)

Interessant is een variant en zelfs voorloper van de Tauschringe in Duitsland:

Tauschringe sind seit einigen Jahren in der Öffentlichkeit präsent. Seniorengenossenschaften werden dagegen meist nur lokal beachtet. Dabei sind in Deutschland die Seniorengenossenschaften in den 90er Jahren die Vorläufer der Tauschringe.

Der Grundgedanke der Seniorengenossenschaften ist: Sich in aktiven Zeiten als LeistungsgeberIn einzubringen und diese Zeitpunkte für den Bedarfsfall anzusparen, wenn bei Krankheit oder im Alter Hilfe benötigt wird. Die Zeitpunkte der Seniorengenossenschaften stellen vom Ansatz her, ähnlich wie die Geld-Rente, eine Zeit-Rente dar. Zwei gravierende Unterschiede hat diese Zeit-Rente im Gegensatz zur Geld-Rente: Die Zeit-Rente wird nur dann in Anspruch genommen, wenn ein aktueller Bedarf besteht (die Geld-Rente erhält auch, wer sie nicht nötig hat). Darüber hinaus ist die Zeit-Rente weder von einem Währungsverfall noch einem Preisverfalls oder ähnlicher Minderungen durch instabile Wirtschaftssysteme bedroht. Denn eine Stunde hat heute den Wert einer Stunde und in fünfzig Jahren ist sie immer noch eine Stunde wert. Diese Wertbeständigkeit wird von den Mitgliedern oft als Vorteil hervorgehoben.

Ruilkringen staan al enkele jaren in de publieke belangstelling. Aan senioren-coöperaties daarentegen wordt enkel op lokaal vlak aandacht besteed. Toch zijn in Duitsland deze senioren-coöperaties in de negentiger jaren de voorloper van de ruilkring.

Het uitgangspunt van de senioren-coöperatie is: tijdens de actieve leeftijd als dienstverlener deel te nemen, en de tijdpunten op te sparen voor latere behoefte, als bij ziekte of ouderdom hulp nodig is. De tijdpunten hebben bij hun opzet een tijd-rente, gelijkaardig aan rente op geld. Maar er zijn twee belangrijke verschillpunten in tegenstelling tot geld-rente. Op tijdrente kan men slechts aanspraak maken, als er een tijdelijke (acute) behoefte bestaat (Geld-rente ontvangt ook diegene wie ze niet nodig heeft.) Bovendien wordt de tijd-rente door inflatie noch door prijsverandering of soortgelijke vermindering als gevolg van onstabiele economieën bedreigd. Want een uur heeft vandaag de waarde van een uur, maar ook na vijftig jaar is dit nog altijd een uur waard. Deze waardevastheid wordt door de deelnemers als een voordeel naar voor geschoven.

Zwitserland⁸

TALENT ist eine ökologisch und sozial verträgliche Alternative zum Schweizer Franken. Es ist eine selbstgemachte, lokale und zinsfreie Zweitwährung. Diese bietet den Benutzern die Chance, sich kollektiv vom herkömmlichen, zinsfordernden Schuldgeld zu befreien. TALENT ist eine praktische Umsetzung der freiwirtschaftlichen Geldtheorie. Es zeigt einen Weg auf, um den Kreislauf von Schulden, Zinslasten und Ausbeutung zu durchbrechen.

TALENT is een ecologisch en sociaal verdraagzaam alternatief voor de Zwitserse Frank. Het is een zelfgemaakte, lokale en rentevrije complementaire munt. Ze geeft de gebruiker de mogelijkheid zich gezamenlijk van het traditionele rente-dragend schuld-geld te bevrijden. TALENT is een concrete omvorming van de geldtheorie van de vrije markteconomie. Het toont een uitweg, om de kringloop van schulden, rentelasten en uitbuiting te doorbreken.

Canada (Ottawa)⁹

Our Mission ?

We are:

Local
Empowering
Encouraging of skills
Building community
Accessible

We believe:

Our fulfilment as human beings need not be conditioned by money
In encouraging mutual help in accomplishing a better way of life through work, the development of skills, community and fair trade
In the possibility of replacing competition, profit, and speculation by reciprocity among people

We use Eco-dollars to exchange goods and services through:

Community Trade Fairs
Our Website
Our regular Newsletters
Individual Trades

Onze opdracht?

Wij staan voor:

*Lokale inbedding
Zin voor initiatief
Bevorderen van vaardigheden
Gemeenschapsvorming
Toegankelijkheid*

Wij geloven:

*Dat ons mens zijn niet geconditioneerd moet worden door geld.
In het aanmoedigen van wederzijdse hulp om een betere leef-wereld te bouwen door werk, ontwikkelen van vaardigheden, gemeenschapszin en eerlijke handel.
In de mogelijkheid om concurrentie, winst en speculatie te vervangen door wederkerigheid tussen de mensen.*

We gebruiken Eco-Dollars om goederen en diensten te ruilen door:

*Gemeenschaps-ruilbeurzen
Onze website
Ons periodiek tijdschrift
Individuele uitwisselingen*

Nederland¹⁰

LETS staat voor Local Exchange Trading System, in het Nederlands ook wel ruilkring genoemd, ofwel Lokaal Economisch TransactieSysteem. Een letssysteem is een lokale ruilkring, een groep mensen die diensten en goederen met elkaar ruilen.

⁸ Bron: <http://www.talent.ch/einfuehrung.htm> op 7 juli 2002

⁹ Bron: <http://www.flora.org/lets-dev/info.php?Page=2> op 7 juli 2002

¹⁰ Bron: <http://www.strohalm.nl/lets/> op 7 juli 2002

Niet het ouderwetse ruilen, van 'ik doe iets voor jou en jij doet iets voor mij', nee, een moderne manier van ruilen: 'ik doe iets voor jou, jij doet iets voor een ander en die ander doet weer iets voor mij'. En daar komt geen cent aan te pas.

Ook hier is er een variant ontwikkeld, namelijk door de stad Rotterdam: de Lets-Ruilwinkel.¹¹

Een Lets-ruilwinkel is een voorziening op wijkniveau die het ruilen van goederen en diensten tussen particulieren stimuleert en mogelijk maakt. Er wordt gebruik gemaakt van kredietpunten om goederen of diensten met elkaar te verrekenen. In de ruilwinkel kunnen goederen ter ruiling worden achtergelaten. Aangeboden en gevraagde diensten en goederen worden opgeslagen in de computer en op een mededelingenbord vermeld. Er is een actieve bemiddeling tussen de deelnemers vanuit de ruilwinkel.

De ruilwinkel fungeert als intermediair tussen de wijkbewoners.

Ter ondersteuning van de verschillende Lets-ruilwinkels is bij de Stichting Vrijwilligerswerk Rotterdam (SVR) het LETServicebureau ontwikkeld.

Argentinië¹²

Club del Trueque «El Corralito» de las Madres de Plaza de Mayo

Un nuevo espacio de lucha, de creación y de resistencia en defensa de la vida. Las Madres de Plaza de Mayo creemos que es posible construir una economía social sin dinero.

Queremos construir una oportunidad para la producción, el consumo y el desarrollo personal, alejada de las imposiciones del «mercado capitalista». Estamos organizando un mercado social que permita la plena ocupación, con trabajo, dignidad y respeto de los Derechos Humanos.

La Red Global de Trueque tiene una moneda social que genera respuestas alternativas a los prosumidores.

Ruilkring « El Corralito » van Moeders van de Plaza de Mayo

Een nieuwe strijdplek, van vindingsrijkheid en verzet voor de verdediging van het leven. De Moeders van Plaza de Mayo geloven dat het mogelijk is een sociale economie zonder geld op te bouwen. We willen een plaats uitbouwen voor de productie, de consumptie en persoonlijke ontwikkeling, los van het dictaat van de kapitalistische vrije markt'.

We bouwen aan een sociale markt die volledige tewerkstelling toelaat, met arbeid, waardigheid en respect voor de mensenrechten.

Het globale ruilnetwerk staat voor een sociale munt die alternatieven biedt aan de deelnemers.

Australië

Local Energy Trading Systems - People trading goods and services using alternative currency. Non profit, community focussed.

If you're not very familiar with LETS, we won't try to define it here. You might want to point to www.lets.org.au and follow links at random. You'll surely get enough info quite quickly.

Lokaal Energie Uitwisseling Systeem - Mensen verhandelen goederen en diensten met een alternatieve geldeenheid. Zonder winst, op de gemeenschap gericht.

Ben je niet vertrouwd met LETS, dan vind je hier geen pasklare definitie. Je kan zoeken op internet www.lets.org.au en willekeurige links aanklikken. Je vindt zeker en vlot voldoende info.

¹¹ Bron: <http://www.strohalm.nl/lets/ruilwinkel/> op 7 juli 2002

¹² Bron: <http://www.madres.org/actividades/contenido/020127truequeclub.htm> op 7 juli 2002

4. Organisatievormen

Wereldwijd vertrekken letsgroepen telkens van lokale kernen met enkele tientallen tot honderden leden. Eerder uitzonderlijk zijn grote groepen met duizend en meer leden. Sommige groepen blijven bewust lokaal en op zichzelf functioneren, anderen zoeken toenadering en organiseren zich in koepelorganisaties. Drie doelstellingen die bij deze koepels regelmatig terugkeren zijn: onderling informatie uitwisselen, het promoten van het systeem, het organiseren van contacten en ontmoetingsdagen. In België nemen Lets Vlaanderen voor Vlaanderen en Intersel voor de Franse Gemeenschap deze rol van koepel waar, wat niet wil zeggen dat alle groepen hierbij zijn aangesloten.¹³ In Frankrijk is Selidaire de centrale koepelorganisatie, die zo'n 300 groepen vertegenwoordigt. Evenwel zien we daar dat meningsverschillen over de manier waarop men naar de overheid toe werkt tot tegenstellingen en afsplitsing leidt. Dit was in 2001 het gevolg van interne discussie over het representatief karakter, democratisch werken en de controle op de vereniging. Niets menselijks is de letsgroepen vreemd. In Duitsland en het Verenigd Koninkrijk merken we dat de verschillende varianten op letsgroepen zich gezamenlijk groeperen: Tauschringe en Seniorengenossenschaft; Lets schemes en Time Banks.

5. Verwachtingen of doelstelling

Het is interessant om te zien dat de letsbeweging die nu wereldwijd actief is, ook op het internationale politieke forum gehoor krijgt. In 2000 organiseerden de Verenigde Naties het Millennium Forum. Meer dan 1300 vertegenwoordigers van ngo's uit meer dan 100 landen vergaderden en stelden een Millennium verklaring op. Een document waarin problemen worden opgesomd vanuit het standpunt van de ngo's en waaraan een hele reeks suggesties tot oplossing worden gekoppeld. De vragen om mee te werken aan oplossingen worden gericht naar de Verenigde Naties, naar regeringen en naar de civiele samenleving. In hoofdstuk C 'Facing the challenge of globalisation' lezen we volgende aanbeveling aan de regering:

'6. To make serious commitments to restructure the global financial architecture base on principles of equity, transparency, accountability and democracy, and to balance, with the participation of civil society organisations, the monetary means to favour human endeavour and ecology, *such as an alternative time-based currency.* (...)'¹⁴

Hoofdstuk C: De uitdaging van de globalisering aanpakken. 6. Daadwerkelijke engagementen aangaan om de basis van de wereldwijde financiële architectuur aan te passen volgens de principes van billijkheid, transparantie, verantwoordelijkheid en democratie. Om met de deelname van organisaties uit het middenveld en de civiele samenleving de middelen te voorzien om menselijke inspanningen en het milieu te begunstigen, zoals met een alternatief op tijd gebaseerd geldsysteem.

Deze vermelding is misschien nogal vaag, maar dat is best te begrijpen als we de variëteit aan doelstellingen van al die ruilsystemen bekijken: tewerkstelling, sociale contacten, sociaal weefsel en sociaal kapitaal, economisch alternatief, ecologisch verantwoorde economie, politieke strijd, alternatief in de politieke economie, lokale contacten en buurtsfeer, gezelligheid, vrijwilligerdiensten, enz.

¹³ Uit de statuten blijkt dat bij Intersel letsgroepen als lid zijn aangesloten, bij Lets Vlaanderen zijn dit personen. In beide statuten wordt verwezen naar voorwaarden waaraan een lid moet voldoen.

¹⁴ United Nations, General Assembly, Fifty-fourth session, agenda item 49 (b); 'United Nations reform measures and proposals: the Millennium Assembly of the United Nations', document A/54/959, 8 august 2000

6. Barter: bijkomende bron van verwarring

Ruilen komt niet alleen bij Lets en gelijkaardige ruilsystemen voor. In de gewone markteconomie wordt het ruilen immers eveneens toegepast, en merken we daarin ook een toename door het invoeren van 'complementaire muntsystemen'. Dit gebeurde b.v. in de internationale handel als geen 'harde munt' beschikbaar is maar wel een directe ruil mogelijk bleek, zoals in de handel met het vroegere Oostblok.

Maar dit kan uitgebreid worden tot meerdere partners om te komen tot indirecte ruil. Als deze transacties door een organisatie worden geregistreerd, kan bijgehouden worden hoe de vorderingen en schulden tussen alle deelnemers evolueren. Er kan in plaats van met effectieve betaling in nationale munt met schuldvergelijking gewerkt worden. Hierdoor is er geen cashgeld nodig voor de transacties tussen de leden van dergelijke organisatie. Het is echter wel duidelijk dat het hier om reguliere commerciële handelingen gaat. Deze commerciële verenigingen worden met het woord 'barterkringen' aangeduid.

Het engelse woord 'Barter' staat eigenlijk voor 'directe ruil' zodat dit woordgebruik niet correct is, maar het is wel zo ingeburgerd. "Barter" komt oorspronkelijk uit de Verenigde Staten. Na de tweede wereldoorlog leverden de wasmiddelen producenten aan de televisie stations populaire televisie programma's (zoals spelletjes, maar vooral feuilletons) in ruil voor reclame zendtijd voor hun wasproducten. Deze reclamespots werden dan vlak voor en na die feuilletons uitgezonden, vandaar de naam "soap opera's".

In deze barterkringen werken de leden zonder nationale munt, maar wel met een rekeneenheid die aan een munt gekoppeld is. Zo werkt RES, de bekendste barterkring in België, nu met de 'T Euro' (Trade Euro of T euro)¹⁵. Het doel is commercieel. Het voordeel voor de deelnemende bedrijven zit in de actieve bemiddeling waardoor een cliënteel wordt aangeboord om b.v. een te grote voorraad of onbenutte productiecapaciteit in te zetten. En binnen de barterkring is tijdelijk interestvrij krediet mogelijk. Het voordeel voor de barterorganisatie is de winst die zij realiseert door de commissie die de aangesloten leden betalen op de transacties.

We merken ook de verspreiding van andere complementaire munten in de commerciële sfeer. Denken we maar aan de bonussen die je met vlieguren verzamelt (frequent flyer miles)¹⁶, of de getrouwheidspunten die door grootwarenhuizen, benzinestations en dergelijke worden aangeboden. Met deze punten kan de klant dan in de aangesloten bedrijven terecht om goederen of diensten te kopen. Deze technieken zijn erop gericht om het klantgedrag nog beter te leren kennen, om aan klantenbinding te doen, om de omzet te verhogen, en uiteindelijk de winst te maximaliseren.

7. Terug naar Lets in België: een werkdefinitie

Bij ons zijn de letsgroepen sociale systemen die zich niet op het domein van de economische markt en het professioneel werk begeven. Door zijn naamkeuze waarin de termen 'ruil' en 'handel' voorkomen heeft Lets zelf helaas bijgedragen tot de mogelijke verwarring met professionele toepassingen zoals Barter. Een invulling van het letterwoord die beter bij de Belgische situatie past zou kunnen zijn: Leuk Eigen Tijds Samenwerken.

Daardoor wordt de afbakening natuurlijk niet duidelijker. Omwille van het verdere betoog is het nuttig om een werkdefinitie naar voor te schuiven.

¹⁵ Informatie op <http://www.res.be> en internationaal op <http://www.irta.com> of <http://www.barternet.com>

¹⁶ *De Morgen*, 21 augustus 2002, p15: 'Airmiles, de tweede munt ter wereld'. Er zouden nu al meer airmiles dan Eurobiljetten in omloop zijn.

Een letsgroep is
Een lokaal netwerk of vereniging (feitelijk of rechtspersoon),
Die geen winst nastreeft,
Met interne regels,
Waar leden vrij toetreden,
Waar leden elkaar vrijwillig niet professionele diensten of goederen verstrekken (multilateraal),
Waar leden mekaar diensten waarderen via een puntensysteem, met centrale administratie
Waar deze punten geen geldwaarde hebben maar wel een uur-waarde,
Waar geen interest wordt toegepast,
Waar elk individu autonoom beslist over het eigen handelen.

Uit deze definitie volgt dat het telkens om een gesloten groep gaat. Leden kunnen wel vrij toetreden of ontslag nemen uit een groep, mits het respecteren van de regels die daarvoor zijn vastgelegd. Doordat het om een gesloten groep gaat heeft het puntensysteem buiten de groep geen betekenis en dus ook geen enkele economische waarde.

In de interne regels, meestal, maar niet altijd geschreven, wordt bepaald dat een lid maar tot een bepaald minimum of maximum aantal punten mag evolueren. Deze regel dient om ervoor te zorgen dat sommige leden niet alleen diensten aanbieden en andere alleen diensten ontvangen.

De punten hebben geen geldwaarde en kunnen dus niet omgeruild worden. De meeste groepen hanteren toch een richtlijn die niet strikt is om een idee te geven van wat een redelijk aantal punten voor een prestatie is. Meestal wordt dit uitgedrukt in uren. B.v.: 'Een uur dienstverlening waarderen we met 20 handjes.' (de naam van de punten in Antwerpen).

De goederen en diensten die aangeboden worden hebben geen professioneel karakter en behoren niet tot de economische of de beroepssfeer van de leden. Het gevolg is dat, zoals bij burenhulp of een vriendendienst, er geen kwaliteitsgarantie bestaat.

Bij de keuze om een dienst te leveren voor een ander lid zijn de partijen volledig vrij. Geen lid kan verplicht worden om iets te doen, en niemand kan iets eisen. Net zozeer zijn ze vrij om zelf een waardering (puntenscore) te bepalen. Centraal staat om dingen graag te doen.

Een systeem om de scores te registreren kan centraal bijgehouden worden, wat veelal het geval is. Er wordt dan met waarderingsbonnen gewerkt die centraal verwerkt worden, dikwijls op een computersysteem, een enkele keer gewoon in een schrift. Soms gebeurt dit registreren gedecentraliseerd door elk lid een notitieboekje met de eigen verrichtingen en scores te laten bijhouden.

Tot slot hebben de verschillende groepen uiteenlopende technieken om het aanbod en de vraag van leden bekend te maken, stimuleert men door ontmoetingsdagen of festiviteiten de contacten tussen leden, en probeert men de uitwisselingen aan te moedigen.

Belangrijk is dat Lets niet als een economisch gebeuren is omschreven en dat Lets zich niet in een beroeps- of professionele sfeer bevindt. De doelstellingen van Lets in België zijn niet het realiseren van winst, vergroten van omzet, veroveren van marktaandeel, maar wel het aanmoedigen van sociale relaties, het opnieuw mogelijk maken en verbeteren van sociale contacten en het stimuleren van een groepsgebeuren.

Verspreiding van Lets

1. www.letseurope.info	26
2. Algemene bronnen	27
3. Bronnen per land	27
4. Algemeen overzicht	20
5. Meer informatie over Lets en complementaire muntsystemen op internet	32
6. Onderzoeksgegevens Lets in België	33
7. Good practices - Timebanks	36

Om de situatie in België te kennen maken we gebruik van een enquête die Lets Vlaanderen in 2001 uitvoerde voor de Nederlandstalige letsgroepen, en die voor het Franstalige landsgedeelte in 2002 werd overgedaan. Op basis van deze enquête geven we voor België informatie over de omvang van de groepen, aard van transacties, graad van activiteit en eventuele bijzondere kenmerken.

Voor de andere landen werd vooral gebruik gemaakt van informatie op het internet. Het probleem hierbij is echter dat vele websites niet up to date gehouden worden. Het gevolg is een onderschatting als nieuwe initiatieven nog niet zijn opgenomen of een overschatting als de stilgevallen groepen niet werden verwijderd. Dit gebrek wordt duidelijk door het grote aantal links en verwijzingen op websites die inmiddels niet meer bruikbaar zijn.

Een ander probleem is natuurlijk de verspreiding van deze moderne technologie. In de Verenigde Staten van Amerika heeft meer dan de helft van de bevolking toegang tot internet, in India is dat slechts 0.4 %. Nog een kwestie is het taalgebruik. We merken ook clusters die met de taalgroepen samenhangen: de Engelse taalgroep, Frans en de Romaanse talen, Duitse taal enz. Op mogelijke clusters rond niet Europese talen hebben we helaas geen zicht. De verbanden binnen de taalgroepen zijn veel sterker dan tussen de verschillende taalgroepen onderling. Algemeen vinden we weinig of geen verwijzingen in de minder geïndustrialiseerde landen, maar ook bijna niets in oost en zuid Europa. Anderzijds zijn ons ook geen volledige of betrouwbare geschreven bronnen bekend.¹⁷

Kortom de betrouwbaarheid van onze cijfers is klein. In de bibliografie vindt u wel studies over bepaalde landen, regio's of plaatselijke groepen, dikwijls met een uitgebreidere inhoudelijke beschrijving. Dit overzicht is dus niet volledig en spijtig genoeg ook niet nauwkeurig. Toch geeft het een algemeen beeld van de situatie van de letsbeweging en haar omvang.

We geven hierna de bronnen op het internet weer die we voor onze opzoeking gebruikten. Dit laat toe om deze bron vlot te consulteren en om (soms) de geactualiseerde gegevens te vinden.

1. www.letseurope.info

Een deel van de opdracht naast dit onderzoek betrof het opzetten van een website om informatie-uitwisseling, contacten en discussie tussen letsgroepen en letsers aan te moedigen. Op www.letseurope.info vindt u ook alle onderstaande links terug. Het opzet van deze site was om in de eerste plaats vanuit de juridische bekommernissen informatie te verzamelen uit verschillende landen en deze aan iedereen ter beschikking te stellen. Daarom is gekozen voor een technologie die toelaat om in verschillende talen te werken, zodat de bezoeker van de website zoveel mogelijk in de eigen taal terecht kan.

Bezoekers kunnen zelf informatie toevoegen aan deze site en kunnen onderwerpen voor discussie aanbrengen. Wil deze site zijn doel bereiken, dan moet een kritische massa bezoekers aangetrokken worden, en moet voldoende materiaal vertaald worden. Eind augustus 2002 was dit nog niet bereikt met 39 geregistreerde leden. Voor een verdere uitbouw is van belang dat er bijkomende inhoud wordt toegevoegd en dat er personen gevonden worden die af en toe een onderdeel willen vertalen of samenvatten. Naar de toekomst is van belang dat een visie op het onderhoud kan worden uitgewerkt. Lukt dit niet, dan moet na een bepaalde tijd dit initiatief worden stopgezet.

¹⁷ We mochten gebruik maken van niet gepubliceerd onderzoeksmateriaal en een uitgebreide literatuuropgave van de sociologe Lina Waterplas. Zij werkte mee aan een internationaal gericht empirisch onderzoek naar de verspreiding van Lets. Dit project werd helaas vroegtijdig stopgezet, en er werden maar gedeeltelijke gegevens verzameld.

2. Algemene bronnen

Project LETS list

<http://lentils.imagineis.com/cgi-bin/letslist/letslist.cgi>

Dit project ging in 1997 van start in Ontario, Canada. De bedoeling was en is om een overzicht van alle letssystemen in de wereld te rapporteren. Bij de start was één persoon als webmaster verantwoordelijk om de informatie te filteren en up to date te houden. Al snel bleek dit niet werkbaar. Nu kunnen webmasters uit de hele wereld informatie aan de lijst toevoegen. Honderden mensen werken of werkten er in principe aan mee. De controle op de betrouwbaarheid blijft echter een open vraag.

LETS Online

<http://www.lets-linkup.com/>

Dit is een initiatief van James Taris ter voorbereiding van een Lets conferentie in Australië op 3 november 2001. James besteedde zo'n 250 werkuren aan het napluizen van websites op het internet om informatie over letsgroepen te verzamelen. Hij maakte geen onderscheid tussen Timebank, letsgroepen enz. (I guess a rose by any other name is still a rose). Deze website is nog erg jong en daardoor ook verre van volledig.

Unilets Online

<http://www.cyberclass.net/turmel/urlsnat.htm>

John Turmel is een ietwat excentrieke figuur die zich al jaar en dag inzet voor maatschappelijke verandering, vooral op vlak van het financiële en politieke leven. Hij houdt al lange tijd een web-overzichtslijst bij over letsgroepen.

3. Bronnen per land

België

<http://www.letsvlaanderen.be>

Bulgarije

<http://www.infocentrbg.com/eng1.html>

Duitsland

Behalve de ruilgroepen die Tauschringe heten zijn ook Seniorengenossenschaften actief. Hierin worden diensten voor ouderen gepresteerd. Het systeem vertoont kenmerken die overeenkomen met Hureai Kippu in Japan. Op onderstaande website is interessante achtergrondinformatie te vinden. Er wordt verwezen naar figuren in de geschiedenis waarop de Tauschringe zich willen baseren: Robert Owen, Pierre Joseph Proudhon, Silvio Gesell.

<http://www.tauschring-archiv.de/>

<http://www.tauschringe.info>

Frankrijk

De afkorting SEL staat voor Système d'Echange Local. Een uitgebreide website met veel achtergrondinformatie, verwijzing naar studies enz.

<http://www.selidaire.org/pgacc.html>

Daarnaast zijn er nog groepen die kennis uitwisselen: Réseaux d'Echange de Savoir, waarvan er ook honderden zijn. Deze zijn niet mee opgenomen in het overzicht.

Verscheidene van deze groepen gingen op in de SEL.

<http://www.mirers.org/>

Hongarije

<http://www.etk.hu/talentum/>

Ierland

<http://www.feasta.org/>

Italië

<http://www.comune.fe.it/bancadeltempo/bankitalia.htm>

In Italië zijn vooral systemen gebaseerd op tijd (banche del tempo) verspreid, zoals we die ook in VSA en VK terugvinden. Tevens werd vanuit Italië een internationaal onderzoeksproject over Lets gecoördineerd, met een subsidie van de Europese Unie. Zie: http://www.lunaria.org/tercium/ricerca/incorso/times/default_e.htm

Nederland

<http://www.letsland.nl/>

<http://www.strohalm.nl/lets/>

De letsbeweging werd in Nederland door Stichting Strohalm gelanceerd, op hun website vind je de meeste informatie. Letsland neemt deze functie nu over, maar hun website is nog niet geheel operationeel, regelmatig zijn er nog veranderingen. Behalve de Lets ruilsystemen zijn er ook ruilwinkels waar de stad Rotterdam actieve ondersteuning aan biedt.

<http://www.strohalm.nl/lets/ruilwinkel/>

Noorwegen

http://www.noahspark.no/groenn_guide/byttering.html

Oostenrijk

<http://www.talent.ch/adr/lets.htm>

Polen

<http://www.queenfisher.net/lets-krakow/v2/eng/index.htm>

Slovakije

<http://www.lets.sk/>

Spanje

<http://www.barataria.org/eurobarter.htm>

Tsjechië

<http://www.lets.ecn.cz/>

Verenigd Koninkrijk

Behalve de vele letsgroepen zijn in het Verenigd Koninkrijk tal van Timebanks actief. Hun eenheid om uitwisselingen te doen is de tijd of het gepresteerd uur dienstverlening. De overheid staat positief tegenover de ruilsystemen en heeft budgetten ter beschikking gesteld om ze actief te ondersteunen.

<http://www.timebanks.co.uk/>

<http://www.letslinkuk.org/>

Zweden

<http://hem.passagen.se/pererik/politik1.htm>

Zwitserland

<http://www.tauschnetz.ch/>

<http://www.talent.ch/index.htm>

In de jaren dertig vorige eeuw startte ook het WIR ruilsysteem: Wirtschaftring Genossenschaft, dat zich echter op de reguliere economie richt zoals een barterkring, en dat zich nu zelfs als bank profileert.

<http://www.wir-net.ch/>

Argentinië

<http://trueque.org.ar/>

De muntcrisis in Argentinië heeft ertoe bijgedragen dat mensen opnieuw hun toevlucht zoeken tot alternatieven om te overleven. Eén daarvan zijn de lokale ruilsystemen die een lokale munt de 'credito' uitgeven. Deze systemen vormen het Red Global del Trueque of globaal ruilnetwerk. Toen de Peso die gekoppeld was aan de US\$ koers schaars werd kwamen ze al in zwang. De laatste twee jaar met de loskoppeling van de \$ en de vrije val van de Peso kennen deze systemen een explosieve groei. Naar doelstelling wijken ze af van vele andere letsgroepen omdat het hier wel degelijk de bedoeling is om een antwoord op de economische situatie te bieden en niet zozeer om de sociale relaties te bevorderen. In de publicaties vind je ook een duidelijke samenhang met de politieke situatie en sociale actie. Zie hoger de ruilgroepen van 'las Madres de Plaza de Mayo'.

Volgens de website <http://www.cyberclass.net/turmel/urlnat.htm> zouden al meer dan 5.000 dergelijke systemen actief zijn. Van Camilo Ramada, medewerk bij Strohalm Nederland weten we dat zeker 7 miljoen mensen of één inwoner op vijf eraan deelneemt. In een recente TV uitzending wordt gesproken van 7.000 systemen waar een vierde van de bevolking aan deelneemt.¹⁸

Brazilië

<http://www.ecosol.org.br/>

Canada

<http://www.gmlets.u-net.com/>

Chili

<http://www.iepe.org/>

Mexico

<http://ccdev.lets.net/latin/mexico/tianguis.html>

Verenigde Staten

<http://www.timedollar.org/index.htm>

http://www.schumachersociety.org/frameset_local_currencies.html

Behalve de letsgroepen en Timebanks, die meestal Timedollars worden genoemd, is het initiatief van Ithaca Hours het vermelden waard. Zij werken met een lokaal ruilsysteem waarvoor ze zelf coupures hebben uitgegeven, gebaseerd op arbeidstijd. Ze noemen hun ruileenheid 'Ithaca Hours'.

<http://www.ithacahours.org/>

China

Er zijn ons geen gegevens bekend over letsgroepen in China. Wel weten we uit persartikels dat de Chinese overheid belangstelling heeft in de ontwikkelingen van de aan Lets verwante Timebanks, en dit in het bijzonder om een antwoord te bieden op problemen ingevolge de toenemende vergrijzing van de bevolking in China.

http://abcnews.go.com/sections/wnt/WorldNewsTonight/wnt010122_China_timebank_feature.html

Japan

Het systeem van letsgroepen in Japan kent de laatste jaren een opmerkelijke groei. Een televisie-uitzending over ruilinitiatieven in Argentinië en Europa heeft de belangstelling blijkbaar sterk aangewakkerd. Daarnaast steunt de overheid in Japan een ander systeem van uitwisseling dat erop gericht is tegemoet te komen aan de vergrijzing van de bevolking. Een systeem van verrekening van diensten voor ouderen, genoemd Hureai Kippu¹⁹, wordt actief ondersteund door de overheid.

<http://www3.plala.or.jp/mig/japan-uk.html>

¹⁸ Franse televisie uitzending op ARTE, 19 augustus 2002 om 20:15 u 'Lets(US-UK) troc en Argentine'. De ruime verspreiding van de alternatieve munt 'credito'. Niet alleen gebruiken mensen in armoede deze om onderling te ruilen. Ook ziekenhuizen, gewone handelszaken, artsen enz. aanvaarden deze munt. Zelfs maakte een notaris al een acte op van een transactie in 'creditos'. Er zijn echter ook problemen. Zo is het moeilijk grondstoffen in creditos te betalen, en bestaat er ook in creditos al valsmunterij.

¹⁹ Zie Lietaer o.c. p259

Israel

<http://www.bdidut.com/machrozet/index.html>

Thailand

<http://ccdev.lets.net/>

Australië

<http://www.lets.org.au/>

Nieuw-Zeeland

<http://zacs.orcon.net.nz/>

Met steun van de Europese Commissie

Door onze tocht langs het internet kwamen we ook terecht op twee projecten die de ontwikkeling van Lets en ruilsystemen dienen te bevorderen. Beide projecten konden uitgevoerd worden met financiële steun van de Europese Commissie. Voor meer informatie: <http://www.barataria.org/> en http://www.lunaria.org/tertiium/ricerca/incorso/times/default_e.htm

4. Algemeen overzicht

In onderstaande tabel geven we een overzicht van de gegevens die we konden verzamelen. Per continent en per land geven we het aantal bekende ruilgroepen op. Enkel die landen waarvan we gegevens hebben over het bestaan van minstens één letsgroep zijn opgenomen. We vermelden ook het aantal inwoners in miljoen, en berekenden het aantal letsgroepen per miljoen inwoners. Deze verhouding laat toe de landen met elkaar te vergelijken. Het is volgens deze verhouding dat we een rangorde van groot naar klein opstelden.

We willen er nog even de aandacht op vestigen dat het overzicht voor Belgische letsgroepen beantwoordt aan de werkdefinitie die we voorop stelden. De systemen in andere landen kunnen hier soms sterk van afwijken. We beschikken echter niet over voldoende gegevens om dit onderscheid toe te passen, en rapporteren daarom over een ruime waaier van Lets en gelijklopende systemen.

Argentinië met zijn Red Global del Trueque is een buitenbeentje, en alleen goed voor vier op de vijf van de ons bekende systemen op wereldvlak. Vandaar dat Amerika als continent ook het hoogste aantal letsgroepen in verhouding tot de bevolking telt. Maar we lichtten hoger al toe dat de Argentijnse ruilsystemen wel degelijk een economische functie vervullen.

Als we Argentinië buiten beschouwing laten, dan is Oceanië koploper in aantal systemen, gevolgd Europese landen. Ook blijken dan Afrika en Azië, Midden- en Zuid Amerika, Zuidelijk en Oostelijk Europa, gebieden waar letssystemen nauwelijks voorkomen. In Azië is alleen Japan een uitzondering.

Continent - land	Aantal letsgroepen	Aantal inwoners (in miljoen)	Letsgroepen per miljoen inwoners
Amerikaanse landen	7096	745	9,5
Argentinië	7000	37	189,2
Canada	26	32	0,8
Uruguay	2	3	0,5
Verenigde Staten	59	278	0,2
Equador	2	13	0,2
Chili	1	15	0,1
Venezuela	1	24	0,0
Colombia	2	40	0,0
Peru	1	27	0,0
Mexico	2	101	0,0
Brazilië	2	174	0,0
Oceanische landen	161	23	6,9
Nieuw Zeeland	32	4	8,1
Australië	130	19	6,7
Europese landen	1463	455	3,2
Frankrijk	380	60	6,4
Verenigd Koninkrijk	361	60	6,1
Italië	321	58	5,6
Noorwegen	18	5	4,0
Luxemburg	2	0	3,8
Duitsland	262	83	3,2
Ierland	11	4	3,0
België	28	10	2,7
Nederland	37	16	2,3
Zweden	13	9	1,5
Finland	6	5	1,2
Slovenië	1	2	0,5
Oostenrijk	4	8	0,5
Slovakije	3	5	0,5
Denemarken	3	5	0,5
Zwitserland	3	7	0,5
Hongarije	3	10	0,3
Tsjechië	3	10	0,2
Bulgarije	1	9	0,1
Griekenland	1	11	0,1
Spanje	3	40	0,1
Polen	1	39	0,0
Aziatische landen	128	1399	0,1
Japan	120	127	0,9
Israel	3	6	0,4
Thailand	3	62	0,0
Indonesië	1	207	0,0
Indië	2	998	0,0
Afrikaanse landen	6	84	0,1
Mauretanië	1	3	0,4
Senegal	2	10	0,2
Mali	1	11	0,1
Ivoorkust	1	16	0,1
Zuid Afrika	2	44	0,0
Alle landen	8855	2705	3,3
Alle landen behalve Argentinië	1855	2668	0,7

Enkele algemene observaties

In andere landen, net als in België, varieert de grootteorde van de meeste lets-groepen van enkele tientallen tot honderden leden. Groepen met duizend en meer leden zijn een uitzondering. Letssystemen in een aantal derde wereld landen zijn opgezet in samenhang met ontwikkelingsprojecten.

Niet alleen uit publicaties, maar ook uit de websites van de letsbeweging kunnen we hun culturele en sociale inbedding afleiden. Er worden vele verbanden gelegd met sociale en alternatieve organisaties. De nadruk wordt gelegd op de sociale doelstellingen alsook op ecologische bekommernissen. In Nederland werd Lets vanuit Strohalm, in oorsprong een ecologische beweging, opgezet. In de Verenigde staten is het de Schumacher Society, gericht op duurzame ontwikkeling, die de doelstellingen van Lets uitdraagt. In het Verenigd Koninkrijk vervult New Economics een belangrijke rol bij het stimuleren van Lets en Timebanks.

Er zijn al heel wat pogingen ondernomen om op het internet overzichten te maken van de letsbeweging en alle bestaande letsgroepen. Het zijn zoveel lovenswaardige initiatieven die naast elkaar ontstaan, maar geen van alle is volledig, verscheidene zijn ooit met veel goede moed gestart maar worden niet verder onderhouden. We hebben hieruit gezocht wat ons de beste informatie leek.

5. Meer informatie over Lets en complementaire muntsystemen op internet

Barter/Lets

<http://www.cyberclass.net/bartable.htm>

Vanuit de invalshoek 'usury free' of rentevrij geld biedt deze webpagina een hele reeks nuttige en interessante links naar artikels over Lets en aanverwante vraagstukken over alternatieven voor het geldsysteem.

Community Zero

<http://www2.communityzero.com/usuryfree>

Hier brengt men een internationale groep geïnteresseerden samen die van gedachten wisselen over te nemen initiatieven om het rentevrij alternatief zoals Lets te bevorderen.

Community exchange system in the global south

<http://ccdev.lets.net/>

Deze site geeft links naar letsgroepen in Afrika, Azië en Zuid Amerika.

International Journal on Community Currency Research

<http://www.geog.le.ac.uk/ijccr/index.html>

Een wetenschappelijk tijdschrift dat alleen op het internet beschikbaar is. Zeer goede artikels die in verschillende volumes sinds 1997 verschijnen per kwartaal.

Local and interest free currencies

<http://www.ex.ac.uk/~RDavies/arian/local.html>

Op deze site wordt niet alleen naar Lets verwezen, maar komt heel veel achtergrondinformatie aan bod over aanverwante systemen en allerlei andere experimenten met geldsystemen. Tevens bevat hij vele artikels met achterliggende visie en theorie.

Moneyteam/Transaction Net/Geldreform en andere

<http://www.openmoney.org>

<http://www.newciv.org/ncn/moneyteam.html>

<http://www.transaction.net/money/>

<http://geldreform.de/>

Links naar verschillende alternatieve geldsystemen, ruimer dan de letsbeweging. Overzicht van verschillende alternatieve ruil en geldsystemen. Bevat ook meer theoretische artikels. Heel wat informatie in het Duitse taalgebied.

6. Onderzoeksgegevens Lets in België

In 2001 nam Lets Vlaanderen het initiatief voor een bevraging van de letsgroepen (gegevens 2000). Een enquête werd verstuurd naar 15 letsgroepen. Uiteindelijk werden 10 enquêtes ingevuld teruggestuurd. Drie groepen stelden dat ze niet meer actief waren. Dit wijst op het jonge en dikwijls nog weinig gestructureerde karakter van de beweging. Met veel enthousiasme nemen mensen het initiatief om nieuwe groepen op te richten. Om allerlei redenen, juridisch, organisatorisch of een gebrek aan ondersteuning, blijken groepen na een blitse start terug te vallen op een laag activiteitsniveau en soms zelfs te stoppen. Het is dan ook heel waarschijnlijk dat we van het bestaan van een aantal nieuwe groepen nog geen weet hebben.

In 2002 werd in het kader van dit onderzoek de vragenlijst vertaald en naar 6 Franstalige letsgroepen verstuurd, waarvan 4 ingevuld werden teruggestuurd. (gegevens 2001)

In 2000 nam de socioloog Jeff Van Ouytsel een enquête af bij leden van drie letsgroepen in de provincie Antwerpen. Uit deze gegevens (84 respondenten) halen we meer informatie over de sociaal economische positie van de deelnemers.²⁰

Op verschillende vragen konden de groepen geen antwoorden bezorgen omdat ze niet over de gevraagde informatie beschikken en deze ook niet systematisch bijhouden. Sommige antwoorden zijn dan ook slechts het resultaat van maar enkele groepen. Door contacten met deelnemers die we hadden op ontmoetingsdagen georganiseerd door Lets Vlaanderen (Gent) en Sel Caracole (Namur) weten we dat dit toch een getrouw beeld schetst. Ook de bevoorrechte getuigen, bestuurders van Intersel asbl en Lets Vlaanderen vzw bevestigen dit.

Verenigingskenmerken

Juridisch statuut

De meeste letsgroepen hebben geen statuut en functioneren als een feitelijke vereniging. Eén groep typeert zijn statuut als 'vriendengroep'. Twee groepen werken als vzw. De ene groep heeft hiervoor zelf het vzw statuut aangenomen, de andere groep is opgezet als een initiatief binnen een bestaande vzw in de welzijnssector.

Een intern reglement is in bepaalde groepen geheel onbestaande, er wordt dan op basis van informele afspraken gewerkt. Bij andere groepen zijn er enkele afspraken, richtlijnen of verkeersregels overeengekomen en neergeschreven. Enkele groepen, vooral de grotere, hebben een uitgeschreven, maar toch nog beknopt huishoudelijk reglement. In Aalst is dit samengevat op één bladzijde, in de groep van Antwerpen provincie is dit verwerkt in de uitgebreide voorstellingsbrochure (33 blz). In zo'n reglement wordt bij voorbeeld opgenomen tot welke minimale of maximale puntenstand (saldo) een individueel lid kan gaan. Enkele Franstalige groepen stelden een charter op, de groep van Verviers legde statuten voor de feitelijke vereniging vast.

In de meeste groepen wordt aan de leden een jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage gevraagd die varieert van 2.5 tot 7.5 euro, soms nog aangevuld met een gedeelte in de eigen rekeneenheid.

²⁰ Van Ouytsel, Jeff. (2000), 'LETS Work. - Local Exchange and Trading Systems en hun rol in het maatschappelijke debat over loonarbeid.' Antwerpen, UIA, eindverhandeling, 100 p

Naamgeving

De letsgroepen noemen zich meestal naar het gebied waar ze actief zijn en vullen dit aan met hun eigen verbeelding: Lets en de plaatsnaam, De Melkweg, KUS, Vrouw Holle, Lus, Caracole,...

Voor de rekeneenheid zoekt men speelse benamingen die dikwijls verwijzen naar plaatselijke gebruiken, folklore, fantasie: Sterretje, Drèpkjes, Boomerangskjes, Stropkjes, Handjes, Pollekjes, Ik-u, iets, Klontjes of gewoonweg Lets. Meestal wordt een richtlijn aangegeven hoeveel eenheden voor een dienstprestatie van een uur worden gerekend: b.v. 10 Klontjes per uur. Sommige groepen geven ook een richtlijn voor de waarde van een Euro in rekeneenheden (b.v. 1 Klontje = 0.25 euro) om de deelnemer een houvast te bieden.

Grootte

De kleinste startende groep geeft 11 leden op, de grootste 137. Daarmee komen we aan gemiddeld 61 leden. Maar er blijken heel wat niet-actieve leden, waardoor dit gemiddelde naar beneden moet herzien worden. Voor gans België mogen we voorzichtig schatten dat er ruim duizend letsers zijn. We stellen ook een groot verloop vast. Jaarlijks komen nieuwe leden bij en haken mensen af. Dit loopt soms op tot de helft van het aantal actieve leden.

Profiel van de deelnemers

Sociaal demografische kenmerken

Bij een aantal groepen zijn niet alleen personen lid, maar ook gezinnen en non-profit verenigingen. De onderstaande gegevens slaan enkel op de persoonskenmerken.

Opvallend is een grotere deelname van vrouwen (3/4) tegenover mannen (1/4). Zowel jongeren, vanaf 16, als ouderen, tot 78, doen mee. De grootste vertegenwoordiging vinden we in de categorie dertigers tot vijftigers.

Naar burgerlijke stand vinden we een bijna gelijke spreiding over gehuwden, gescheidenen en ongehuwden. Daarmee hangt samen dat de grootste groep alleen woont of alleen met kinderen.

Sociaal economische kenmerken

Ruim de helft van de deelnemers situeert zijn inkomen tot 1.000 euro per maand, nog eens 40 % tot 1.500 euro per maand. Hogere inkomens en zonder inkomen zijn weinig vertegenwoordigd, telkens minder dan 1 op 10. Bijna 3 op 10 oefent geen beroepsarbeid uit, 4 op 10 werken voltijds en 3 op 10 werken deeltijds. De verschillen tussen de groepen zijn echter groot. Zo schat één groep dat 6 op de 10 deelnemers niet beroepsactief is: (brug)pensioen, huisvrouw/man, ocmw steun-trekker, werkloos.

Naar opleidingsniveau maken hoger secundair en hoger geschoolden de meerderheid uit.

Algemeen zien we een zeer divers beeld van de deelnemers aan Lets, waarbij wel de grote vrouwelijke deelname opvalt. Bovendien zijn er grote verschillen tussen de groepen onderling. In elk geval wordt het beeld dat een letsgroep overwegend een groep werklozen is tegengesproken.

Aard en omvang van de uitwisselingen

De uitwisselingen binnen Lets betreffen voor het overgrote deel diensten. Het ruilen of ter beschikking stellen van goederen komt eerder sporadisch voor: uitlenen voor 4 %.

Verdeeld in categorieën kunnen we volgende diensten als de belangrijkste aangeven:

Advies en informatie	16 %
Huishouden (huishoudelijke taken, dieren, kleding,...)	14 %
Klussen	10 %
Voeding (brood, maaltijden, gerechten, koken,...)	9 %
Kinderen, babysit	9 %
Cultuur en ontspanning (boeken, feesten, film, muziek, ...)	8 %
Vervoer (transport, fietsen, auto, chauffeur,...)	6 %

Per groep zien we nog behoorlijke verschillen, wat door een andere samenstelling van de groep, maar evenzeer door een andere invulling van de begrippen kan verklaard worden. We krijgen toch een beeld van het soort activiteiten dat er in een letsgroep wordt verricht.

Wat nog opvalt is de toch erg beperkte omvang van de uitwisselingen. We maakten een berekening op basis van de interne richtlijn die de groep stelt: het aantal letseenheden voor een uur dienstverlening. Als we dan enkel de actieve leden in aanmerking nemen komen we tot een gemiddelde van 15 uur per letser per jaar. In de actiefste groep bedroeg dit 34 uur per letser per jaar, in de minst actieve groep slechts 3 uur.

Dynamiek in letsgroepen

Letsen gaat niet enkel over uitwisselingen tussen individuen, maar is ook duidelijk een groepsgebeuren. In alle groepen worden ledenbijeenkomsten georganiseerd, van enkele keren per jaar tot maandelijks. Het karakter van deze bijeenkomsten kan erg verschillen. Dit gaat van formelere vergaderingen tot feestelijke activiteiten. Er zijn groepen die maandelijks samen komen om eerst gezamenlijk enkele uren te werken om daarna samen aan tafel te gaan. Het conviviale voert hier de boventoon, één groep noemt deze bijeenkomsten 'solonge' naar een Afrikaans gebruik dat ze via ontwikkelingssamenwerking leerden kennen.

Uit de publicaties die de groepen opmaken spreekt dezelfde dynamiek. Hierin worden de vragen en aanbod van de leden opgenomen, maar het wordt aangevuld met al dan niet afzonderlijk verschijnende artikels over leuke gebeurtenissen, en zaken die de groep kunnen aanbelangen.

Een praktische aangelegenheid waar de letsgroepen soms mee worstelen betreft het registreren van de puntenscores. Dit gebeurt ofwel manueel (in een schrift) ofwel op een computer. Verschillende groepen ontwikkelden hiervoor een programma op basis van bestaande informaticatoepassingen (rekenbladen of databanken). Op het internet worden hiervoor standaard programma's aangeboden. Het blijkt echter niet zo eenvoudig om hiervoor in eigen midden de geknipte of geïnteresseerde figuur te vinden. Het is duidelijk hobbyisten werk, het blijft knutselen en prutsen.

Vermelden we nog de contacten tussen letsgroepen. Deze komen logisch meer voor tussen nabijgelegen groepen, waarbij gezocht wordt naar samenwerkingsvormen. Bij voorbeeld zoekt men manieren waarop een lid van de ene groep ook met een lid van een andere groep kan uitwisselen. Per regio (Vlaanderen, Wallonië) worden door de koepelorganisaties ook bijeenkomsten georganiseerd. Maar net als bij de groepen zelf zien we dat ook hier de continuïteit soms problematisch is. Lets blijkt in elk geval een eigentijds concept dat nog steeds aanslaat. Nieuwe groepen zien het levenslicht, en regelmatig duiken nieuwe geïnteresseerden op. Vanuit welzijnsorganisaties is er belangstelling, en ook in de pers wordt er geregeld aandacht aan besteed.

7. Good practices - Timebanks

Er zijn meerdere systemen in het buitenland die om verschillende redenen als goede voorbeelden naar voor geschoven kunnen worden. Hier willen we daar één uitpikken omdat het sterk aansluit bij de Belgische situatie van Lets en de mogelijke band met de overheid, namelijk de 'Timebanks' in het Verenigd Koninkrijk. Voor andere interessante toepassingen zoals de 'Hureai kippu' (vrij vertaald 'een waarderingsbon voor een zorgende relatie') in het kader van ouderenzorg en sociale zekerheid in Japan, verwijzen we naar bespreking ervan door B. Lietaer (2001).

Timebanks en Time dollars²¹

Timebanks zijn in het Verenigd Koninkrijk ontstaan in 1999, naar het voorbeeld van de Timedollars in de Verenigde Staten tijdens de tachtiger jaren. Voordien bestonden er al heel wat letssystemen, maar met Timebanks werd er een ander accent gelegd. De invalshoek van Timebanks is dat eenieder tijd ter beschikking heeft die op een nuttige en sociale manier kan worden ingezet, doch die niet behoort tot de arbeidstijd. Veel van deze tijd blijft nu onbenut omdat mensen niet weten hoe, of niet de contacten hebben om deze te kunnen inzetten. Timebanks bieden uitgerekend hiervoor een interessant mechanisme, dat grote gelijkenissen vertoont met Lets. De bedoeling is dat in een gemeenschap, Timebanks zijn binnen een beperkt geografisch gebied actief, de leden van de Timebank hun aanbod formuleren: vrijwillige diensten die zij graag willen aanbieden. Anderzijds formuleren zij ook aan welke diensten zij behoefte hebben. Net als bij Lets kan nu gezocht worden wie volgens vrije keuze voor wie diensten wil leveren. Bij Timebanks wordt er echter meer dan bij Lets actief bemiddeld tussen vraag en aanbod. De geleverde prestaties worden eveneens op rekeningen geregistreerd zoals in een letssysteem. De eenheid waarmee gewerkt wordt is echter niet een zelf gekozen munt, maar het arbeidsuur. Er wordt geen link gelegd naar de waarde in conventionele munt.

Edgar S. Cahn, jurist van Time Dollar Institute wijst op de verschillen en gelijkenissen tussen Lets en Timebanks. Dit is voor Lets in België interessant omdat de praktijk bij ons zo'n sterke gelijkenis heeft met de Timebanks. Een aantal van deze gelijkenissen zijn net wat ook de overheid in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk ertoe aanzette om Timebanks te stimuleren. In de volgende paragrafen zal blijken dat Lets hier een andere realiteit dekt dan wat wij als werkdefinitie voor Lets in België hebben naar voor geschoven. Om de mogelijke verwarring niet nog verder ten top te drijven gebruiken we hier dan het woord Lets(US-UK).

Vooral in Engeland werd Cahn met vragen geconfronteerd over de verschillen met Lets(US-UK), en de reden waarom overheden meer geïnteresseerd waren in Timebanks en daarvoor de belastingsregels aanpasten. Cahn ziet het antwoord in de verschillen die bij het ontwerp van de twee complementaire munten al aanwezig zijn.

Lets(US-UK) hebben volgens Cahn als eerste doel om een lokale economie op te bouwen waar de munt binnen de gemeenschap wordt gehouden, en die zo een voordeel creëren voor plaatselijke winkeliers en ondernemers. Lets(US-UK) is bij uitstek een munt die ontworpen is om een alternatieve economie op te zetten, die in tegenstelling tot de globale economie een aanbod doet op meer menselijke, ethische en duurzame basis. Ze wil in de geglobaliseerde economie zo een niche creëren voor een op de gemeenschap gebaseerde economie.

Timedollars doen echter iets anders. Ze zijn niet ontworpen om een alternatieve economie als reactie op de markt te bouwen. Ze zijn er om een fundamenteel andere economie opnieuw op te bouwen, namelijk de kern-economie van het huishouden, de familie, buurt en gemeenschap. Hieraan is niets alternatiefs, want de kern-economie bestaat altijd naast de wereld van handel en productie, los van de keuze voor een bepaalde munt. De kern-economie is complementair maar niet alternatief. Ze wordt volgens andere principes van productie en distributie geleid

²¹ Cahn, Edgar S (2001), 'On Lets and Time Dollars', in International Journal of Community Currency Research, vol 5

en vormt de basis waarop de markteconomie is gebouwd, op een zelfde manier waarop zowel de kern-economie en de markteconomie gebouwd zijn op de basis van de natuur en het ecosysteem.

De kern-economie staat niet buiten de markteconomie, maar is er ook afhankelijk van en gebruikt zelf ook de nationale munt. Maar zij voegt er andere dingen aan toe: psychische energie, zorg, liefde, traditie, morele verplichting, spiritualiteit, altruïsme enz. Daar waar in ons sociaal leven input nodig is van de kern-economie, kan het mechanisme van een Timebank oplossing bieden omdat ze zowel de koopkracht als de psychische vergoeding samenbrengt die deze belangrijke sociale arbeid kunnen in gang zetten. Het is de nood aan deze participatieve arbeid van consumenten, klanten, en burgers die overheden en stichtingen ertoe heeft aangezet om het programma van de Timebanks te ondersteunen, en de uitwisselingen in Time dollars vrij te stellen van belastingen.

De uitdrukkelijk niet commerciële aard van de Time dollar transacties zijn de bron van:

- hun uitsluiting van belastingheffing,
- de aantrekkingskracht naar mensen voor wie persoonlijke waardering belangrijker is dan marktwaarde,
- de mogelijkheid om conform morele normen te werken, en meest onverwacht
- de unieke waarde voor zowel de marktsector als overheidsinstellingen.

Er zijn meerdere redenen waarom Timebanks de Lets(US-UK) systemen kunnen bekoren:

- Ze belonen de inspanningen die families kunnen versterken, buurtschap opbouwen, en versterken gemeenschappen die anders niet aan de bak komen of slechts via traditioneel vrijwilligerswerk bediend worden.
- Time dollars waarderen en bevestigen een aantal centrale waarden zoals zorg, wederzijdse hulp, en ieders geschiktheid; ze definiëren alle mensen, jong, oud, gehandicapt, mentaal of sociaal achtergesteld als producenten.
- Ze sturen een uniek en nodig informatie systeem over de capaciteiten, het vertrouwen en de beschikbaarheid van jong, oud, gehandicapt en eenieder die van zichzelf niet denkt te beschikken over vaardigheden die op de markt kunnen worden aangeboden.
- Time dollars zijn niet moreel neutraal. Ze versterken de werkethiek, wederkerigheid en waarden zoals vertrouwen die ook voor een markteconomie de onderliggende basis zijn.
- Time dollars bevorderen wat elke markteconomie (lokaal of globaal) nodig heeft: sterke en gezonde families en gemeenschappen.

Vanuit een markteconomie is er geen nood aan een alternatieve economie. Maar ook de voorstanders van de globale markteconomie geven toe dat de economie nood heeft aan de kern economie, evenzeer als er nood is aan water, lucht en de ozonlaag. Vroeger of later zullen zowel overheid als privé-sector vinden dat het noodzakelijk is om in beide te investeren om ze te herstellen en te ontdoen van het gif dat er al in gedumpt werd.

Cahn stelt dat Timebanks andere mensen kunnen aantrekken dan Lets(US-UK) omdat er niet gediscussieerd en onderhandeld wordt over de waarde van iemands arbeid. Het principe één uur = één uur vermijdt dit en plaatst de gelijke intrinsieke waarde van elke mens voorop, alsook de waarde zonder prijs van liefde, zorg en hulp. Ook sommige feministen stellen dat Lets(US-UK) de extreme verschillen in waardering wel uitsluiten, maar toch de historische onderwaardering van werk dat traditioneel door vrouwen wordt verricht behouden.

In België zijn ons geen systemen bekend die zich expliciet 'tijdbank' noemen. De praktijk in de Belgische letsgroepen wijst echter op gelijklopende principes als die van Timebanks in UK. Net zoals Timebanks profileert Lets in België zich expliciet als niet-commercieel. De letsgroepen in België gebruiken niet het werkuur op zich als ruileenheid, maar geven wel op hoeveel eenheden een uur waard is. Daarbij wordt geen onderscheid gemaakt naar de aard van het werk, het laat echter wel de mogelijkheid dat leden van deze richtlijn afwijken.

Lets en economische begrippen

1. Geld versus Lets	40
2. Arbeid versus Lets	43
3. Werkloosheid versus Lets	44

Zodra LETS ergens ter sprake komt, trekken toehoorders al snel de conclusie dat dit wat met economie te maken heeft. Dat in het letterwoord de begrippen 'exchange' en 'trade' voorkomen is daar uiteraard niet vreemd aan. Maar tot op welke hoogte klopt deze snelle conclusie?

Nemen we een handboek economie ter hand: 'De economische wetenschap beoogt uitkomsten van menselijk handelen te verklaren. Bij die verklaring is verondersteld dat dit handelen wordt bepaald door volgende factoren: 1. De behoeften van de betrokken mensen; 2. De middelen die hun ter beschikking staan voor de bevrediging van die behoeften. Over de ter beschikking staande middelen is verondersteld dat ze alternatief aanwendbaar zijn: (a.) Deze middelen kunnen voor de bevrediging van verschillende behoeften worden gebruikt; (b.) Aanwending van een zekere hoeveelheid middelen in een bepaalde richting maakt aanwending van die middelen in een andere richting onmogelijk. Tevens is verondersteld dat (...) deze middelen schaars zijn.'^{22,23} Volgen daarna voorbeelden over koop en verkoop van een auto, bezoeken aan leveranciers, toezicht op werknemers.

Houden we Lets tegen het licht met deze definitie dan blijkt dat het er wel degelijk aan beantwoordt. De leden hebben bepaalde behoeften, die maken ze kenbaar via de lijst 'vragen'. Tevens hebben de leden middelen ter beschikking, namelijk hun tijd en vaardigheden, in een aantal gevallen ook gereedschappen. Deze middelen worden effectief aangewend om de behoeften (van anderen) te voldoen. In die zin zouden we kunnen concluderen dat de activiteiten binnen Lets behoren tot het domein van de economie. Maar welk menselijk handelen behoort dan niet meer tot de economie? Want zelfs als ik een bord soep eet besteed ik tijd aan het voldoen van een behoefte die ik niet meer elders kan besteden. Het handboek voorziet echter in een antwoord. Niet vanuit een theoretisch maar vanuit een eerder praktische overweging. Overheden willen namelijk een economisch beleid kunnen voeren en maken daarom zelf een onderscheid. Om een economie te meten gaat men op zoek naar de productiewaarde, of nog de toegevoegde waarde. Daarbij gaat de overheid (b.v. het Centraal Bureau voor Statistiek in Nederland) uit van de fictie dat binnen de sector gezinnen niet wordt geproduceerd, of geen economische waarde wordt toegevoegd. Het is net daar dat de handelingen in Lets zich afspelen: op niveau van de gezinnen of leden van gezinnen, en niet als een professionele of productieve activiteit voor de markt.

1. Geld versus Lets

Heeft Lets met geld te maken? Dat hangt er van af wat men met geld bedoelt. Als men bedoelt het geld dat we dagelijks gebruiken, de Euro, dan onderscheidt Lets zich daar duidelijke van. Wat Lets doet en wil realiseren staat veraf van waar het gewone geldsysteem voor staat.

Lietaer geeft een zeer ruime definitie van geld:

'Geld is een afspraak in een gemeenschap om iets te gebruiken als ruilmiddel.'

Deze definitie is bruikbaar om heel uiteenlopende situaties waarin een ruilmiddel gebruikt wordt te beschrijven. Zowel het nationale geld als het ruilsysteem Lets beantwoordt eraan.

Lietaer verduidelijkt ook het verschil tussen het nationale geld en een complementair systeem zoals Lets:

'Zulke munteenheden worden complementair genoemd omdat het niet hun bedoeling is de conventionele nationale munteenheid te vervangen, maar sociale functies te vervullen waarvoor de nationale munt niet ontworpen was om die te vervullen.'

We halen daarom die punten aan waardoor Lets zich onderscheidt van het gewone geldsysteem.

²² Loohuis, J.C. (1992), 'Algemene inleiding in de macro-economie', Utrecht, Het Spectrum, p11

²³ We verklaren ons niet eens met dergelijke definitie, het is echter wel een ruim geaccepteerd standpunt. Daar tegenover staan kritische geluiden zoals Keen, Steve (2001), 'Debunking economics - the naked emperor of the social sciences', Annandale, Pluto press, 335 p met een aanbevolen verfrissende kijk op de economie.

Interest

Bij de nationale geldsystemen komt telkens het interestmechanisme voor. Zodra de Europese Centrale Bank kredieten ter beschikking stelt wordt hierop de basisinterest aangerekend. Daardoor is ons hele geldsysteem onderworpen aan het interestsysteem. In Lets wordt echter zonder interest gewerkt. De leden hebben wel een positief of negatief puntensaldo, maar hierop worden geen interesten verrekend. Het hebben van een negatief of positief saldo wordt in die zin noch aangemoedigd, noch ontmoedigd. Het is de letsgroep als geheel die ernaar streeft om voldoende transacties te doen plaatsvinden. Dit gebeurt dan door het organiseren van ontmoetingen, verspreiden van vraag en aanbod, niet door punten toe te kennen aan wie al een positief puntensaldo heeft. Geen interest dus.

Met de bewoordingen van het Huishoudelijk Reglement van Lets Vlaanderen vzw (verder HRLV afgekort):

“ Het begrip interest is niet van toepassing (noch in debet, noch in credit)”

Schatvormer

Geld vervult verschillende functies. De functie van ruilmiddel heeft het gemeen met de eenheden bij Lets. Bij de functie van schatvormer of oppotmiddel duikt het verschil op. Geld heeft de eigenschap dat het waarde vertegenwoordigt. Het kan bijgehouden en opgespaard worden. Aan het bezit van geld ontleent de eigenaar ook de macht om te kunnen beschikken over goederen in de toekomst. Hierdoor wordt het ook mogelijk geld uit te lenen of b.v. op een bankrekening te plaatsen, wat dan interest oplevert. Bij Lets heeft het oppotten van eenheden echter geen enkele zin, het omgekeerde is eerder waar. Het leidt er toe dat het systeem in één richting loopt: alleen aanbieden en niet vragen, waardoor het uiteindelijk moet stilvallen. Bovendien is er geen garantie over uitwisselingen in de toekomst. Aan de letspunten heb je enkel iets door ze te besteden, niet door ze bij te houden.

Toestemming

Alles wat gebeurt binnen Lets is gebaseerd op onderlinge toestemming. Niemand kan verplicht worden een dienst te leveren of te aanvaarden, elk lid is vrij om dit te bepalen. De stand van de puntenscore kan dan ook enkel mits deze toestemming worden aangepast. In de vrije markt economie is er ook toestemming vereist bij koop en verkoop, maar de keuze van ruilmiddel is een extern gegeven. Bij Lets is er toestemming om punten te aanvaarden, wat enkel intern en op kleine schaal werkt. Dit in tegenstelling tot de Euro die geldt als wettig betaalmiddel en die algemeen aanvaard wordt.

HRLV: “Er is nooit een verplichting tot uitwisseling tussen de leden van de groep. Men mag steeds weigeren.”

Open informatie

Het letssysteem is gebaseerd op vertrouwen. Er is echter geen afdwingbaarheid noch een overheid die zich garant stelt voor dit vertrouwen. Bij Lets is dit vertrouwen opgebouwd door de vrijheid van informatie, de deelnemers kennen de puntensaldi van mekaar. Hierbij is er geen geheimhouding.

HRLV: “De letsgroep houdt van deze verrichtingen een boekhouding bij, evenals een rekening per aangeslotene (persoon, familie, samenwonenden). De stand van alle rekeningen is toegankelijk voor alle leden.”

Beheerskosten

Het bijhouden van de administratie, ingeven van verrichtingen en berekenen van de saldi is een taak waar ook de nodige tijd inkruipt. In de meeste systemen worden punten toegekend aan de persoon die deze administratieve taak vervult. De overige leden dragen hieraan bij door zelf punten in te leveren als jaarlijkse

ledenbijdrage. Verschillend van groep tot groep kan bovendien nog een lidmaatschapsbijdrage in Euro gevraagd worden waarmee de kosten gedekt worden waarvoor het systeem zelf ook naar de 'markt' moet: bureelbenodigdheden, communicatiekost, huisvesting.

Als systeem om ruil te bemiddelen vertoont Lets dus een grote overeenkomst met geld. Maar de bijzondere kenmerken maken duidelijk dat het niet de commerciële functie van geld vervult als betaalmiddel en schatvormer. Eigen is dat Lets tot een relatief kleine groep deelnemers beperkt blijft, waardoor het delen van informatie mogelijk blijft. In die zin situeert Lets zich op het niveau van de gezinnen. Als systeem om waardebezit in te zetten op een productieve (of speculatieve) manier wijkt Lets grondig af van het gewone geld. Er zitten geen drijfveren in die op winst aansturen: geen interest, geen nastreven van een groot puntensaldo.

We kunnen hier ook wijzen op de verschillen met de commerciële toepassing van een ruilsysteem: de barterssystemen die we in hoofdstuk 1 aanhaalden.

	Lets	Barter
Doelgroep	Particulieren	KMO, zelfstandigen, vrije beroepen
Soort transacties	Vrijwillige diensten	Vooraf goederen, professionele diensten
Doelstelling	Uitbouw sociaal netwerk, gemeenschapszin	Omzetverhoging, overstock verminderen, winst
Functie van de organisatie	Groepsbijeenkomst organiseren	Actieve bemiddeling tussen partijen
Kostenbijdrage	Jaarlijks lidgeld	Commissie op de transacties en lidgeld
Omvang	Streven naar optimale omvang als gemeenschap	Streven naar maximaal aantal deelnemers en omzet

Samengevat:

De nationale munt (of supranationale in het geval van de Euro) is het wettelijk betaalmiddel voor de nationale economie, dat eenieder verplicht is te aanvaarden en dat vereist is voor het betalen van de belastingen. Naast deze nationale munt ontstaan andere systemen met meer of minder gelijkenissen met het geld, die echter andere doelen dienen. Deze kunnen zowel economisch als sociaal van aard zijn.

Barter is een commerciële toepassing van een ruilsysteem voor een besloten doch zo groot mogelijke groep.

Lets is een sociale toepassing van een ruilsysteem voor een besloten en beperkte groep leden.

Keith Hart geeft nog een bijkomende interessante invalshoek. De band tussen geld en informatie, een gegeven dat in onze 'informatiesamenleving' van belang is. Hij stelt dat geld een techniek is die we in het ruilverkeer toepassen op die handelingen waarvan we de uitkomst willen berekenen. Door de nieuwe technologie kunnen we nu veel meer informatie koppelen aan relaties/transacties tussen mensen in de hele wereld. Daardoor zijn relaties via ruil/geld mogelijk waaraan terug het individueel aspect wordt gekoppeld.

'This provides the opportunity for us to make circuits of exchange employing money forms that reflect our individuality, so that money may be more meaningful to each of us as a means of participating in the multiple associations we choose to enter'²⁴

Dit biedt de mogelijkheid om ruilsystemen op te richten die geldvormen gebruiken waarin onze individualiteit wordt weerspiegeld. Daardoor krijgt deze geldvorm betekenis als middel om deel te nemen in de veelheid van organisaties waarvoor we kiezen. Deze benadering sluit aan bij een veranderend gemeenschapsleven.

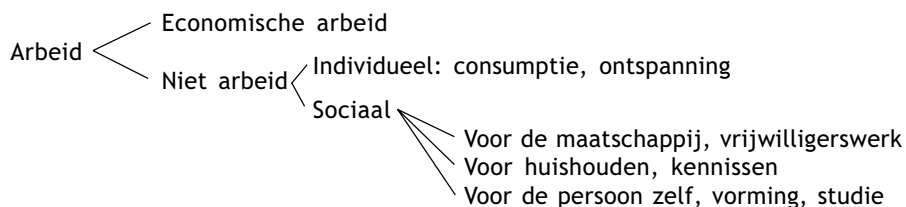
²⁴ Hart, Keith (2000) 'Money in an unequal world', (download internet, hfdst 1, p1)

2. Arbeid versus Lets

De vraag naar de verhouding tussen Lets en arbeid is relevant omdat heel wat discussie over de plaats van Lets in de samenleving hiermee samenhangt of hieraan wordt gekoppeld. In juridische termen luidt de vraag 'in welke mate is een activiteit binnen een letsgroep te kwalificeren als beroepsarbeid?'

We noemen dit ook economische arbeid. Arbeid is in de economie één van de productiefactoren die vergoed wordt met een loon voor werknemers of baten voor een zelfstandig ondernemer. Vanuit de economische invalshoek wordt een onderscheid gemaakt tussen arbeid en niet-arbeid. Arbeid zijn die menselijke activiteiten die tegen vergoeding worden aangeboden in het economisch circuit. De niet-arbeid zijn dan de niet vergoede activiteiten. Het belang of nut van de eerste wordt door de vergoeding op zich al aangegeven. Dit houdt verder geen inhoudelijk of waardeoordeel in.

Maar ook de niet-arbeid of niet vergoede activiteiten hebben ontegensprekelijk hun maatschappelijk belang. Bij de niet-arbeid kunnen we verschillende niveaus onderscheiden. Ten eerste de niet-arbeid op sociaal vlak en ten tweede die op individueel vlak. Bij de sociale niet-arbeid kan dan nog onderscheiden worden naar gelang de omvang van de doelgroep. (1) de inzet ten behoeve van de maatschappij, zoals vrijwilligerswerk voor 3e wereld, armenzorg, milieu, cultureel engagement... (2) De inzet in een beperktere kring, het huishouden, kennissen de buurt enz, zoals de opvoeding van kinderen, zorg voor gezinsleden enz. (3) De inzet die op de persoon gericht is, zoals ontspanning, maar ook vorming, waarmee we willen aangeven dat ook dit een maatschappelijke dimensie of zelfs belang heeft.

Arbeid is een concept dat overwegend negatief ingevuld wordt, als tegengesteld aan vrijheid. In die zin is arbeid een begrip dat tegenstrijdig in mekaar zit. Enerzijds is er de formulering van arbeid als zelfrealisatie van de mens, anderzijds is er arbeid als verplichting om een inkomen te verwerven. Hier zijn er belangrijke verschuivingen aan de gang. De West-Europese samenleving is geëvolueerd naar een maatschappij met een volledige tewerkstelling. Deze evolutie heeft plaatsgevonden na WOII met de steun van het Amerikaanse Marshall plan.

In de tweede helft van de 20 e eeuw is er een verschuiving in de beroepsbevolking opgetreden.

Steeds meer vrouwen zijn gaan deelnemen. In plaats van het model van een huishouden (gezin) met een kostwinner en de vrouw aan de haard is men overgestapt naar het model van de tweeverdieners. Dit brengt echter heel wat veranderingen met zich. Wie voorheen het werk binnen de huishouding op zich nam krijgt er een volle dagtaak bij, of de dubbele dagtaak waarvoor de vrouw moet opdraaien. Uiteraard zijn hieraan grenzen. Zo is er de strijd om de taken binnen de huishouding anders te verdelen tussen de partners, iets wat maar moeizaam lijkt te vorderen. Het resultaat is dan (als de verdeling evenwichtig zou verlopen) dat twee partners elk een anderhalve dagtaak hebben. Het meerinkomen wordt in belangrijke mate aan consumptie besteed, wat mogelijk is door de grotere productie in

de economische sfeer. Maar ook een groter deel van het inkomen gaat naar diensten die voorheen in de huishouding zelf werden verricht. Er treedt een verschuiving op door het vermarkten van al wat maar vermarkt kan worden. Dit proces kan zich afspelen op alle domeinen van de samenleving: de vrije tijd, sport, politiek, godsdienst, kunst, wetenschap enz.

In principe kan dus elke activiteit uitgroeien tot arbeid in economische zin. Binnen Lets is het net bedoeling om wat tot de niet-arbeid behoort onderling te gaan organiseren binnen een groep, niet om een bijkomende commerciële markt te creëren.

3. Werkloosheid versus Lets

We stelden dat een complementaire munt die functies zal vervullen waarvoor de nationale munt niet bedoeld of ontworpen is. Dit geldt met name ook voor economische achteruitgang en de bijhorende werkloosheid. Het is opvallend dat in perioden van economische terugval de nationale munt schaars wordt, en dat de mensen alternatieven zoeken als oplossing voor hun economisch probleem. In de jaren dertig van vorige eeuw hebben specifieke muntsystemen bijgedragen aan de oplossing. In Duitsland en Oostenrijk hebben lokale groeperingen en lokale overheden meegewerkt aan complementaire muntsystemen om de economie te stimuleren en de werkloosheid en de gevolgen ervan terug te dringen.

Allicht is het naar analogie met deze historische voorbeelden dat sommige mensen denken dat Lets ook in België een systeem is om werkloosheid te bestrijden. Kijken we naar landen waar er geen of een zwakke sociale zekerheid is dan grijpen mensen inderdaad alle mogelijke alternatieven aan. In Argentinië is het niet verwonderlijk dat met de economische en financiële crisis de complementaire muntstelsels als paddestoelen uit de grond schieten. Midden 2002 zouden al 7 miljoen mensen in Argentinië deelnemen aan dergelijke alternatieven die in oorsprong sterk gelijken op Lets.

In België vervult Lets deze functie helemaal niet. Wel organiseert de overheid systemen die niet aan marktvoorwaarden werken en daarmee een deel oplossing bieden aan de (langdurige) werklozen, zoals dit het geval is met PWA²⁵, en voorheen de dienstencheques. Het gaat hier echter over een tewerkstellingssysteem dat gericht is op de gewone markt maar dat een aanbod heeft onder de marktcondities. Het is ook helemaal geen besloten systeem, iedereen kan er gebruik van maken.

Hiermee hebben we aangegeven dat Lets duidelijk raakpunten heeft met economische begrippen, maar dat Lets geen plaats heeft in het markteconomisch gebeuren. De positie is te vergelijken met die van werk in het huishouden of vrijwilligerswerk. Allebei zijn die belangrijk voor de samenleving in haar geheel, maar hebben als voortbrengers van goederen en diensten hun plaats buiten de markteconomie.

²⁵ PWA is de afkorting van Plaatselijk Werkgelegenheids Agentschap, en wordt in elke gemeente georganiseerd om werklozen opnieuw in te schakelen.

Lets en sociale aspecten

1. Individualisering en vrijwilligerswerk	48
2. Sociale arbeid	49
3. Participatie	50
4. Sociale ruil	51

1. Individualisering en vrijwilligerswerk

Waarom ontstaan in de huidige maatschappij initiatieven zoals Lets? Een veelgehoorde bewering over de hedendaagse samenleving is dat ze postmodern is en dat de individualisering sterk is toegenomen. De geïndividualiseerde mens kan gezien worden als een samenstel van verschillende individuen of als een meervoudig individu. Deze evolutie hangt samen met het sterk toegenomen zelfbeschikingsrecht van elk individu. Of nog weerspiegelt dit het feit dat elk individu het zich in meer levensdomeinen kan veroorloven of zelfs ertoe gedwongen wordt om eigen keuzes te maken: werk, gezin, cultuur, vrije tijd, consumptie, relaties. Als gevolg is men meer in staat om de eigen biografie te sturen, steeds minder bestaat de levensloop uit vaste of traditioneel vastgelegde patronen.

Recent onderzoek bevestigt deze tendens. In de jaarlijkse enquête door de Vlaamse Gemeenschap werd ook over dit onderwerp gerapporteerd.²⁶ Bij de peiling naar het individualisme wordt onderscheid gemaakt naar mogelijke invullingen van dit begrip. Het kan gaan om expressief individualisme, wat we bij voorbeeld zien in de keuze voor leefregels, kledingvoorschriften enz. Anderzijds kan het gaan over instrumenteel individualisme, waarmee bedoeld wordt in welke mate iemand al dan niet akkoord gaat met de maatschappelijke normen. Tot slot is er utilitair individualisme, waarmee men verwijst naar de waarden en opvattingen die men hanteert over het verwerven van aanzien, gezag, bezit enz. Het is deze utilitaire benadering die werd onderzocht, en die slaat op het nastreven van eigenbelang en de opvatting dat ieder uit eigenbelang handelt. Dit staat dan tegenover solidariteit. Uit het onderzoek blijkt dat tot bijna de helft van de mensen een individualistische houding hebben. Dit is uitgesprokener bij ouderen en bij laaggeschoolden. Dit wijst op een sterk individualisme in de samenleving, maar men kan er niet uit concluderen dat de hedendaagse mens niet meer op anderen gericht zou zijn. Immers werd in dit zelfde onderzoek gepeild naar de mate waarin geluk afhankelijk is van de andere, en naar de opvatting dat men pas gelukkig kan zijn als men ook iets voor een ander kan doen. Hier blijken bijna 4 op 5 personen mee in te stemmen, en weer is dit meer uitgesproken bij laaggeschoolden en ouderen. Individualisme staat blijkbaar niet haaks op solidariteit, maar is veeleer uitdrukking van grotere keuzevrijheid.

Tegen deze achtergrond is Lets goed te plaatsen. Lets gaat over dingen doen voor anderen enerzijds, maar is anderzijds bij uitstek een mogelijkheid om eigen keuzes te maken in het sociaal handelen. Dit als tegengesteld aan tradities, wat evenzeer voor anderen is, maar waar keuzevrijheid ontbreekt.

In 2001, internationaal jaar van de vrijwilliger, werd uiteraard ook naar het vrijwilligerswerk gepeild. Vrijwilligerswerk is levensnoodzakelijk voor de goede werking van een samenleving. Nogal wat instellingen (van ziekenzorg tot sport) zouden het niet kunnen rooien zonder vrijwilligerswerk, en ook in de informele sfeer is vrijwillige inzet een noodzakelijke bouwsteen van de maatschappij. Het gaat dus om al dan niet georganiseerd vrijwilligerswerk en mantelzorg. De meeste respondenten zijn het ermee eens dat vrijwilligerswerk mensen helpt om een actievere rol in de samenleving te vervullen. Slechts 10 % is het niet eens. Bijna de helft vindt dat iedereen op een bepaald moment in zijn leven vrijwilligerswerk moet verrichten. Gemiddeld verricht men 6.5 uur vrijwilligerswerk per week, een getal dat hoger ligt bij ouderen en hoger geschoolden. De aard van dit vrijwilligerswerk is zeer uiteenlopend, van uitvoerend tot beleidsmatig, wat ook het geval is bij de taken in de letsgroepen. Veranderingen die optreden in het vrijwilligerswerk is de vorm van het engagement dat men neemt. Waar vroeger een langdurige band met eenzelfde organisatie de regel was, zien we nu veel meer vrijwilligers die opeenvolgende tijdelijke engagementen aangaan, wat allicht weer aansluit bij individualisme en keuzevrijheid. De evolutie van de vrijwilligersorganisaties zelf wijst in de richting van een evolutie naar professionele aanpak en betere omkadering van de vrijwilliger. Sommige organisaties werken met heuse vrijwilligersovereenkomsten, een selectie en opleiding van vrijwilligers en een administratieve ondersteuning.

²⁶ Van Snick, Paul (2002), 'Vrind 2001 - Vlaamse regionale indicatoren', Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p 20

2. Sociale arbeid

Bij de economische benadering stelden we dat een deel van de maatschappelijke arbeid behoort tot de markteconomie, namelijk dat stuk waarvoor een loon wordt betaald of dat winst oplevert. Een groot deel van de maatschappelijke arbeid behoort echter niet tot dit segment. Gabriel Chanan²⁷ spreekt over enerzijds de 'cash' samenleving, waarmee hij het markteconomisch gedeelte bedoelt dat bestaat uit de jobs, belastingen, verkopen enz. Anderzijds is er het 'non-cash' gedeelte, dat alles bevat van huishoudelijk werk, zorg voor kinderen tot onderlinge hulp en vrijwilligerswerk. Dit is een belangrijke bron van maatschappelijke welvaart en welzijn. Door deelname aan deze vormen van sociale arbeid wordt een 'sociaal kapitaal' opgebouwd: vertrouwen, wederkerigheid en netwerken. Chanan meent dat de overheid te weinig aandacht heeft voor dit belangrijk gedeelte van de maatschappij. Het is weinig zichtbaar omdat het niet in geld wordt uitgedrukt en dus niet in het nationaal product tot uiting komt.

Het belang van deze arbeid is niet het verschaffen van inkomen, er zijn dus andere motieven. Marie Jahoda²⁸ deed hiernaar onderzoek vanuit een psychosociale invalshoek. Zij vond dat arbeid ook staat voor volgende elementen:

- het structureert de tijd van individuen
- is een belangrijke bron van sociale contacten en sociale ervaringen
- verbindt individuen met doeleinden die hun persoonlijke preferenties overstijgen
- levert status en identiteit
- dwingt tot activiteit en biedt kansen tot het ontwikkelen van competenties en vaardigheden.

Het is fout te veronderstellen dat dit enkel voor economische arbeid van toepassing zou zijn. Van Ouytsel onderzocht hoe deelnemers van letsgroepen deze aspecten beoordelen bij de letsactiviteit.

Letsers zijn duidelijk minder overtuigd van de zinvolheid van het huidig arbeidsstelsel. Werk is volgens hen niet het belangrijkste in het leven. En een letser is er minder van overtuigd dat werken in de eerste plaats bedoeld is om geld te verdienen.

Vinden letsers zelf dat in het letsen ook de functies volgens het model van Jahoda aan bod komen, en hoe vergelijken zij dit met werken? Materieel goed leven komt bij werken op de eerste plaats en bij letsen op de laatste. Dit is dus een volledige omkering, wat logisch is omdat dit aspect met inkomen samenhangt. We kunnen eruit afleiden dat Lets niet gezien wordt als inkomen of inkomensvervangend, en dat men niet deelneemt aan Lets omwille van materiële aspecten. Factoren die bij Lets als belangrijkste naar voor komen zijn 'iets doen voor anderen, sociale contacten'. Als motieven om te gaan letsen komen ook de sociale aspecten sterk aan bod, evenals de ontwikkeling van talent of vaardigheid. Dat Lets de tijd structureert, volgens Jahoda een belangrijk element komt niet naar voor. Maar dat is logisch omdat er maar weinig uren aan Lets wordt besteed. Ook het leveren van status vinden we er niet in terug.

Motief	Score
Gezelligheid	75
Vrienden maken	74
Anderen plezier doen	69
Goed of dienst anders onbetaalbaar	60
Talent in eigen hand nemen	52
Aangenaam tijdverdrijf	43
Dienst aan gemeenschap	42
Ontevreden arbeidsmarkt	38
Beter tijd zelf invullen	30

²⁷ Gabriel Chanan, directeur Community Development Foundation, UK te Gent 13/11/2001 conferentie Values@work.

²⁸ Geciteerd in Vandeweyden, K en Van Ouytsel, J (2001)

3. Participatie

Als gevolg van de hoog blijvende werkloosheid werden door de Koning Boudewijnstichting sinds 1994 initiatieven gelanceerd om de sociale economie en tewerkstelling te bevorderen, maar ook om de kennis over arbeid te verdiepen, precies in het spanningsveld tussen het sociale en de economie. De conclusie van de commissie arbeid en niet-arbeid legt de nadruk op het belang van participatie aan het maatschappelijk leven. Deze participatie is mogelijk door economische arbeid, maar evenzeer in andere levenssferen. "Naar een volwaardige participatie" kan de desem worden voor een nieuwe vorm van burgerschap in de samenleving van morgen, een vorm die stilaan gestalte krijgt en uiteindelijk ook in de Grondwet gevat moet worden, erdoor beschermd worden: "een samenleving met een open visie, waar elke participatievorm evenveel waard is, ongeacht zijn kleur, plaats, intensiteit".²⁹ Vanderweyden analyseert hoe onze arbeidssamenleving al geëvolueerd is. Ze hanteert hierbij het begrip 'pluri-activiteit' dat aangeeft dat andere sferen dan betaalde arbeid instaan voor sociale integratie.³⁰ Danny Wildemeersch³¹ spreekt over 'participatief leren voor actief burgerschap'. Binnen een bepaalde sociale context kan elke deelnemer bijkomende vaardigheden leren. Aan deze deelname zijn wel een aantal voorwaarden verbonden. Zo moet er een bepaald verlangen bestaan om te willen ingaan op bepaalde uitdagingen in de maatschappij. Dit kan gebaseerd zijn op een bestaande traditie van engagement, maar kan evengoed ingegeven zijn door de keuze voor persoonlijke ontwikkeling. Ten tweede is het vermogen of de ervaring van competentie vereist om actief te kunnen deelnemen. Ten derde is verbondenheid nodig, wat we terugvinden in gezinnen, in verenigingen of ook in tradities. Mits deze voorwaarden vervuld zijn is participatie aan het maatschappelijk leven mogelijk en doet men ook de ervaring van dienstbaarheid op. Bij mensen die om een bepaalde reden (financieel, sociaal, lichamelijk) achtergesteld zijn, zijn deze voorwaarden dikwijls niet vervuld. In plaats van verlangen naar nieuwe uitdagingen is er een strijd om te overleven, angst voor het vreemde. In plaats van het ervaren van competentie is er aangeleerde hulpeloosheid, wat zelfs door klassieke hulpverlening kan worden versterkt, en heeft men een zelfperceptie als probleemveroorzaker. En zo er verbondenheid is, is dit veeleer verbondenheid in een netwerk om te overleven, wat intern gericht is en een dwingend karakter heeft. Hier ziet Wildemeersch een belangrijke functie voor de sociale economie, met als voorbeeld het buurtwerk.

Ook de overheid ziet het belang van een beleid dat maatschappelijke participatie bevordert: 'Iedereen die deel uitmaakt van de samenleving moet op een volwaardige manier kunnen participeren aan de verschillende facetten van het maatschappelijk leven. Dit is niet voor iedereen even vanzelfsprekend, zeker niet voor mensen die een verminderde zelfredzaamheid hebben'.³² Dit zorgt er immers voor dat aan de voorwaarden wordt voldaan, en dat alle buurtbewoners actief kunnen participeren. Het creëert een meerwaarde door het bieden van structuur, opbouwen van netwerken. We zijn van mening dat net als buurtwerk ook Lets als lokale organisatie deze functie kan vervullen en zo bijdraagt aan het actief burgerschap. In het deel over economische aspecten vermeldden we dat Lets in België geen functie vervult op vlak van tewerkstelling. Vanuit sociale invalshoek ligt dit anders. Net als andere vormen van activiteit in het sociaal cultureel leven of in vrijwilligerswerk, draagt Lets ertoe bij dat mensen actief blijven. Door deze participatie onderhouden en ontwikkelen ze hun sociale relaties en allerlei vaardigheden. Dit verhoogt de kansen op herintrede in de arbeidsmarkt.

²⁹ Van der Vorst, P en Walgrave, J (1999), p 17

³⁰ Vanderweyden, K (2002)

³¹ Danny Wildemeersch, professor sociale agogiek, KUL te Gent 13/11/2001 conferentie Values@work.

³² Greet Van Gool, regeringscommissaris, discussienota 'Hoe moet de actieve welvaartstaat omgaan met mensen met een verminderde zelfredzaamheid?', Brussel, 5 november 2001.

4. Sociale ruil

Hogerop zagen we hoe we met het begrip Lets bij de economische benadering van sociale relaties terechtkomen (ruil, geld), en dat deze benadering net als bij arbeid, niet voldoet om Lets te beschrijven en te begrijpen. De ruil in de sociale theorie werpt daar een heel ander licht op.

In de economie wordt verondersteld bij ruil, dat goederen of diensten van gelijke (ruil)waarde, maar met een ander nut worden geruild. Een ruilmiddel wordt ingevoerd om dit ruilen te vergemakkelijken, we spreken dan van geld. Maar ook dan blijft het doel het ruilen van equivalenten of gelijke ruilwaarden.

Ruil verwijst in de sociale wetenschappen echter naar die relaties tussen personen en groepen waarbij materiële en niet-materiële zaken worden uitgewisseld. Als fundamenteel proces kreeg de sociale ruil aanvankelijk vooral de aandacht van cultureel antropologen die erop wezen dat de gift moet worden opgevat als een vorm van ruil, aangezien in de samenlevingen die zij onderzochten de ontvanger van een gift zich verplicht tot enige vorm van tegenprestatie.³³

Deze sociale ruil onderscheidt zich op enkele belangrijke punten van de economische ruil. Bij economische ruil is de waarde van een waar onafhankelijk van de bron die haar verschaft. Bij sociale ruil is de waarde juist sterk afhankelijk van de persoon die ze stelt. Bij economische ruil zijn de wederzijdse verplichtingen van partijen nauwkeurig geregeld. Bij sociale ruil is kenmerkend dat de aard van de tegenprestaties niet vooraf gekend is en dat ook de tijdsperiode waarbinnen de prestatie moet geleverd worden niet expliciet is aangegeven. Het initiatief voor de tegenprestaties wordt, afhankelijk van cultureel bepaalde grenzen, aan de ontvanger overgelaten. De sociale ruil gaat over vrijwillige relaties tussen personen, ook in geval van een gift. Als er een gift is zonder dat dit in de sociale context een tegenprestatie kan vergen spreken we over liefdadigheid.

In een ontwikkelende samenleving waar de arbeidsdeling toeneemt, wordt de indirecte ruil steeds belangrijker en dit veronderstelt een vertrouwen van de deelnemers aan het sociale leven, dat ook in de toekomst het sociale leven een zekere stabiliteit zal kennen. Doel van de sociale ruil is niet enkel, en dikwijls niet in de eerste plaats, het verwerven van schaarse goederen, maar om door middel van de ruil relaties tussen personen en groepen te bestendigen of uit te breiden. Bij de economische ruil houdt de relatie op na de afwikkeling van de transactie: zodra de goederen of diensten geleverd zijn en de betaling is uitgevoerd zijn er geen verplichtingen meer tussen de partijen. Bij sociale ruil daarentegen is dit in principe zonder einde. In het systeem van sociale ruil zal er altijd de verwachting bestaan dat er bereidheid blijft om te geven en om te ontvangen. De twee heffen mekaar niet op. Dit is ook het geval bij letsgroepen. Zodra iemand aansluit bij een groep wordt daarmee de verwachting gecreëerd dat er gegeven en ontvangen zal worden. Wel een verschil is de techniek die Lets gebruikt, namelijk de registratie van transacties in een soort eenvoudige boekhouding of rekeningenstelsel. Om de leden te stimuleren tot handelen hanteren sommige letsgroepen speciale technieken. B.v. krijgt elk lid bij de start een positief saldo, om zo aan te moedigen tot het vragen van een dienst. Dit is ingevoerd omdat vanuit de ervaring met geld en bankrekeningen er een echte 'schrik' kan bestaan om in het rood te gaan. Maar binnen Lets is het noodzakelijk dat er altijd een deel van de leden negatief staat en anderen positief.

Nog een duidelijke overeenkomst tussen Lets en sociale ruil is het belang van de sociale contacten, wat in sommige groepen ook expliciet wordt gezegd: 'Le lien est plus important que le bien'.³⁴ (De band is belangrijker dan de waar.) Of nog in een Italiaanse groep, een SRI of Système de Réciprocité Indirecte, waar men dit door het gebruik van de ruilenheid tot uitdrukking wil laten komen. Als ruilenheid geldt daar de 'Misthos' naar de Griekse betekenis 'premie voor een moedige daad'. Een uur wordt gelijkgesteld met 10 Misthos, maar bij het uitvoeren van een dienst dient rekening gehouden met twee aspecten. Enerzijds is er de tijdsduur die conventioneel kan worden vastgesteld en waarvoor een aantal

³³ Rademaker, (1978), L 'Sociologische encyclopedie', ruil en ruiltheorie, pp573-582

³⁴ Selidairé, Annecy 2002, 21 tot 25 Augustus.

Misthos wordt gegeven. Anderzijds is de bedoeling om bij een dienst ook een persoonlijke en emotionele waardering te geven. Deze waardering is volledig subjectief en bestaat erin dat naar eigen aanvoelen een aantal bijkomende eenheden worden gegeven, los van de bestede tijd. Het zijn deze twee componenten die in de Misthos samenkomen: tijd en een emotionele dus subjectieve waardering, wat zeer duidelijk de overeenkomst met de sociale ruil accentueert. Dit wordt niet bij alle systemen op dezelfde expliciete manier voorop gesteld, maar er wordt toch dikwijls naar verwezen.

Een verschil met de traditionele sociale ruil is het multilaterale karakter bij Lets. Sociale ruil is immers in beginsel net als de economische ruil bilateraal: tussen twee personen is er een gift en een wedergift (sociaal); of tussen twee partijen is er levering en betaling (economisch). Bij economische ruil is hiermee de relatie beëindigd, bij sociale ruil is er de verwachting naar een volgende gift en wedergift. Maar ook deze volgende gift en wedergift is bilateraal. De traditionele sociale ruil is dus een aaneenschakeling van bilaterale relaties.

In letssystemen wordt hieraan een dimensie toegevoegd door de introductie van het registratiesysteem. Dit ruilmiddel laat toe tot multilaterale relaties te komen. Er ontstaat een sociale ruil met een gift van persoon tot persoon, maar de tweede persoon staat tegelijk symbool voor de hele groep. De wedergift kan van een willekeurig ander lid van de groep komen. Hiermee maakt Lets haar sociale doelstelling waar om groepsvormend te werken. In teksten over deze benadering van ruil, economie en Lets wordt ook gesproken over de 'geschenken' economie, waarmee bedoeld wordt dat men precies wil loskomen van het 'economisch' ruilen. De techniek die Lets hanteert is natuurlijk heel gelijkend met een markt: waarderingsbons, rekeneenheid, ruil. Vandaar ook de grote herkenbaarheid voor de deelnemers en de grote toegankelijkheid. Het is gemakkelijk uit te leggen en iedereen kan heel eenvoudig meedoen. Maar het is opmerkelijk dat letsers uit verschillende groepen en landen volgende ervaring delen: het gebruiken van de waarderingsbons wordt na verloop van tijd binnen de groep minder belangrijk. In sommige gevallen laat men het zelfs achterwege, maar de sociale ruil blijft wel doorgaan.

Deze sociale gerichtheid is in de eerste plaats op de groep zelf gericht. Bepaalde letsgroepen willen zich ook op de samenleving richten. Voorbeelden hiervan zijn de letsgroepen te Aalst en Witten (Duitsland). Deze systemen zijn een onderdeel van welzijnsorganisaties. Lets wordt daar gezien als een van de mogelijkheden om hun sociaal doel te realiseren. Dit blijkt ook uit de banden van Lets met sociale en ecologische organisaties zoals Stichting Strohalm in Nederland, New Economics Foundation in het Verenigd Koninkrijk, Schumacher Society in de Verenigde Staten.

Een ander voorbeeld van externe gerichtheid vinden we in Frankrijk waar een aantal letsgroepen werken met een soort vrijwillige belasting.³⁵ Sel Optim van Amiens heeft besloten om jaarlijks een aantal eenheden ter beschikking te stellen van de gemeenschap. Vorig jaar was dit het schoonmaken van het huis van een alleenstaande na de overstroming van de Somme. Een concrete vorm van solidariteit buiten de groep, waar de leden van de groep wel deugd aan beleefden. In Duitsland zijn er Tauschrings die ook ecologische doelstellingen opnemen. Hiermee gaan ze in op de actiepunten van de VN milieuconferentie in Rio de Janeiro (1992). Tot de daar gemaakte afspraken behoort de lokale agenda 21, waarin milieudoelstellingen voor de 21^e eeuw worden geformuleerd. Tauschrings zijn lokale groepen die aan deze doelstellingen kunnen werken. Op de jaarlijkse ontmoetingsdag, het 'Bundestreffen der TauschSysteme' staat dit geagendeerd naast een sociaal thema: 'De mogelijkheden tot integratie voor mindervaliden in Tauschssysteme'.

³⁵ Sel Optim, 'Principes de mise en place de notre contribution volontaire et solidaire envers la collectivité sociale et environnementale, dans un esprit de réciprocité, 6 oktober 2001 (niet uitgegeven verslag).

Lets en juridische knelpunten

1. Het arbeidsovereenkomstenrecht	57
2. Arbeidsbeschermingsrecht	61
3. Sociale zekerheidsrecht	64
4. Fiscaal recht	75
5. Vestigingswet en beschermde beroepen	77
6. Verenigingsrecht	77
7. Aansprakelijkheidsrecht	79
8. Bescherming van de privacy	80

Knikkeren, ogenschijnlijk een onschuldig kinderspelletje, is het onderwerp van veel discussie geweest in de wetgeving van vele staten van de USA. In Ashland (Wisconsin) is het verboden om de gewonnen knikkers te houden en in Charlestown is knikkeren op zondag verboden. Maar het meest draconisch is een wet in McPherson (Kansas), waar kinderen helemaal niet mogen knikkeren.³⁶

Lets is een manier om een aantal dingen te doen die we al sinds mensenheugenis doen, maar vooral om dit op een nieuwe manier te doen. Lets voor mekaar doen en dat met punten waarderen. In het recht in België, zowel als in het buitenland, roept dit heel wat vraagtekens op. Hoe moeten deze activiteiten beoordeeld worden? Als behorend tot de familiale sfeer? Als vrijwillige hulp? Als een professionele dienst? Is dit eventueel zwartwerk? Wat is de houding van de fiscus en de sociale zekerheid?

Daarmee zijn drie rechtsdomeinen aangegeven waar al vragen bij komen kijken:

Privaat recht:	Sociaal recht:	Sociale zekerheidsrecht Arbeidsrecht
Publiek recht:	Fiscaal recht	

Maar ook in andere domeinen rijzen er vragen:

Privaat recht:	Burgerlijk recht, omtrent verbintenissenrecht en aansprakelijkheid Handelsrecht, omtrent prestaties van een zelfstandige
Publiek recht:	Grondwettelijk recht, vrijheid van vereniging

Een belangrijk deel van de vragen die bij Lets aan de orde zijn leunen aan bij een gelijkaardige thematiek, namelijk vrijwilligerswerk en semi-atorale arbeid.³⁷

Vanuit juridisch standpunt zijn er heel wat relaties die bij Lets aan bod kunnen komen. Deze toetsen aan alle rechtsdomeinen waarop dit consequenties heeft zou ons te ver leiden. De studies 'Statuut van de vrijwilliger' en 'Een juridische verkenning van de grijze zone'³⁸ doen dit voor het vrijwilligerswerk en de problematiek van de schemerzone tussen vrijwilligerswerk en professioneel werk. Dit is ons inziens op dit moment het meest volledig referentiekader dat ook voor de probleemstelling bij Lets kan gebruikt worden.

Liever dan een gelijkaardig kader te tekenen in functie van letsactiviteiten, trachten we een opsomming te geven van onderdelen uit het wettelijk kader waar er effectief juridische knelpunten zijn. We halen echter ook een aantal punten aan waar zich strikt genomen geen probleem stelt, maar waarvan sommige mensen denken dat ze er wel zijn. We denken dan aan leden of potentiële leden van Lets die zich hierdoor laten afschrikken.

Volgende verhoudingen uit de courante praktijk van de letsgroepen passeren hierbij de revue:

- De kernactiviteit van Lets: Een lid doet iets, bewijst een dienst aan een ander lid, en ontvangt hiervoor van het andere lid een waardering in de vorm van een puntenscore.
- Het spiegelbeeld hiervan is het lid dat een dienst ontvangt en hiervoor een puntenscore toekent aan dat ander lid.
- Een eerder uitzonderlijke letsuitwisseling betreft het lid dat aan een ander een goed overdraagt of tijdelijk ter beschikking stelt, eveneens in ruil voor een puntenscore.
- De letsgroep structureert zich als een (meestal feitelijke) vereniging
- Enkele leden van de groep nemen bestuursverantwoordelijkheid op.
- Bepaalde leden voeren terugkerend werk uit voor de letsgroep.
- Bepaalde leden voeren occasioneel een prestatie uit voor de groep.
- Leden (en niet leden) nemen deel aan een groepsactiviteit van Lets.

In de verdere bespreking zullen we naar deze verschillende situaties verwijzen.

³⁶ Paschall, Jenny en Lyon, Ronny 'Gekke wetten - wereldwijde wettelijke waanzin', uitg Elmar, Rijswijk, (1997), p 59

³⁷ Met semi-atorale arbeid bedoelen Bouckaert en Van Buggenhout die activiteiten die geen betaalde beroepsarbeid zijn, maar ook geen vrijwilligerswerk omdat er een lichte vergoeding wordt uitbetaald; het is een schemerzone tussen de twee.

³⁸ D'hondt, Sarah en Van Buggenhout, Béatrice (1999); Bouckaert, Steven en Van Buggenhout, Béatrice (2000)

1. Het arbeidsovereenkomstenrecht

In het sociaal recht en het arbeidsrecht neemt de wetgeving met betrekking tot de arbeidsovereenkomst een belangrijke plaats in. Immers, zodra kan worden vastgesteld dat in een werkverhouding deze wet van toepassing is, dan volgt daaruit dat een hele reeks andere wettelijke bepalingen en collectieve arbeidsovereenkomsten van toepassing zijn op deze werkverhouding.

1 Het toepassingsgebied.

Voor een arbeidsovereenkomst zoals bedoeld in de wet van 3 juli 1978 zijn volgende drie elementen vereist:

- het verrichten van arbeid
- een band van ondergeschiktheid tegenover de werkgever
- een bepaalde of bepaalbare bezoldiging

De overeenkomst hoeft niet geschreven te zijn, ook mondeling kan er een arbeidsovereenkomst zijn. De betrokken partijen kunnen hiervan ook niet afwijken en bepalen dat zij de toepassing van de arbeidsovereenkomstenwet niet wensen. Alleen bij wettelijke bepaling kan er een afwijking worden voorzien, zoals dat bijvoorbeeld het geval is met de wet van 7 april 1999 op de PWA-arbeidsovereenkomst. De beoordeling van de feiten zal bepalen of er sprake is van de drie constitutieve elementen, en daarmee bepalen of er sprake is van een arbeidsovereenkomst. Deze elementen worden ruim geïnterpreteerd.

De eerste component is duidelijk: er is sprake van arbeid, eender welke activiteit er ook wordt uitgeoefend. En activiteit kan weer zeer ruim zijn: stilzitten voor modeltekenen of zelfs maar beschikbaar zijn om indien nodig iets te doen. Hiermee willen we benadrukken dat de aard van de activiteit niet bepalend is om uit te maken of het om beroepsarbeid kan gaan.

De band van ondergeschiktheid is al minder evident. Maar in het arbeidsrecht wordt deze term ook erg ruim opgevat. Het volstaat al dat de wederpartij het recht heeft om instructies te geven. Het effectief uitoefenen van toezicht is bijvoorbeeld niet vereist. Het kan best dat de werknemer met een grote autonomie zijn taak uitvoert.

Ten derde is er de bezoldiging of een loon. De eenvoudige vaststelling dat er geen geld wordt uitbetaald volstaat niet om dit punt negatief te beoordelen. Immers elk voordeel dat aan de presteerder toekomt kan deel van een loon uitmaken. Dus ook tegemoetkomingen in natura, kost en inwoon enz. Zo kan men ook een tegenprestatie in geld proberen te waarderen. Ook de omvang is niet van belang. Elke vergoeding die de werkelijke onkosten overtreft, hoe gering ook en ongeacht of ze in geld of in natura worden uitgedrukt, is kwalificeerbaar als loon in de zin van de arbeidsovereenkomstenwet.

2 Toepasbaarheid op letsactiviteiten

Zowat elke prestatie binnen Lets geeft aanleiding om de vraag naar de arbeidsovereenkomst te stellen. Telkens wordt er een activiteit of arbeid gepresteerd ten behoeve van een wederpartij, zijnde een ander letslid of de vereniging als geheel.

Het staat dus vast dat we kunnen spreken over arbeidsprestaties. Ook deelnemen aan het bestuur van een organisatie kan in bepaalde gevallen arbeid zijn, wat blijkt uit de opdracht om een bestuursmandaat te vervullen die door werknemers wordt uitgeoefend in opdracht van hun werkgever, bij voorbeeld in verbonden ondernemingen.

Bij de activiteiten voor de vereniging kan aangevoerd worden dat er een gezagsverhouding is. Bij deze voorbeelden kunnen we aannemen dat vanuit het bestuur of een verantwoordelijke voor de organisatie aanwijzingen kunnen worden gegeven: hoe de administratie te voeren, hoe bepaalde taken uit te voeren bij een feestje,...

Op dit punt vallen de bestuursstaken af omdat dit zelf de mensen zijn die verantwoordelijkheid nemen als bestuurder. Ook voor het uitvoeren van deze beslissingen zal deze gezagsverhouding ontbreken, veelal gaat het over daden van beheer.

Voor het uitvoeren van een dienst voor een ander lid, de belangrijkste activiteit binnen Lets, stelt zich zeker de vraag naar de gezagsverhouding. De uitvoerder zal de dienst normaal gezien presteren volgens de wensen van de begunstigde. Het is niet duidelijk of dit op zich volstaat om over gezag te spreken. Als echter bij de uitvoering instructies worden gegeven en opgevolgd, dan is er meer reden om over een gezagsverhouding te spreken.

Over de aanwezigheid van loon kan geredetwist worden. Maar bij elke uitwisseling tussen leden van de letsgroep kan de vraag gesteld worden: "Is de puntenscore die wordt toegekend een vorm van loon in natura?" De puntenscore die een letser laat bijschrijven op haar/zijn puntenlijst hebben als bedoeling dat hiermee op een ander tijdstip een ander lid van de groep kan gewaardeerd worden voor een dienst die hij of zij zal leveren.

Voor de administratieve taken bij de letsvereniging worden in sommige groepen wel punten toegekend, bij andere niet. De vraag wordt dan teruggebracht tot 'als een lid van een letsgroep voor het voeren van de administratie gewaardeerd wordt in punten, is dit dan een loon in de arbeidsrechtelijke zin?' Op basis van deze punten zal de medewerker in de toekomst immers ook willen genieten van de dienst van een ander lid. In Lets staat helemaal niet vast of dit ooit zal gerealiseerd worden. En het is ook niet afdwingbaar. In geen enkele situatie kan iemand immers gedwongen worden om een dienst te leveren. En buiten de groep zijn de punten zonder enige betekenis. We menen dat dit argumenten zijn tegen de kwalificatie van de punten als loon. Laat ons toch eens kijken wat de consequenties zijn als de punten en de verwachte wederdienst wel als loon worden beschouwd.

3 Gevolgen

Behalve de wet op de arbeidsovereenkomsten zelf zijn heel wat andere wetten en regelgeving van toepassing zodra vaststaat dat er een arbeidsovereenkomst is: jaarlijkse vakantie, klein verlet, gelijke beloning man-vrouw, minimum maandloon, ouderschapsverlof enz. Bovendien moet eerst nog bepaald worden over welke soort arbeidsovereenkomst er sprake is, omdat daaraan weer verschillende gevolgen gekoppeld zijn. Denk maar even aan het verschil tussen bedienden en arbeiders. Het werk waarvan sprake bij Lets gaat in elk geval over zeer beperkte taken, zodat het over deeltijdse en tijdelijke overeenkomsten moet gaan. Die daardoor volgens de wet telkens schriftelijk moeten worden opgesteld. Maar het gaat bij Lets om zo beperkte activiteiten, dat de minimaal vereiste arbeidstijd nooit gehaald wordt. De één derde regel stelt dat nooit voor minder dan 1/3 van de normale voltijdse tewerkstelling in het bedrijf of de sector een arbeidsovereenkomst mag afgesloten worden. De spitsvondigheid dat een normale voltijdse activiteit bij Lets ook maar enkele uren per week bedraagt zal hier weinig soelaas bieden. Als dus deze wetgeving op Lets moet worden toegepast, dan kan ze helemaal niet worden nageleefd: de arbeidstijd is ruimschoots tekort, een loon betalen is niet de bedoeling dus een minimumloon betalen is niet mogelijk (inclusief de bijdragen in de sociale zekerheid), de organisatorische en administratieve eisen zijn niet haalbaar, enz.

In elk geval is duidelijk dat de toepassing van deze wetgeving op de uitwisselingen tussen letsers in de praktijk onmogelijk is, nog los van het administratief werk dat dit meebrengt voor Lets dat buiten proportie is.

4 Andere voorbeelden

Lets is echter niet de eerste situatie waar dit probleem zich voordoet. In een heel andere context werd de overheid ook geconfronteerd met problemen bij de toepassing van de wet op de arbeidsovereenkomsten. Als een van de maatregelen in de bestrijding van de werkloosheid werden de Plaatselijke werkgelegenheidsagentschappen (PWA) opgericht. Een uitkeringsgerechtigde werkloze kan zich hier inschrijven en tegen een kleine vergoeding (4.95 à 6.2 euro per uur) huishoudelijke taken en klussen uitvoeren bij particulieren en organisaties. Doel is dat de werkloze actief blijft, ervaring opdoet en zijn kans op tewerkstelling vergroot. Toepassing van de wet op de arbeidsovereenkomst van 1978 op dit statuut leidt tot allerlei problemen. Beperkte arbeidstijd en lage vergoeding zijn er twee van. Maar ook de opzegtermijn zou tot problemen aanleiding geven. Een PWA-er die een volwaardige tewerkstelling vindt zou gebonden zijn door de opzegtermijn aan jobs in het PWA circuit, terwijl het net de bedoeling was om werklozen terug aan volwaardig werk te helpen.

De oplossing hiervoor is een wet die een nieuwe soort arbeidsovereenkomst in het leven roept die afwijkt van de wet van 1978 en die alleen van toepassing is voor PWA.

Ook voor de vrijwillige brandweertieners stelt deze wetgeving problemen. Daarom werd een uitzondering over de arbeidsduur voorzien voor deze categorie vrijwilligers: de minimum arbeidsduur is dan niet van toepassing, voor zover ze niet meer dan 620 euro aan vergoeding per kwartaal ontvangen.

Voor occasioneel werk zijn eveneens uitzonderingen gemaakt. Bijvoorbeeld voor wie in het huishoudelijk werk (bv poetsen) actief is, maar dit niet meer dan 8 uur per week doet voor verschillende werkgevers. Belangrijk is dat het hier gaat om arbeid voor een huishouden en niet voor een bedrijf of een onderneming.

Nog uitzonderingen gelden voor occasioneel werk dat niet meer dan 25 dagen per jaar bedraagt voor openbare diensten of activiteiten met een openbaar nut, uitgevoerd tijdens de periode van vakantie of buiten de normale werkuren. Het gaat hier om monitoren en bestuurders van vakantiecampen, sportinitiaties, speelpleinwerking enz. Er is duidelijk limitatief opgesomd over welke activiteiten het gaat en ook is bijkomstig bepaald dat het voor de betrokkene om een bijkomstige betrekking gaat.

Vrijwilligerswerk voor de welzijns- en gezondheidssector wordt wettelijk omschreven voor de Vlaamse Gemeenschap volgens het decreet van 23 maart 1994. Hierin wordt gestipuleerd dat wel een kostenvergoeding doch geen bezoldiging mogelijk is. Een probleem dat zich stelt met de kostenvergoeding is dat deze niet altijd kunnen bewezen worden. Deze problematiek strekt zich uit tot zeer vele situaties van het vrijwilligerswerk. Als wordt vastgesteld dat een forfaitaire onkostenvergoeding hoger ligt dan de werkelijke kosten, dan kan het dat hierdoor sprake is van een arbeidsovereenkomst want er is loon.

Daarom richtte minister van financiën J.J. Viseur een circulaire aan de ambtenaren van de directe belastingen die voor vrijwilligerswerk een forfaitaire kostenvergoeding mogelijk maakt. In de circulaire wordt vermeld dat de vrijwilliger een natuurlijk persoon is, dat het vrijwilligerswerk in een georganiseerd verband gebeurt ongeacht het bezit van rechtspersoonlijkheid, dat tot dit gelegenheidswerk een brede waaier activiteiten behoort gaande van het sociaal cultureel werk, milieuzorg, mantelzorg, organiseren van sportwedstrijden tot het zelf deelnemen aan die wedstrijden. Ook wordt aangegeven welke situaties uitgesloten zijn, namelijk een vennootschap, vereniging die winst nastreeft, de vzw die onderworpen is aan de vennootschapsbelasting, de vrijwilliger die van dezelfde opdrachtgever een beroepsinkomen ontvangt, waarbij dan nog concrete voorbeelden worden gegeven.

Door het Koninklijk besluit van 19 november 2001 wordt aan deze praktijk een wettelijke basis verleend: '§ 1. De personen die voor rekening van een club, federatie, vereniging, instelling, overheidsinstantie of enige andere organisatie die geen winstgevend doel nastreeft, ten behoeve van anderen of van de samenleving, activiteiten verrichten en die daarvoor, hoewel ze deze activiteiten verrichten in de vorm van vrijwillige inzet, toch vergoedingen ontvangen, worden aan de toepassing van de wet onttrokken, in zoverre de ontvangen vergoedingen voor de gezamenlijke bedoelde activiteiten het bedrag van 24,79 euro per dag en 991,57 euro per kalenderjaar niet overschrijden.'

Dat het ook geheel buiten de sector van de vrijwillige inzet nodig is om uitzonderingen te voorzien blijkt uit het pastorale artikel 17 quater: (KB 28 november 1969 (...)) maatschappelijke zekerheid der arbeiders)

§ 1. Aan de toepassing van de wet worden onttrokken de werknemers die tewerkgesteld zijn bij :

- 1° het aanleggen van hopplanten en het plukken van hop,
- 2° het plukken van tabak,
- 3° het kuisen en sorteren van teenwilgen,

en die manuele en occasionele arbeid verrichten voor zover deze tewerkstelling in de loop van een kalenderjaar vijftiendertig werkdagen niet overschrijdt en deze werknemers niet aan de wet onderworpen zijn of geweest zijn om reden van een activiteit in dezelfde sectoren in de loop van datzelfde kalenderjaar, evenals de werkgevers uit hoofde van de tewerkstelling van die werknemers.

We komen nog even terug op de activiteit van het besturen. Deze is zeker geen arbeid in de zin van de wet op de arbeidsovereenkomst omdat het gezagselement ontbreekt. Er zijn ons geen gevallen bekend van bestuurders bij letsgroepen die voor hun deelname aan het bestuur op enigerlei wijze beloond worden (in de materiële betekenis), zelfs niet met het puntensysteem dat voor andere activiteiten wel wordt ingeschakeld. Dus hebben we hier geen arbeid die met een winst-oogmerk wordt uitgeoefend zodat ook het statuut van zelfstandige niet van toepassing is.

Deze situatie komt sterk overeen met bestuurders in andere organisaties die hun mandaat onbezoldigd uitoefenen. Gaat het om het uitoefenen van een mandaat, zelfs onbezoldigd, binnen een vennootschap, dan dient de bestuurder zich in regel te stellen met de sociale zekerheid van zelfstandigen. Indien dit gebeurt binnen een vzw dan stelt zich geen probleem. Het uitoefenen van dergelijk onbezoldigd mandaat heeft geen gevolgen op het vlak van fiscaliteit en sociale zekerheid. Hiermee wijzen we op het belang dat Lets, die onbekende voor de administratie van sociale zekerheid en fiscaliteit, er alle belang bij heeft zich duidelijk te profileren als een vereniging (met of zonder rechtspersoonlijkheid) die geen commerciële doeleinden nastreeft.

Er zijn ons geen gegevens bekend van letsgroepen die op deze wijze geconfronteerd zouden zijn met vragen vanuit de administratie omtrent het statuut van leden aan bestuursorganen of kerngroep van hun vereniging.

5 Conclusie en bedoeling

Niet elke relatie waarin een activiteit wordt uitgeoefend en waarbij een gezagsverhouding bestaat (werkgever-werknemer) moet aanleiding geven tot het bestaan van een arbeidsovereenkomst en daardoor de toepassing van een hele reeks wetten met betrekking tot de arbeidsvoorwaarden en sociale zekerheid. Dit was al niet het geval voor vrijwilligerswerk indien geen enkele vergoeding behalve een reële kostenvergoeding wordt voorzien. Door de verruiming van het begrip kostenvergoeding tot een forfaitair stelsel en binnen duidelijke grenzen, wordt aangegeven dat naast de arbeid die verricht wordt om in het levensonderhoud te voorzien (en die dus aanleiding geeft tot het bestaan van een arbeidsovereenkomst) ook activiteiten mogelijk zijn waarvoor een forfaitaire kostenvergoeding wordt gegeven. De circulaire van minister J.J. Viseur verwoordt waar de bedoeling ligt door te stellen dat deze vergoeding niet abnormaal hoog mag zijn en geen verdoken bezoldiging mag zijn.

Het vrijwilligerswerk in al zijn verscheidenheid, ook al is er sprake van een minieme vergoeding via de weg van de forfaitaire kostenvergoeding, blijft best buiten de toepassing van de arbeidsovereenkomstenwet. Het doel van deze wet en de daaruit voortvloeiende andere wetstoepassingen is immers tegengesteld aan een aantal uitgangspunten die bij vrijwilligerswerk te vinden zijn. Om de werknemers te beschermen is er regelgeving om de arbeidsduur te beperken, alsook om een minimum te voorzien. Voor vrijwilligers, die dikwijls ook een vaste baan hebben, is het net de bedoeling om buiten hun normale uren nog actief te kunnen zijn. Daarbij is het uiteraard niet de bedoeling om een bepaald minimum (de één derde regel) te bereiken, maar is een inzet van slechts enkele uren per maand heel goed mogelijk en wenselijk.

2. Arbeidsbeschermingsrecht

Een tweede belangrijk luik uit het arbeidsrecht betreft de arbeidsbescherming. In tegenstelling tot het arbeidsovereenkomstenrecht dat zich in belangrijke mate op de economische verhouding richt (lonen, arbeidstijd) is het doel van het arbeidsbeschermingsrecht er voor te zorgen dat de arbeid in een veilige omgeving wordt uitgevoerd.

1 Het toepassingsgebied.

Om onder de toepassing van het arbeidsbeschermingsrecht te vallen is niet vereist dat er sprake is van een arbeidsovereenkomst. Hier volstaan twee elementen, namelijk het verrichten van arbeid (al dan niet bezoldigd) en het bestaan van een gezagsverhouding of dienstverband. Deze regels gelden niet alleen voor werknemers, maar ook voor 'met werknemers gelijk gestelden'. Daartoe behoren b.v. personen die een stage volgen, maar ook de vrijwilligers. Het doel hiervan is best te begrijpen, het maakt immers niet uit of iemand tegen loon, dan wel als stagiair of vrijwilliger bepaalde arbeid uitvoert: alle arbeid moet onder behoorlijke omstandigheden worden uitgevoerd. De regels die hieraan gekoppeld zijn hangen dan ook samen met het respecteren van rusttijden, gezondheid en welzijn van de werknemer, ongerechtvaardigde discriminatie enz.

Concreet gaat het dan over de toepassing van het Algemeen reglement voor arbeidsbescherming (ARAB), Regenten Besluit 27 september 1947, Wet tot instelling van de arbeidsreglementen van 8 april 1965, de Arbeidswet van 16 maart 1971, de loonbeschermingswet van 12 april 1965, enz.

Hoewel loon niet vereist is om onder toepassing van de arbeidsbescherming te vallen, is dit begrip in de wet op de loonbescherming wel duidelijk omschreven, in tegenstelling tot de vagere bepaling in de wet op de arbeidsovereenkomsten waarvoor het echter wel een constitutief element is. Omdat rond dit begrip en vrijwilligerswerk de nodige discussie bestaat is het nuttig dit hier toe te lichten. De wet definieert loon als: 1° het loon in geld waarop de werknemer ingevolge zijn dienstbetrekking recht heeft ten laste van de werkgever; 2° de fooien of het bedieningsgeld waarop de werknemer recht heeft ingevolge zijn dienstbetrekking of krachtens het gebruik; 3° de in geld waardeerbare voordelen waarop de werknemer ingevolge zijn dienstbetrekking recht heeft ten laste van de werkgever.

2 Toepasbaarheid op letsactiviteiten

Zoals in het vorige stuk over de arbeidsovereenkomst is ook deze wetgeving van toepassing op die activiteiten waar van een gezagsverhouding sprake kan zijn. We verwijzen dan terug naar de administratieve of occasionele inzet voor de letsvereniging, de uitwisselingen van diensten tussen letsleden, en we laten om dezelfde reden de bestuursactiviteit buiten beschouwing.

In principe is deze wetgeving geheel van toepassing. In deze wetgeving kunnen we echter een onderscheid maken naar het doel van de bescherming. Enerzijds is er een bescherming die met de sociale en economische aspecten van de werknemer te maken heeft, zoals de loonbeschermingswet en de arbeidswet, anderzijds is er de bescherming van de fysieke en morele aspecten, zoals in het ARAB of het KB van 18 september 1992 ter bescherming tegen ongewenst seksueel gedrag. Dit onderscheid wordt ook aangehaald in het wetsvoorstel betreffende de rechten van de vrijwilliger. De lijn is echter niet altijd scherp te trekken.³⁹ Zo is het deel uit de arbeidswet omtrent de kinderarbeid eveneens een fysieke bescherming. Het onderscheid is wel zinvol omdat de economische bescherming op onbezoldigd werk eigenlijk niet van toepassing is. Binnen de huidige wetgeving zijn er overigens al bepalingen opgenomen die dergelijke uitzondering voorzien voor bepaalde vormen van vrijwilligerswerk.

In de loonbeschermingswet vinden we elementen die aangeven dat het puntenstelsel van Lets geen loon is en dus niet tot het toepassingsgebied behoort. In de omschrijving van loon vinden we vier elementen. 1. Loon is geld of in geld waardeerbaar voordeel. Het gaat bij Lets in elk geval niet om geld zoals we ook bij de Wet op de arbeidsovereenkomsten al toelichtten. Er kon wel geargumenteed worden voor een in geld waardeerbaar voordeel door de punten via uren aan bijvoorbeeld het tarief voor babysit om te rekenen. In tegenstelling tot geld dat wettig betaalmiddel is staat bij de punten nooit vast dat ze aanvaard zullen worden, ze kunnen waardeloos blijken. 2. Men moet recht hebben op dit voordeel. Dit element is wel aanwezig omdat volgens de spelregels vooraf of achteraf overeengekomen wordt hoeveel punten de vereniging of een andere letser wil toekennen. Evenwel kunnen partijen hiervan nog altijd afwijken en de waardering in punten in positieve of negatieve zin herzien. Er is ook geen afdwingbaarheid. 3. Het moet een gevolg zijn van de dienstbetrekking, wat eveneens klopt gezien dit zo is overeengekomen tussen partijen. A contrario geldt immers dat, indien de dienst niet gepresteerd wordt, er ook geen waardering wordt toegekend. 4. De last van het voordeel moet op de werkgever wegen. Dit is aanvechtbaar bij het administratief werk voor de vereniging. De 'werkgever' is immers de vereniging waarvan de 'werknemer' lid is. De werknemer is dus ook zijn eigen werkgever en de 'last' komt daardoor ook op zichzelf terecht. Bij een gewone uitwisseling tussen leden weegt de last wel op het lid- 'werkgever'.

In deze bepalingen vinden we dus elementen om de kwalificatie van het puntenstelsel als een recht op een geldelijk loon ten laste van een werkgever in vraag te stellen: niet of moeilijk in geld waardeerbaar en geen afdwingbaar recht..

3 Gevolgen

De arbeidswet stelt de gevallen waarin arbeid verboden is, regelt de arbeids- en rusttijden, en de moederschapsbescherming. Uit de arbeidswet halen we dat de bepalingen op kinderarbeid (onder 15 jaar) van toepassing zijn op vrijwilligerswerk. Evenwel zijn bij Koninklijk Besluit afwijkingen toegestaan. Het belang van het kind wordt voldoende gewaarborgd door de duidelijke afbakening van duur en aard der toegelaten activiteiten. Art 7.1 bepaalt : Het is verboden kinderen arbeid te doen of laten verrichten of enige werkzaamheid buiten het kader van hun opvoeding of vorming te doen of laten uitvoeren. Hiermee is aangegeven dat kinderen wel onbezoldigde activiteiten mogen uitvoeren die passen in de opvoeding, zoals huishoudelijke taken, vrijwilligerswerk in overeenstemming met hun leeftijd, b.v. collecte voor 11.11.11, bediening bij een schoolfeest enz. Aansluitend zijn er de bepalingen voor de arbeidsduur voor jonge werknemers, die eveneens op jonge vrijwilligers van toepassing zijn. We menen dat dit goed is ter bescherming van kinderen en jeugdige vrijwilligers. Een gelijke redenering kunnen we volgen voor de toepassing van de moederschapsbescherming.

De bescherming is ingesteld om in te gaan tegen de druk die de werkgever kan uitoefenen, wat evident is bij een betaalde baan. Dit argument geldt niet bij vrijwillige inzet. We kunnen ook kijken naar het sociale zekerheidsstelsel van de

³⁹ In het advies van de Raad van State over het wetsvoorstel voor vrijwilligerswerk (cfr infra) wordt ook omwille van de rechtszekerheid gevraagd niet een vaag criterium te nemen, maar ofwel de bedoelde wetsartikels te vermelden of de koning te machtigen dit te doen, mits opgave van een duidelijk criterium.

zelfstandige vrouw, waar een vergoeding voor een moederschapsrust van drie weken is voorzien, waarbij enkel vermoed wordt dat de gerechtigde in deze periode arbeidsongeschikt is. Evenwel is er bij de zelfstandige wel economische druk om zich in het productieproces in te schakelen, wat bij de vrijwilligster ontbreekt.

In dezelfde lijn denken we dat de toepassing van de regelgeving aangaande de buitenlandse arbeidskrachten (Wet 30 april 1999) op het vrijwilligerswerk een stap te ver is. Dit dient ons inziens niet belemmerd te worden. Ook wie geen arbeidsvergunning heeft (b.v. enkel een toeristenvisum) mag toch niet gehinderd worden om zich vrijwillig in te zetten. Bij letsgroepen komen internationale contacten frequent voor, veel via het internet, maar ook bezoeken ter plaatse. Om dan voor een niet EU burger een arbeidsvergunning te eisen om vrijwilligerswerk uit te voeren gaat toch wat ver.⁴⁰

De bepalingen aangaande de maximale arbeidsduur en inhaalrust in hun geheel betekenen echter een erg formalistische regeling die niet wenselijk is. Dit geldt ook voor de toepassing van de zondagsrust en werk op feestdagen. De aard van de activiteiten, denken we maar aan festiviteiten, brengt mee dat uitgerekend op deze dagen bepaalde soorten vrijwilligerswerk zullen plaats vinden. Ten andere hebben vele vrijwilligers met een baan net op deze dagen vrije tijd die ze ter beschikking willen stellen.

Naast deze bescherming die vooral is ingegeven door economische motieven (machtsmisbruik, dreigend jobverlies) zijn de wet betreffende het welzijn van de werknemers evenals het ARAB van toepassing op vrijwilligerswerk. Dit is logisch vanuit de doelstelling van deze wet, en dient ertoe vrijwilligers die in een zelfde situatie werken een gelijkaardige bescherming te bieden als werknemers. Hier dient wel gelet te worden op de praktische realiseerbaarheid. Een kleine feitelijke vereniging die een vrijwilliger inzet kan niet dezelfde veiligheidsnorm halen (en betalen) als een op economisch rendement gerichte onderneming. Hier ligt ons inziens een moeilijke evenwichtsoefening tussen een verantwoord veiligheidsniveau en de beperktere mogelijkheden van een kleine groep waarmee in de toepassing van de wet rekening moet worden gehouden. Bovendien gaat het dikwijls om een eenmalige of occasionele activiteit van beperkte duur, wat een ander licht werpt op de veiligheidsaspecten.

De bepalingen met betrekking tot het loon volgens de loonbeschermingswet zouden Lets buiten de wet stellen als het puntensysteem als loon in natura wordt gekwalificeerd. Immers mag in beginsel maximaal een vijfde tot in bepaalde gevallen maximaal de helft van het loon in natura worden uitgekeerd. Bovendien is de lijst limitatief wat betreft de goederen die als loon in natura mogen verstrekt worden. Met beide voorschriften komt Lets in moeilijkheden.

4 Andere voorbeelden

Jeugd-vrijwilligers-werkkampen zijn net op internationale uitwisseling gebaseerd. Deze organisaties worden door de overheid zelfs gesubsidieerd, maar anderzijds is er bij strikte interpretatie van de wet nood aan een arbeidsvergunning voor dit type vrijwilligerswerk, als het door buitenlanders wordt uitgeoefend. Uit navraag bij zo'n jeugdvereniging blijkt dat men niet geheel op de hoogte is over deze overigens vrij recente wettelijke bepalingen. Deze vereniging profileert haar activiteiten als culturele uitwisseling, en ondervindt zodoende geen problemen.

De maximale arbeidsduur kan erg strikt worden geïnterpreteerd, namelijk als de tijd dat een personeelslid ter beschikking staat. Dit gaat bijvoorbeeld op in de medische sector voor wie wachtdienst loopt tijdens de nacht en mag rusten maar zich beschikbaar moet houden. De dagelijkse grens van de arbeidsduur stelt hier een probleem. Maar dit kan dan evengoed doorgetrokken worden naar een babysit die inslaapt bij een gezin.

⁴⁰ In het advies van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening dd 7 maart 2002 over het wetsvoorstel mbt vrijwilligerswerk wordt deze opmerking ook gemaakt. (p7)

De minimale arbeidsduur stelt dat een werkperiode niet korter dan drie uur mag zijn. Voor in de tijd beperkte vormen van semi-agorale arbeid kan dit een probleem zijn: natuurgidsen, occasionele lesgevers en occasionele huishoudelijke arbeid. Voor bepaalde van deze categorieën zijn via KB al uitzonderingen voorzien.

Maar ook in bijvoorbeeld de socio-culturele sector ontstaan er problemen, wat blijkt bij de totstandkoming van CAO's in het paritair comité 329. Waar de arbeidsbescherming in de eerste plaats bedoeld is om de werknemer te beschermen, ontstaan daar situaties waar het vereiste formalisme en de strikte toepassing van de wet zich terug tegen de wens en de belangen van de werknemer keert. Zo zijn er sectoren waar de werknemer zeer vrij is in het bepalen van zijn eigen uurrooster. Maar langer, op zondag of 's avonds laat werken uit eigen vrije keuze botst met de regels, en legt de flexibiliteit in het voordeel van de werknemer eveneens aan banden. Lets Vlaanderen vzw ressorteert eveneens onder dit paritair comité.

5 Conclusie en bedoeling

De arbeidsbescherming is in beginsel een goede zaak, ook voor de vrijwillige inzet onder gezag. Evenwel moet met een aantal zaken rekening worden gehouden, waar vrijwilligerswerk afwijkt van de loonarbeid. De arbeidsbescherming vertrekt in beginsel van een voltijdse tewerkstelling en wil versnippering in te korte tijdsblokken van tewerkstelling terecht tegengaan. Voor een vrijwillig engagement van enkele uren per maand houdt dit echter geen steek. Belangrijk is dat de ongedwongen keuze hiertoe bij de vrijwilliger ligt, en dat geen druk kan uitgaan van de werkgever. Dit argument gaat gelijk op voor de vrijwilliger in moederschaprust, of bij vrijwilligerswerk op zon- en feestdagen. Hier gaat het voornamelijk om economische en sociale bescherming bij arbeid in loondienst. Voor vrijwillige inzet moet hiervan ons inziens kunnen worden afgeweken, met dien verstande dat het vrijwilligerswerk niet in de plaats komt van betaalde arbeid, of betaalde arbeid uit de markt duwt.

Betreffende de fysieke en morele bescherming is een volledige toepassing van de arbeidsbescherming in principe wel wenselijk. Au fond maakt het niet uit of dit zich afspeelt in loondienst of vrijwillig, maar ook voor de zelfstandige of zelfs in de loutere privé sfeer. Het zou te ver leiden de arbeidsbescherming op het huishoudelijk werk door te trekken, daar moet kunnen worden volstaan met het begrip 'handelen als een goed huisvader' en door voldoende voorzichtigheid in acht te nemen. Langs andere wegen zoals productaansprakelijkheid en veiligheidsnormen⁴¹ kan hier toch aanvullend aan bescherming gedaan worden.

Bij de toepassing van de bescherming op vrijwilligers, en medewerkers bij lets-groepen, dient rekening gehouden met de beperkte capaciteit en omvang van zowel de organisaties als de werkprestaties. De eisen van bescherming zouden daar best op worden afgestemd.

3. Sociale zekerheidsrecht

Het systeem van de sociale zekerheid is gebaseerd op een bijdrage door de actieve bevolking. Deze bijdragen zijn dus gebonden aan arbeidsprestaties. Het doel is een verzekering te hebben voor personen die op een bepaald moment of periode niet kunnen deelnemen aan de arbeid en hen toch een inkomen te bezorgen. Niet-deelname kan ontstaan om verschillende redenen: werkloosheid, ziekte, ouderdom. In de eerste plaats geniet de persoon die bijdragen betaalt de mogelijkheid om recht te laten gelden op een uitkering. Maar er zijn ook afgeleide rechten. Dit wil zeggen dat een persoon die geen bijdrage betaalt op basis van een andere persoon een uitkering kan ontvangen. Dit is bij gehuwden het geval bij het overlevingspensioen. Dit wil zeggen dat dit systeem rechtstreeks is gebaseerd op de arbeid, maar onrechtstreeks ook op de deelname (huishoudelijke arbeid) van de

⁴¹ Een voorbeeld is de toepassing van het Algemeen Reglement op de Elektrische Installaties op privé woningen.

partner die instaat voor iemand die beroepsactief is. Omgekeerd geldt dat bij de uitkering ook rekening gehouden kan worden, zoals met de werkloosheidsverzekering, met de feitelijke manier van samenwonen. Als er in een feitelijk huishouden slechts één inkomen is geeft dit bij werkloosheid een recht op hogere uitkering, zijn er andere inkomens, dan is er een lagere werkloosheidsuitkering.

Beroep doen op een uitkering compenseert dus het ontbrekende inkomen uit arbeid. Het is dan ook logisch dat een uitkering in principe niet te verzoenen is met een inkomen uit arbeid. Gebeurt dit toch dan is er sprake van sociale fraude. Er zijn echter uitzonderingen en verschillen naar gelang de tak van de sociale zekerheid. In sommige gevallen is de combinatie van een (beperkt) arbeidsinkomen met een uitkering wel mogelijk.

1 Het toepassingsgebied.

Is iemand als werknemer actief, zoals we hoger zagen in het arbeidsovereenkomstenrecht, dan is die en diens werkgever verplicht om de nodige bijdragen te storten in het sociale zekerheidssysteem voor werknemers. Wie actief is als zelfstandige is verplicht aan te sluiten bij de sociale zekerheid van de zelfstandigen. Daarnaast is er nog de situatie van de actieven in het statuut van ambtenaar dat wettelijk geregeld is, en waar we verder niet op ingaan.

2 Toepasbaarheid op letsactiviteiten

We gaan niet verder in op de situatie van bijdrageplicht als werknemer en werkgever. Hoger zagen we dat dit samenhangt met het bestaan van een arbeidsovereenkomst, en de mogelijkheid dat zelfs een minieme vergoeding als loon kan gelden. Voor de letser die onder gezag iets doet en daarvoor een wederdienst (punten of vergoeding) ontvangt die als loon wordt gekwalificeerd, brengt dit dus in principe de bijdrageplicht mee, zowel voor de letser-‘werknemer’ als de vereniging of letser-‘werkgever’.

Hier gaan we even in op de situatie die tot de kerndoelstelling van Lets behoort, namelijk (a): ‘De ene letser doet iets voor een andere’. Hoger hebben we dit aangehaald omdat hier soms sprake kan zijn een gezagsverhouding, die vereist is voor het werknemerstatuut. Maar in vele, zonet de meeste situaties, zal er geen sprake zijn van een gezagsverhouding, dus ook niet van het statuut van werknemer. Maar de sociale zekerheid is behalve voor de werknemer en werkgever, ook voor de zelfstandige een dwingend recht.

Beroepsarbeid

De vraag draait dan om het al dan niet presteren van arbeid die als beroepsarbeid kan gekwalificeerd worden. Indien op een beroepsmatige wijze arbeid wordt gepresteerd, doch niet onder gezag, dan hebben we met zelfstandige arbeid te maken en is de sociale zekerheid voor de zelfstandige van toepassing. Om te oordelen of er sprake is van beroepsarbeid (als zelfstandige) dient vastgesteld dat er activiteit is en dat er dat er een vergoeding tegenover staat. Bovendien wordt nagegaan of er voldoende herhaling is om te kunnen spreken van arbeidsprestaties. Voor de onderwerping aan de sociale zekerheid werd vroeger gekeken naar de omvang in uren van de activiteit om tot bijdrageplicht te besluiten: onder de 18 urengrens voor zelfstandigen of de 2 urengrens voor werknemers was dit niet het geval. Nu wordt het aan de rechtbank overgelaten om het regelmatig en wederkerend karakter in de feiten te beoordelen. Eenmalige of werkelijk occasionele activiteiten zijn dus geen beroepsarbeid. Hoe moet dit op de letsverrichtingen beoordeeld worden? Er is sprake van activiteit, maar is er voldoende herhaling? Er is de puntenscore, maar wordt dit als een vergoeding gekwalificeerd? Op beide vragen is het antwoord niet vanzelfsprekend. Om vast te stellen of er sprake is van

een vergoeding verwijzen we naar de gelijkaardige discussie bij de toepassing van het arbeidsovereenkomstenrecht en het arbeidsbeschermingsrecht over het al dan niet aanwezig zijn van een loon. Er zijn echter andere criteria die kunnen helpen om al dan niet te besluiten tot beroepsarbeid.

Is er voldoende herhaling? Er is geen formeel criterium (aantal uren) meer vastgelegd. Kijken we naar de praktijk van Lets dan zien we dat dit aantal zeer beperkt is. Uit gegevens die werden verzameld bij de letsgroepen in België halen we dat de actieve leden van een letsgroep gemiddeld 15 ½ uur per jaar letsen. Dit zegt natuurlijk niets over de spreiding. Er zijn leden die niet actief zijn, maar die zijn niet meegenomen in de berekening. Het is wel zo dat de ene persoon meer letst dan de andere. Het is ook zo dat de ene groep actiever is dan de andere. In de actiefste groep is het gemiddelde 34 uren per jaar, per actief lid. (Een jaar telt 8760 uren). Logisch is de tijdsbesteding per activiteit ook beperkt en gaat het niet om voltijdse dagen. Als gemiddelde voor Vlaanderen vinden we 2 uur en enkele minuten per activiteit. Ook dit verschilt weer per groep. Het laagste is de groep met gemiddeld een half uur per activiteit en het hoogste is 3u 20 min per activiteit.

Bovendien moet er dan nog rekening mee worden gehouden dat deze uren door een bepaalde persoon niet allemaal aan een gelijkaardige activiteit worden besteed. Ook op dat vlak is er maar beperkt van herhaling of een wederkerend karakter sprake.

Doelstelling van de arbeid

Wat met het winstoogmerk? We zagen al dat de aard van de bezigheid eigenlijk zonder belang is. 'Eerder dan in de aard van de prestaties ligt het eigene van de professionele activiteit in de omstandigheden waarin, de manier waarop, en vooral de doelstelling waarmee deze worden verricht. Dit laatste slaat dan op het verwerven van een inkomen dat de betrokkene geheel of gedeeltelijk in zijn levensonderhoud en dat van zijn familie kan (helpen) voorzien.'⁴² Hiertoe behoren evenwel niet de activiteiten die men verricht louter om het eigen vermogen te beheren, dat zijn de handelingen die een redelijke en voorzichtige huisvader stelt met het oog op de vrijwaring of verrijking van het eigen vermogen. Om te kunnen besluiten tot beroepsarbeid komen we dus tot het punt dat het doel van belang is, met name het nastreven van een winstoogmerk.

Bij Lets staan samenhangigheid, samenwerken, een informele sfeer, het leggen van contacten centraal, niet het realiseren van opbrengsten. Het gaat telkens om een beperkte groep mensen waarbinnen dit zich afspeelt. Dit wijst duidelijk op afwezigheid van een winstoogmerk.

Echter, als iemand zijn normale professionele bezigheid zou beoefenen binnen het letssysteem dan is dit onderscheid moeilijker te handhaven. Theoretisch kan gemakkelijk aangevoerd worden dat ook een professional een dienst gratis en niet beroepshalve aanbiedt, zoals dit in het georganiseerd vrijwilligerswerk voorkomt. Bijvoorbeeld een documentalist van de openbare bibliotheek die 's zondags een natuurvereniging helpt met een documentatiecentrum. Hoewel in principe deze redenering ook binnen Lets gevolgd kan worden is het in praktijk niet meer na te trekken. Als slechts één keer een professionele dienst in het systeem wordt gebracht, dan zal de mogelijke wederdienst sowieso niet professioneel zijn. Daarmee blijft de afwezigheid van winstoogmerk overeind. Worden echter door meerdere deelnemers hun professionele diensten ingebracht, dan zou de mogelijke wederdienst ook professioneel kunnen zijn. In dit geval komen we terecht in de situatie van het beoefenen van beroepsarbeid en weegt het winstoogmerk terug door. Ook in Art 3 van het decreet op het vrijwilligerswerk van de Vlaamse gemeenschap is hiermee rekening gehouden en wordt uitgesloten dat iemand zowel professioneel als vrijwillig wordt ingeschakeld in een zelfde situatie.

⁴² Bouckaert en Van Buggenhout (2000), p 36, nr 90

Aard van de overeenkomst

Om het 'winstoogmerk' te beoordelen kunnen we ook de aard van de overeenkomst nader bekijken. Op het eerste gezicht is men geneigd om te zeggen dat het om een burgerlijke overeenkomst van ruil gaat. In de letspraktijk en in de publicaties wordt immers over 'ruilen' gesproken. Maar de inhoud van de ruilovereenkomst zoals bepaald in het burgerlijk wetboek (art 1720) is beperkter en geldt enkel voor de ruil van een goed voor een ander goed. Ruil van diensten is niet voorzien. Ook de ruil voor punten is niet voorzien.

We menen dat de overeenkomst tussen twee letsers om iets te doen, een dienst te leveren voor een waardering in punten, het best beantwoordt aan een gentlemen's agreement of het herenakkoord. Voor zover ons bekend komt die verbintenis alleen voor in het decreet op het vrijwilligerswerk in de welzijns- en gezondheidssector in Vlaanderen.

Kenmerkend voor een herenakkoord is dat het de bedoeling is van de partijen om zich als heer tegenover heer te gedragen volgens de normale gebruiken, en dat men niet beoogt rechtsgevolgen te koppelen aan de overeenkomst. Voor de overeenkomst in Lets geldt dit net zo. Het is op voorhand duidelijk dat het niet om professionele diensten gaat, er worden dan ook geen garanties op het resultaat gegeven en het is niet de bedoeling dat een partij die zich benadeeld zou voelen hiermee naar de rechter stapt. Ook de waardering in punten heeft enkel binnen de groep een betekenis en zal voor een rechter zonder betekenis zijn.

In de literatuur is niet geheel duidelijk of het herenakkoord volledig dan wel gedeeltelijk zonder rechtsgevolgen is. Wat bijvoorbeeld als iemand schade berokkend door een afspraak niet na te komen en een dienst bewust niet te leveren? ⁴³

Nog een manier om de aard van de overeenkomst te beoordelen vinden we in de statuten van de Waalse koepelvereniging Intersel asbl. Naar aanleiding van vroegere contacten met het ministerie van financiën werden al aanwijzingen gegeven aan welke voorwaarden letsgroepen zouden moeten voldoen om geen problemen te hebben met sociale zekerheid en fiscaliteit. Op basis daarvan werden bepalingen in de statuten verwerkt:

'TITRE II. – Charte SEL

Art 5.

Le SEL est un système local d'information et de comptabilisation portant sur des échanges entres ceux qui y adhèrent.

Tout SEL cherche à créer un mode de fonctionnement qui invite chacun à la participation la plus active à l'organisation et à la prise de décision.

- L'adhésion à un SEL répond à une initiative individuelle et ne peut résulter d'une quelconque contrainte.
- Il n'y a pas obligation à échanger. Tout adhérent peut toujours refuser de répondre à une demande de service.
- Le SEL ne peut imposer à ses adhérents aucune obligation autre que celles liées à l'organisation des échanges.
- Chaque adhérent est tenu de s'informer auprès de son SEL des problèmes éventuels que peut entraîner sa participation au système au regard des lois et règlements en vigueur.
- La liste des adhérents et les offres de service sont rassemblés dans un répertoire mis à leur seule disposition.
- *Le SEL n'a pas pour rôle de donner des garanties ou des engagements quant à la valeur, les conditions ou la qualité des services offerts ou prestés.*
- La comptabilisation des échanges est centralisée et se fait sur la base de bons d'échange formulés en unités d'échange.
- *Il n'y a d'intérêt ni en débit ni en crédit sur les comptes SEL.*
- *Les unités d'échange ne sont pas convertibles en dehors du SEL.*
- *Aucun argent ne peut transiter par un compte SEL.*
- Seul le tenant d'un compte est autorisé à transférer des unités de son compte sur un autre, à l'exception de frais de fonctionnement convenus.
- Chaque adhérent a accès à des informations sur son compte mais aussi sur celui des autres adhérents.'

⁴³ D'hondt en Van Buggenhout, (1999) p 68

TITEL II. Lets charter

Art 5.

Lets is een lokaal informatiesysteem en een verrekensysteem voor uitwisselingen tussen de leden.

- Elke letsgroep richt zich zo in dat eenieder maximaal kan deelnemen aan de organisatie en de besluitvorming.
- Lidmaatschap van Lets is een persoonlijke keuze en kan nooit worden opgelegd. Er is geen verplichting om te ruilen.
- Elk lid kan altijd weigeren op een vraag voor een dienst in te gaan. De letsgroep kan geen andere verplichting aan zijn leden opleggen dan deze die met het organiseren van de uitwisselingen in verband staan.
- Elk lid dient zich bij de letsgroep te informeren over mogelijke problemen die deelname kan stellen ingevolge de geldende regels en wetgeving.
- De ledenlijst en het overzicht van vraag en aanbod wordt enkel aan de leden ter beschikking gesteld.
- De letsgroep geeft geen enkele waarborg over de waarde, kwaliteit en voorwaarden bij het uitlenen of bij de uitwisseling van diensten.
- De verrekening van uitwisselingen gebeurt centraal op basis van de ruilbonnen die in ruileenheden luiden.
- Er is noch debet- noch credit interest op Lets rekeningen.
- De ruileenheden kunnen niet omgewisseld worden buiten de letsgroep.
- Geen geld kan langs Lets rekeningen worden overgemaakt.
- Alleen de rekeninghouder kan eenheden van zijn naar een andere rekening overmaken, behalve de vastgestelde beheerskosten.
- Elk lid heeft inzage in de eigen rekeningstand, maar ook in die van de andere leden.

In deze statuten wordt duidelijk gemaakt dat geen enkel element van dwang kan optreden, dat er geen garantie is over de kwaliteit en dat geen geld via het systeem mag omgaan. Het bestaan van interesten wordt uitgesloten. Dit bevestigt de intentie om zonder winst oogmerk en niet beroepshalve te handelen.

Een feitenkwestie

Het is aan de feitenrechter om uiteindelijk te beslissen of Lets al dat niet tot de beroepsarbeid gerekend wordt. Er is ons één arrest bekend waarin een zaak met betrekking tot Lets aanhangig werd gemaakt.⁴⁴ De zaak is interessant omwille van de samenloop van beroepsmatige en niet beroepsmatige arbeid en door de eis die gesteld wordt door de RVA. De toepassing van het complexe Werkloosheidsbesluit van 25 november 1991 gebeurt erg strikt en formalistisch.⁴⁵ In deze zaak oefende de beklagde eerst een activiteit als beginnend zelfstandige uit: het verstrekken van bepaalde therapieën. Blijkbaar was dit niet succesvol zodat de praktijk werd stopgezet, waarna betrokkene werkloos wordt en met het werknemersstatuut geniet van een uitkering. Hij was echter ook lid van een letsgroep, en daarbinnen bood hij onder andere therapeutische diensten aan die hij beroepsmatig had stopgezet. Echter bood hij die therapeutische diensten ook nog buiten Lets aan, wat bleek uit plaatselijke advertenties.

De RVA had beslist de uitkeringen te schorsen omwille van het uitoefenen van deze beroepsmatige activiteit. Deze beslissing werd in beroep voor het hof aangevochten. De rechter heeft in zijn vonnis een klaar onderscheid gemaakt .

1. Als werkloze zijn zelfstandige diensten op de markt aanbieden is strijdig met de wettelijke bepalingen. In die hoedanigheid bevestigt de rechtbank het standpunt van de RVA.
2. Het beoefenen van een activiteit in een letsgroep wordt beoordeeld volgens art 45, 6^e alinea: 'Een activiteit wordt voor de toepassing van het eerste lid, 1°, slechts beschouwd als een activiteit die beperkt is tot het gewone beheer van het eigen bezit indien gelijktijdig voldaan is aan de volgende voorwaarden : 1° de activiteit is niet daadwerkelijk ingeschakeld in het economisch ruilverkeer van goederen en diensten en wordt niet uitgeoefend met het oog op het verkrijgen van een opbrengst;

⁴⁴ Arbeidshof Luik, 20 december 2000, nr 1686 d'ordre, Rep nr 1887
⁴⁵ Van Rompaey, Liesbeth 'Sancties in de werkloosheid - bestrijding van sociale fraude door de artikelen 153 tot 159 Werkloosheidsbesluit', Mys & Breesch, Gent (1999)

- 2° door de activiteit wordt de waarde van het bezit in stand gehouden of slechts in beperkte mate verhoogd;
- 3° de activiteit brengt door haar omvang het zoeken naar en het uitoefenen van een dienstbetrekking niet in het gedrang.'

Aan de derde voorwaarde is volgens de rechter voldaan omdat de werknemer een job vond hoewel hij de bijkomstige activiteit uitoefende. De eerste en tweede voorwaarde hangen af van het aantal leden dat deel uitmaakt van een letskring en van de aangeboden en gevraagde diensten. Als de letskring een groot aantal leden heeft en/of de diensten die worden aangeboden en gevraagd zijn gevarieerd en omvangrijk, dan kan zich een belangrijke activiteit ontplooien, die een concurrentie is met het traditionele economische ruilverkeer en kan daardoor toelaten aan de leden om hun bezit op een aanzienlijke wijze te laten toenemen. In de voorliggende zaak ging het om een letskring met niet meer dan 200 à 300 leden. Omdat de aangeboden dienst (therapieën) gezien het beperkt aantal leden maar in beperkte mate kon aangeboden worden, is de wederdienst eveneens beperkt. Een zo minieme en specifieke activiteit, namelijk op welzijn gericht, die wordt uitgeoefend in een beperkte groep waarbij enkel aan de groepsleden een aanbod gebeurt is niet echt, het is te zeggen in de feiten, ingeschakeld in het economische ruilverkeer. Deze kan inderdaad slechts occasioneel zijn en bestemd voor een beperkt aantal personen. Het laat de werker geenszins toe om hiermee een ernstige verbetering van zijn bezit te realiseren.

3 Gevolgen

Een eerste gevolg als arbeid gekwalificeerd wordt als een beroepsbezigheid is de bijdrageplicht in ofwel het systeem van werknemer of zelfstandige. Zelfstandigen hun sociale zekerheidssysteem is goedkoper dan het werknemerssysteem, maar het biedt ook minder garanties. Zelfstandigen zijn verplicht verzekerd voor geneeskundige verzorging, invaliditeit, gezinsbijslag, pensioen en bankroet, en betalen hiervoor sociale bijdragen aan een sociaalverzekeringsfonds voor zelfstandigen of aan de hulpkas voor sociale verzekeringen van zelfstandigen. Werknemers zijn bovendien aangesloten voor arbeidsongevallen, beroepsziekten en werkloosheid, en arbeiders ook nog voor jaarlijkse vakantie.

Hierdoor worden een aantal rechten gecreëerd om een aanvullend of een vervangingsinkomen te genieten. Bij niet vergoede inzet is het tot nu zeker nog niet de bedoeling om deze rechten te creëren. Evenwel wordt hierover ook het debat geopend: de inzet van vrijwilligers levert maatschappelijk een belangrijke bijdrage, zonder dat hiervoor een beloning wordt bedongen. Wie zich alleen op vrijwillige basis, dus zonder vergoeding, heeft nuttig gemaakt valt daardoor uit de boot als de vraag naar pensioenuitkering aan de orde is. Men kan zich afvragen of dit wel rechtvaardig is. Deze discussie kan men vergelijken met de afgeleide rechten die in de sociale zekerheid bestaan, maar dan op een ruimere schaal. Afgeleide rechten vinden we bijvoorbeeld bij een huwelijkspartner die recht heeft op een weduwnaars- of weduwepensioen op basis van de arbeidsprestaties van de partner.

De negatieve gevolgen bekijken we vooral in de verschillende takken van de sociale zekerheid van de werknemers omdat die het uitgebreidste is, en omdat daar een verbod op werken in meer situaties voorkomt, ook ingeval van vrijwillige inzet.

Werkloosheid

We beginnen met de werkloosheid, tak van de sociale zekerheid waarin de mogelijke sancties wegens fraude het grootst zijn.

De onvrijwillige uitkeringsgerechtigde werkloze mag in principe geen enkele arbeid verrichten en hij of zij dient zich volledig ter beschikking te houden van de arbeidsmarkt. Onder arbeid wordt bedoeld volgens Art 45 Werkloosheidsbesluit (25 november 1991):

- 1° de activiteit verricht voor zichzelf die ingeschakeld kan worden in het economische ruilverkeer van goederen en diensten en niet beperkt is tot het gewone beheer van het eigen bezit;
- 2° de activiteit verricht voor een derde, waarvoor de werknemer enig loon of materieel voordeel ontvangt dat tot zijn levensonderhoud of dat van zijn gezin kan bijdragen.
Verder is bepaald dat : 'Tot bewijs van het tegendeel wordt elke activiteit verricht voor een derde geacht een loon of een materieel voordeel op te leveren'.⁴⁶

Het is echter mogelijk voor een uitkeringsgerechtigde werkloze om vrijwilligerswerk te presteren mits de regels te respecteren die 'de minister bepaalt, na advies van het beheerscomité :

- 1° de voorwaarden en de modaliteiten die dienen vervuld te worden, zowel door de werkloze als door de derde, opdat een vrijwillige en gratis activiteit voor een derde zou kunnen uitgeoefend worden met behoud van het recht op uitkeringen;
- 2° de gevallen waarin een vergoeding of een materieel voordeel dat aan een werkloze wordt toegekend in het kader van activiteiten die de werkloze verricht ten bate van een privé-persoon of van een openbare dienst, of in het kader van vrijwilligerswerk of van sportieve activiteiten als amateuristische sportbeoefenaar,(...) buiten beschouwing worden gelaten.⁴⁷

Bepaalde situaties worden niet als arbeid beschouwd:

- 1° de niet bezoldigde activiteit in het kader van een artistieke vorming;
- 2° de artistieke activiteit die als hobby wordt verricht;
- 3° de aanwezigheid van de kunstenaar bij een publieke tentoonstelling van zijn artistieke creaties, (...) ⁴⁸

Tevens is er een afwijking voor de werkloze die zich voorbereidt op de vestiging als zelfstandige of op een oprichting van een onderneming en die terzake een voorafgaandelijke verklaring aflegt bij het bevoegde werkloosheidsbureau [om] met behoud van uitkeringen de volgende activiteiten [te mogen] verrichten :

- 1° studies betreffende de haalbaarheid van het voorgestelde project,
- 2° het inrichten van lokalen en het aanleggen van het materiaal,
- 3° het leggen van contacten nodig voor de inwerkingstelling van het project.⁴⁹

Indien de werkloze toch arbeid tegen vergoeding presteert of arbeid presteert die zou kunnen ingeschakeld worden in het economisch leven dan moet dit op de controlekaart aangeduid worden. Het recht op uitkering gaat verloren voor de dag waarop toch vergoede arbeid werd gepresteerd.

Wil de werkloze zich als vrijwilliger nuttig maken, dan moet hij vooraf aan de gewestelijke directeur van de RVA een toelating vragen. Zolang de toelating niet is gegeven mag niets ondernomen worden.

Bepaalde situaties zijn erg ingewikkeld, zo bijvoorbeeld voor de kunstenaars, wielrenners, huisarbeiders, diamantbewerkers, mindervaliden. Artikels 74 tot 78 van het Werkloosheidsbesluit beschrijven welke activiteiten en onder welke condities de prestaties wel of niet gecombineerd kunnen worden met het ontvangen van een uitkering.

Zo ook artikel 79 bis (Werkloosheidsbesluit) dat bepaalt welke activiteiten door een werkloze mogen worden verricht in het kader van PWA en waarvoor een vergoeding wordt ontvangen, maar die geen aanleiding geven tot stopzetten van het recht op uitkeringen. Het gaat om arbeid die niet op de gewone markt aan normale marktvoorwaarden worden aangeboden. De volgende activiteiten mogen in toepassing van artikel 79 worden verricht :

- 1° ten behoeve van natuurlijke personen
  - a) huishulp met huishoudelijk karakter;
  - b) hulp voor de bewaking of de begeleiding van zieken of kinderen;
  - c) hulp voor het verrichten van administratieve formaliteiten;
  - d) hulp voor klein tuinonderhoud;

⁴⁶ KB 31 december 1992, art 1, 15

⁴⁷ KB 25 maart 1999, art 1, 78

⁴⁸ KB 23 november 2000, art 3, 92

⁴⁹ KB 29 januari 1993, art 1, 20

- 2° ten behoeve van de lokale overheden, de activiteiten van “ stadswacht ” volgens de bepaling van artikel 79ter;
- 3° ten behoeve van de lokale overheden, activiteiten beantwoordend aan de noden waaraan niet tegemoet gekomen wordt door de reguliere arbeids-circuits, inzonderheid ingevolge het tijdelijke en exceptionele karakter van de nood of ingevolge het feit dat deze nood door recente maatschappelijke evoluties ontstaan of merkkelijk toegenomen is. Kunnen inzonderheid als dergelijke activiteiten worden beschouwd, de bescherming van het leefmilieu, de buurtveiligheid en het tegemoetkomen aan buurtnoden, de begeleiding van kinderen, jongeren en van sociaal zwakkeren, alsmede socio-culturele activiteiten die van occasionele aard of van beperkte omvang zijn;
- 4° ten behoeve van onderwijsinstellingen, verenigingen zonder winstoogmerk en andere niet-commerciële verenigingen, activiteiten die door hun aard of hun omvang of door hun occasioneel karakter gewoonlijk verricht worden door vrijwilligers, inzonderheid de activiteiten van personen die hulp verlenen ter gelegenheid van sociale, culturele, sportieve, caritatieve of levensbeschouwelijke manifestaties;
- 5° ten behoeve van de tuinbouwsector de activiteiten uitgeoefend binnen het Paritair Comité voor het tuinbouwbedrijf, met uitsluiting van de champignonteelt en het aanplanten en onderhouden van parken en tuinen en ten behoeve van de landbouwsector, de seizoensgebonden activiteiten overeenstemmend met arbeidspieken bij het planten en het oogsten en de andere tijdelijke activiteiten, volgens de modaliteiten en formaliteiten vastgesteld door de Ministers van Tewerkstelling en Arbeid en van Landbouw.

De activiteiten bedoeld in het eerste lid, 3° en 4° kunnen uitgeoefend worden wanneer het plaatselijk werkgelegenheidsagentschap niet heeft vastgesteld dat ze in de betreffende gemeente worden aangetroffen in de reguliere arbeids-circuits.⁵⁰ § 4. De activiteiten verricht in het kader van het plaatselijk werkgelegenheidsagentschap mogen in hoofde van de PWA-werknemer 45 uur per maand niet overschrijden.

In afwijking van het voorgaande lid mag de PWA-werknemer die seizoens- en gelegenheidsgebonden activiteiten verricht in de land- en tuinbouwsector, gedurende twee kalendermaanden per jaar, ten hoogste 90 activiteitsuren verrichten. De Minister kan, in noodsituaties en omwille van het algemeen belang, afwijkingen voorzien op de grens van 45 uren.⁵¹

Zo is er voor de stadswachten al een langere werktijd voorzien.

Art 79 ter: De stadswachters, 53 u per maand, voor een forfaitair maandloon van 328.60 euro

We geven deze wat lange citaten om te tonen dat enerzijds de werkloosheidsreglementering zeer strikt is en anderzijds dat heel wat uitzonderingen zijn vastgelegd. De situatie van letsactiviteiten wordt niet vernoemd, niet als verboden activiteit, noch als toegelaten activiteit of uitzondering. Hoger zagen we al een interpretatie van de rechtbank die oordeelde dat Lets wel toegelaten is omwille van het beperkte karakter, en daardoor tot het beheer van het eigen bezit kan gerekend worden. Daar tegenover staat de visie die het beheercomité van de RVA uitdrukte in haar advies⁵² over de nieuwe wet over het vrijwilligerswerk: 'Het wetsvoorstel brengt een onderscheid teweeg tussen het vrijwilligerswerk (dat iemand anders ten goede komt) en een soort onderlinge hulp die ook de persoon zelf ten goede komt.

De dienst wordt regelmatig geconfronteerd met toestanden waarbij diensten worden uitgewisseld tussen werklozen (netwerken voor wederzijdse hulp of "LET'S"). Deze activiteiten worden in principe niet beschouwd als cumuleerbaar met werkloosheidsuitkeringen. Het wetsvoorstel preciseert nergens hoe deze activiteiten moeten worden behandeld maar sluit ze evenwel uit uit het toepassingsgebied van de wet.'

Hiermee geeft de RVA aan dat letsen voor een werkloze in principe niet kan, in tegenstelling tot de rechtspraak. Dit is een tegenstrijdigheid die voor de letser leidt tot rechtsonzekerheid. Ze is gebaseerd op het misverstand dat Lets een beroepsmatige activiteit zou zijn.

⁵⁰ KB 16 juli 1997, art 1, 62

⁵¹ KB 13 juni 1999, art 1, C, 86

⁵² RVA, Nota aan het beheerscomité, document 02.0413 PWV

Brugpensioen

Het stelsel van brugpensioen sluit aan bij de werkloosheidsregeling omdat de bruggepensioneerde eigenlijk een werkloosheidsuitkering ontvangt die door de werkgever wordt aangevuld met een bijkomende uitkering. In principe geldt voor de bruggepensioneerde dezelfde regeling als voor werklozen, ook wat betreft het cumuleren van de uitkering met een niet bezoldigde activiteit. Ten opzichte van de gewone werkloze zijn er enkele uitzonderingen bepaald, waar bij de bruggepensioneerde zonder voorafgaande toestemming vrijwilligerswerk (b.v. mantelzorg) mag verrichten.

Voor een deelname aan Lets geldt dezelfde redenering en dus onduidelijkheid als reeds vermeld bij de werkloosheid. Gezien er in letsgroepen ook deelnemers uit deze leeftijdscategorie zijn is het nodig om hieraan aandacht te besteden.

Loopbaanonderbreking

Door de wet van 10 augustus 2001 is het stelsel van loopbaanonderbreking aangepast naar een stelsel van tijdskrediet. Met diezelfde wet zijn eveneens nog aanpassingen aan het stelsel van brugpensioen ingevoerd. De loopbaanonderbreking is net als het brugpensioen nog steeds een uitkering door de RVA voor een onderbreking of loopbaanvermindering. Net als de werkloosheidsvergoeding is deze in principe niet cumuleerbaar met een beroepsinkomen. Evenwel zijn er uitzonderingen vastgelegd voor een bijkomende activiteit als loontrekkende of een activiteit als zelfstandige voor een beperkte periode.

Voor deelname aan Lets zitten we dus met dezelfde onduidelijkheid.

Arbeidsongeschiktheid

De werknemer die door ongeval of ziekte arbeidsongeschikt is heeft recht op een inkomensvervangende uitkering mits voldaan is aan drie voorwaarden. De werknemer moet alle werkzaamheden onderbroken hebben (1), dit als gevolg van de letsels of functionele stoornissen (2), en hierdoor moet het vermogen om te verdienen van de betrokkene tot een derde of minder verminderd worden (3). Het begrip 'alle werkzaamheden onderbreken' wordt streng geïnterpreteerd, en er zijn verschillende gradaties in de rechtspraak te vinden. Ook een occasionele activiteit of een activiteit die heel uitzonderlijk wordt uitgeoefend behoren hiertoe. Het gaat hierbij niet enkel om beroepsarbeid, elke activiteit die meer is dan wat gewoonlijk tot de huishouding behoort kan eronder worden begrepen. Ook een vriendendienst of vrijwilligerswerk kan hiertoe behoren. Door vooraf toelating te vragen aan de adviserend geneesheer is het wel mogelijk om (gedeeltelijke) activiteiten te hervatten, dit geldt ook voor vrijwilligerswerk. Het hervatten van activiteit die een opbrengst oplevert kan gecombineerd worden met behoud van de uitkering binnen bepaalde grenzen. Voor deelname aan Lets moeten we dus gelijkaardig concluderen dat een voorafgaande toestemming nodig is. Voor de zelfstandige ligt de zaak iets eenvoudiger. De wettelijke bepalingen stellen alleen dat de zelfstandige geen beroepsarbeid mag combineren met de uitkering. KB 20 juli 1971, Art 17 (...). Bovendien mag hij geen andere beroepsbezigheid uitoefenen (...)

De vraag met betrekking tot Lets draait hier weer om de mogelijke kwalificatie als beroepsarbeid.

Arbeidsongeval en beroepsziekte

In tegenstelling tot de arbeidsongeschiktheid ingevolge ongeval of ziekte, is er bij arbeidsongeval en beroepsziekte niets bepaald met betrekking tot cumuleren van activiteiten, zelfs niet voor beroepsarbeid. In principe kan het slachtoffer van een arbeidsongeval de uitkering dus combineren met een inkomen uit arbeid. Voor deelname aan vrijwilligerswerk, Lets of andere stelt zich hier dus nooit een probleem.

Rustpensioen en overlevingspensioen

Aan de gepensioneerde (of weduwe/weduwenaar) wordt een pensioen uitgekeerd op voorwaarde dat die geen beroepswerkzaamheid uitoefent. Om vast te stellen wat beroepswerkzaamheid betekent wordt verwezen naar het Wetboek op de inkomstenbelasting. Een activiteit die geen beroepsinkomsten oplevert valt dus niet onder cumulatieverbod. Voor Lets stelt zich dus een probleem indien de punten die uitgewisseld worden als een beroepsinkomen worden gekwalificeerd. In geval van cumulatie zelfs met een arbeidsovereenkomst stelt zich echter geen probleem indien aan een aantal voorwaarden is voldaan. De toegelaten activiteit⁵³ mag een inkomen opleveren dat niet boven volgende grenzen uitstijgt:
Werknemer 7276 euro of 10.914 euro mits een kind ten laste
Zelfstandige 5.820 euro of 8.731 euro mits een kind ten laste.
Ten tweede dient voorafgaandelijk een aangifte te gebeuren aan de Rijksdienst voor pensioenen. Hieruit kunnen we dus concluderen dat voor deelname aan Lets zich geen probleem stelt, maar dat afhankelijk van de beoordeling als beroepswerkzaamheid wel een voorafgaandelijke aangifte vereist is.

Bestaansminimum

Om recht te hebben op een bestaansminimum moeten drie voorwaarden voldaan zijn. De betrokkene mag geen toereikende bestaansmiddelen hebben (1), mag niet in staat zijn deze bestaansmiddelen te verwerven door eigen inspanning of op een andere manier (2), moet rechten op andere sociale uitkeringen eerst uitputten (3). De betrokkene moet werkbereid zijn, wat te vergelijken is met de beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt in het werkloosheidsstelsel. De bestaansmiddelen worden geëvalueerd, en dit is weer een ander en ruimer begrip dan beroepsinkomen. Alle middelen worden in aanmerking genomen, ook die van een huwelijkspartner of de persoon waarmee men een feitelijk gezin vormt, alsook de voordelen in natura. Zo wordt inwoning als bestaansmiddel aanzien en forfaitair berekend. Een aantal bestaansmiddelen worden evenwel uitgesloten: opbrengsten uit een PWA tewerkstelling, gezinsbijslag, kadastraal inkomen, studiebeurzen, onderhoudsgelden.
Of een combinatie met Lets mogelijk is hangt af van de kwalificatie. Een kwalificatie als beroepsinkomen betekent dat dit in mindering zou gebracht worden van de uitkering. Er is echter een vrijstelling voorzien die varieert van 155 tot 310 euro per jaar, enkel het gedeelte dat dit bedrag overschrijdt wordt in rekening gebracht. Als daarentegen Lets gezien wordt als behorend tot het normale beheer van het eigen bezit, dan brengt dit geen toename van het vermogen mee en kan dan ook niet als bestaansmiddel dienen. Hiermee hernemen we de redenering bij de rechtspraak in het kader van de werkloosheid.

Gezinsbijslagen

Het recht op kinderbijslag blijft behouden tot 31 augustus van het jaar waarin het kind de leeftijd van 18 jaar bereikt. Tot dan wordt niet gekeken naar eventuele inkomsten van het kind, ook niet naar inkomen uit arbeid. Na dit moment kan de kinderbijslag behouden blijven als de student zich inschrijft in voltijds onderwijs of in deeltijds leren en werken, mits aan een aantal voorwaarden te voldoen. Voor de student die arbeid verricht onder een overeenkomst voor studentenarbeid zoals in de wet op de arbeidsovereenkomsten vastgelegd, stelt zich geen probleem: het recht blijft behouden. Voor andere arbeidsinkomsten (geen overeenkomst voor studentenarbeid) moeten volgende grenzen gerespecteerd worden. De voltijds ingeschreven student mag niet meer dan 79 uur per maand presteren. De student deeltijds leren en werken, alsook de student die een stage volgt waarvoor een vergoeding wordt uitgekeerd, mag niet meer dan 394.15 euro per maand verdienen. KB 30/12/1975.

Voor de jongere die letst stelt zich tot 18 geen enkel probleem. Daarna hangt het af van de kwalificatie van het letsen. Enkel als dit tot arbeid en een inkomen uit arbeid gerekend wordt, moeten de genoemde grenzen gerespecteerd worden. Gezien de geringe omvang van Lets stelt dat in de praktijk geen enkel probleem.

⁵³ Alles wat je altijd al wilde weten over de sociale zekerheid (2001), p29.
<http://socialsecurity.fgov.be/brochure-index.htm>

4 Andere voorbeelden

In de paragrafen over arbeidsovereenkomstenrecht gaven we al een aantal situaties waarvoor afgeweken wordt van de wetgeving over bijvoorbeeld de arbeidsduur. De sociale zekerheid baseert zich eveneens op het bestaan van een arbeidsovereenkomst als criterium voor het toepassingsgebied. Voor specifieke situaties bepaalt de Koning de volledige of gedeeltelijke uitbreiding van, of uitsluiting uit het toepassingsgebied. Zo is er volledige uitbreiding voor schouwspelartiesten, uitzendkrachten, thuiswerkers; gedeeltelijke uitbreiding voor personeel in de overheidssector, geneesheren in opleiding tot specialist; gedeeltelijke uitsluiting voor leercontract, sportbeoefenaars, dienstboden; en volledige uitsluiting voor arbeid voor een bijkomstige betrekking of die wezenlijk van korte duur is.

Hier geven we nog enkele bijkomende situaties waarvoor een uitzondering is voorzien en die vanuit bepaald oogpunt beschouwd dichter aanleunen bij de activiteiten in Lets.

De mantelzorg, situeert zich ongeorganiseerd op niveau van familie of vrienden, namelijk relaties met een affectieve band. De mantelzorger treedt in dit kader op om verzorging te bieden, mogelijks met een lichte vergoeding. De overheid wil dit mechanisme aanmoedigen, en biedt de mogelijkheid dat de mantelzorger van b.v. de gemeentelijke overheid een vergoeding krijgt. Het is niet de bedoeling dat deze vergoeding gekwalificeerd wordt als loon. Op een vraag van M. De Meyer in de Kamer antwoordt minister L. Onkelinx (arbeid en tewerkstelling) over mantelzorg in de sociale zekerheid⁵⁴. 'De mantelzorger kan worden gedefinieerd als de natuurlijke persoon die niet beroepsmatig niet medische hulp en dienstverlening verstrekt ten huize van zorgbehoevende personen. Het gaat om een specifieke vorm van vrijwilligerswerk. Een decreet van de Vlaamse Gemeenschap voorziet dat aan de mantelzorger een belastingvrije vergoeding van 75 euro per maand wordt toegekend. Voor de toepassing van de werkloosheidsreglementering wordt mantelzorg beschouwd als een activiteit die behoort tot de private levenssfeer. De persoon die deze activiteit verricht, moet er geen aangifte van doen aan de RVA. (...) Deze regeling geldt dus evenzeer voor de loopbaanonderbreking en tijds-krediet, brugpensioen en deeltijdsen met inkomensgarantie.

Op een gelijkaardige vraag antwoordt minister F. Vandenbroucke (sociale zaken) over andere takken van de sociale zekerheid⁵⁵. In de ziekteverzekering is de interpretatie strikt. 'Zoals u weet moet een verzekerde (...) elke werkzaamheid onderbroken hebben om als arbeidsongeschikt erkend te kunnen worden. (...) Het Hof van Cassatie heeft het begrip werkzaamheid zeer ruim omschreven. (...) Het kan in die zin ook gaan over een activiteit die als een vriendendienst wordt verricht, evenals over vrijwilligerswerk. Ik kan dan ook bevestigen dat de activiteiten van een mantelzorger het voorwerp uitmaken van een voorafgaande toestemming van de adviserend geneesheer (...). (...) Wanneer de mantelzorg verleend wordt door de echtgenote of de partner van de betrokkene of door familieleden in het kader van de eigen huiskring, wordt deze hulp niet als een werkzaamheid beschouwd.' Voor de pensioenregeling wordt als volgt geredeneerd. 'Volgens het Vlaams Zorgfonds blijkt dat een in het raam van de zorgverzekering toegekende premie, rechtstreeks aan de zorgbehoevende wordt toegekend om de kosten van niet medische aard te lenigen of volledig te vergoeden. De mantelzorgpremie kan bijgevolg niet als een bezoldiging of beroepsinkomen (...) worden beschouwd en valt buiten het toepassingsgebied van de reglementering op de toegelaten arbeid voor gepensioneerden.'

Voor een gerechtigde op het bestaansminimum zagen we al dat cumuleren met PWA mogelijk was. Nog een regeling betreft de socio-professionele integratie van de bestaansminimumtrekker. Om de herinschakeling in het arbeidscircuit te bevorderen worden inkomsten begrensd tot 148.74 euro per maand vrijgesteld, voor tewerkstelling of beroepsopleiding die meestal door bemiddeling van het OCMW tot stand komt.

⁵⁴ Kamer van volksvertegenwoordigers, commissie sociale zaken, 4^e zitting, 50^e zittingsperiode, 15 mei 2002, document CRIV 50 COM 747, p 4

⁵⁵ Kamer van volksvertegenwoordigers, commissie sociale zaken, 4^e zitting, 50^e zittingsperiode, 7 mei 2002, document CRIV 50 COM 740, p 11

5 Conclusie en bedoeling

Het stelsel van de sociale zekerheid is zeer uitgebreid en complex. De logica van de verschillende takken sluit niet altijd op elkaar aan, er worden verschillende definities gehanteerd naargelang het onderdeel. Dit maakt de dingen onduidelijk voor de aangeslotenen.

Algemeen gesteld is het doel om een (vervangings)inkomen te garanderen aan eenieder die niet door deelname aan het arbeidsproces in een inkomen kan of mag voorzien. Om misbruik te voorkomen is het nodig strikte regels op te stellen en controle uit te oefenen. Sociale fraude waarbij iemand enerzijds een vervangingsinkomen geniet en anderzijds een normaal inkomen uit arbeid verwerft, ondermijnt het systeem.

Het is echter niet de bedoeling om wie een vervangingsinkomen trekt te dwingen tot passiviteit, waardoor de kansen om in de toekomst terug ingeschakeld worden nog verkleinen. Deze situatie kan zich in de werkloosheidsverzekering voordoen. De overheid neemt initiatieven om de herinschakeling van bepaalde categorieën te stimuleren, zoals bij de verschillende tewerkstellingsprogramma's, invoegbedrijven enz. Ook het belang van het vrijwilligerswerk wordt op deze wijze beargumenteerd: mensen onderhouden hierdoor bepaalde sociale en technische vaardigheden, leggen sociale contacten.

Om dit in overeenstemming te brengen met het sociale zekerheidssysteem zijn voor tal van situaties uitzonderingen toegestaan, en grensbedragen vastgelegd. Een activiteit als Lets, die we typeren als vrijwilligerswerk en vriendendiensten, heeft hierin geen duidelijke plaats. Daardoor komt men in een aantal situaties tot de conclusie dat Lets niet kan toegelaten worden, waar tegenover bepaalde vormen van beroepsarbeid (semi-atorale arbeid) wel worden toegelaten. Dus om te vermijden dat stiekem wordt bijverdiend worden een aantal vormen van bijverdienen afgebakend en toegelaten, maar anderzijds wordt Lets waar niet wordt bijverdiend niet toegelaten. Ons inziens is het nodig om het gebied dat tussen de privé sfeer (familie en gezin) en de economische sfeer ontstaat duidelijker af te bakenen. Dit is wat met het decreet op vrijwilligerswerk gebeurt voor de welzijnssector in de Vlaamse gemeenschap. Op federaal vlak is dit ook wenselijk, maar het is daarbij belangrijk om het grijze gebied tot een minimum te beperken en dit op een consequente wijze. Deze zones zijn immers aanleiding tot heel wat leed, en tewerkstelling in administraties en rechtbanken die elders beter besteed is.

4. Fiscaal recht

Uit het fiscaal recht belichten we enkel de inkomstenbelasting omdat dit ons inziens de enige tak is waarover vragen gesteld worden vanuit de praktijk van letsgroepen. In principe zou ook de belasting op de toegevoegde waarde aan de orde gesteld kunnen worden. Gezien de beperkte omvang van de activiteiten in Lets heeft dit echter weinig zin. Onder een jaaromzet van 5.580 euro geldt immers een vrijstelling.⁵⁶ De belasting van Lets als vereniging stelt zich bij de groepen die voor het statuut van vzw opteerd. Voor die verenigingen is de rechtspersonen- en de patrimoniumbelasting van toepassing.

1 Het toepassingsgebied

Het Wetboek van Inkomstenbelasting bepaalt dat de personenbelasting verschuldigd is door alle rijksinwoners. Deze belasting slaat op de roerende, onroerende, diverse en beroepsinkomsten. Enkel de laatste twee zijn voor ons van belang. Beroepsinkomsten moeten zeer ruim geïnterpreteerd worden. Het kan gaan om een bezoldiging voor een loontrekkende, of om baten voor het uitoefenen van een winstgevende activiteit indien deze activiteit zich met voldoende regelmaat voordoet. Is dit laatste niet het geval dat is sprake van een occasionele prestatie die bij diverse inkomsten wordt ondergebracht.

⁵⁶ Deloddere, E. (2002), *Fiscaal Memento, Studie en documentatiedienst, Ministerie van Financiën, maart 2002, p 99*

2 Toepasbaarheid op Lets

Bij de bespreking van het arbeidsrecht kwamen we er al mee in aanraking: zodra de uitwisseling die in een letsgroep plaatsvindt gekwalificeerd wordt als een beroepsinkomst is ze in principe belastbaar. Blijft dan de vraag hoe de belastbare basis moet worden vastgesteld. Maar als Lets beschouwd wordt als een activiteit die behoort tot het privé leven en het beheer van het eigen bezit, dan is er geen beroeps- noch een divers inkomen en is er geen belastbaarheid. In het arbeidsrecht bespraken we al een reeks situaties waarin een beroepsinkomen niet aan belasting onderworpen is, waaronder meerdere situaties die met de nieuwe term semi-agorale arbeid worden aangeduid.

3 Gevolgen

Het logisch gevolg is uiteraard de belastbaarheid in een van de genoemde inkomenscategorieën. Als divers inkomen (toevallige winsten en baten) zou de afzonderlijke aanslag van 33 % toegepast worden. Als beroepsinkomen gebeurt de samenvoeging in het belastbaar inkomen dat volgens barema wordt belast. De uitwerking hiervan op Lets zou erg eigenaardig worden.

Construeren we een hypothetisch voorbeeld op basis van gemiddelden die we via de eigen enquête vonden. We nemen een letser die 14 uur heeft gepresteerd, verdeeld over een tiental activiteiten: 2 uur hulp bij afbraakwerk, 4 u hulp verhuis, drie keer Indisch koken aan 1.5 uur plus doorgeven gerechten, uitlenen bandschuurmachine (tarief 1 u), 1.5 u mee zwemmen en op klein kindje passen, iemand leren kaarten 1u. Dit zijn dus de diensten die geleverd werden voor een waardering in punten. We gaan er van uit gezien het om een ruil gaat dat dit vanuit belastingsstandpunt in de toekomst een gelijke tegenwaarde oplevert. Het is pas als de tegenwaarde geleverd wordt dat er sprake is van een inkomen dat belast kan worden. Dit betekent dat de belastingplichtige de wederdiensten als inkomen dient aan te geven. We veronderstellen dat de wederdiensten gelijkaardig zijn en binnen hetzelfde belastbaar tijdperk vallen. Komt het erop aan dit dus om te zetten naar een bedrag in euro, en op correcte wijze aan te geven. Gezien het om occasionele activiteiten gaat hoort dit niet bij de beroepsinkomsten thuis maar allicht bij de winsten of baten uit toevallige of occasionele prestaties, verrichtingen, speculaties of diensten in vak VI c. van het aangifteformulier. Tevens kunnen de gemaakte kosten worden ingevuld op de volgende lijn. Uit de toelichting bij het aangifteformulier leren we dat het nodig is een nota bij te voegen met het detail van de inkomsten en de kosten. Het is niet duidelijk wat in dit geval de kosten wel kunnen zijn. Zijn dit de diensten die werden geleverd en waarvoor later een wederdienst wordt gepresteerd? In dat geval zouden kosten gelijk zijn aan opbrengsten en is de belastbare basis nul.

Misschien moet de test eens gedaan worden door een aantal letsers en hopelijk treffen ze een controleur met gevoel voor humor.

4 Andere voorbeelden

We verwijzen naar de voorbeelden in vorige paragrafen zoals de vrijwillige brandweer, voetbalstewards, ... en naar de forfaitaire vergoeding in het vrijwilligerswerk. Dit zijn een aantal situaties waarin de overheid oordeelt dat er geen toepassing van de inkomstenbelasting is omwille van het beperkte karakter.

5 Conclusie en bedoeling

Ons besluit loopt parallel met dat over de sociale zekerheid. Iedereen wordt op gelijke wijze onderworpen aan de belasting op inkomen. Daarin vinden we al grote verschillen van toegepaste tarieven gaande van 0 % op meerwaarden over 15 of 25 % op inkomen uit vermogen tot 25 à 55 % op het globaal belastbaar inkomen.

Bedrijven en een hele literatuur hebben zich erin gespecialiseerd om aan te geven hoe de belastingplichtige zijn aanslag zo licht mogelijk kan maken, of belasting kan vermijden. Eén stap verder en we komen bij ontduiking. Evenals bij de sociale zekerheid werkt dit op termijn ontwrichtend en is het dus nodig dat daar tegen opgetreden wordt.

Bij een activiteit als in een letsgroep kan er onduidelijkheid zijn. We hebben echter geen weet van een belastingsaangifte van een letser die omwille van het niet aangeven van deze activiteit als occasionele baat door de controleur betwist werd. Het lijkt ons vooral nodig om klaarheid te scheppen en aan te geven binnen welke grenzen het uitoefenen van de letsactiviteiten (zoals vriendendiensten en vrijwilligerswerk) beschouwd wordt als behorend tot het privé leven en het beheer van het eigen bezit, zodat het buiten de belasting valt. Het is aan te bevelen om zoveel mogelijk het parallellisme met de regelgeving in de sociale zekerheid te behouden, zoals dat ook met de circulaire Viseur over de forfaitaire kosten in vrijwilligerswerk gebeurde.

5. Vestigingswet en beschermde beroepen

Kapper, fietshersteller, behanger, fotograaf en nog 38 andere beroepen zijn gereguleerd. Wie dergelijk beroep wil uitoefenen moet bewijzen over voldoende kennis van bedrijfsbeheer én beroepskennis te beschikken. Als zelfstandige betekent dit ook de inschrijving in het register voor ambachten of handelsregister, BTW nummer (afhankelijk van de omzet), boekhoudkundige verplichtingen en zomeer. Verscheidene van deze activiteiten worden evenzeer in de privé-sfeer uitgeoefend en zijn het voorwerp van uitwisselingen in letsgroepen. Het kwalificeren van Lets als een beroepsactiviteit zou tot gevolg hebben dat ook deze regelgeving moet worden toegepast.

6. Verenigingsrecht

Iedereen in België heeft het recht om zich te verenigen of niet te verenigen, alsook om toe te treden tot een vereniging. Dit is grondwettelijk vastgelegd, artikel 27.: 'De Belgen hebben het recht van vereniging; dit recht kan niet aan enige preventieve maatregel worden onderworpen.'. In de wet van 24 mei 1921 tot waarborging der vrijheid van vereniging is dit geconcretiseerd en onder andere met de vzw wet (27 juni 1921) is er tevens een werkwijze aangereikt om dit recht uit te oefenen.

Hier stelt zich voor letsgroepen geen eigenlijk juridisch probleem maar wel een aantal belangrijke praktische vragen met mogelijk verstrekkende gevolgen. De meeste Letsgroepen zijn nu georganiseerd als een feitelijke vereniging. De regels die ze in hun vereniging toegepast willen zien zijn soms wel en soms niet neergeschreven. Dit geeft aan waar het letsgroepen voor een deel om te doen is. Ze willen hun verenigingsleven, het bevorderen van vriendendiensten in een informele sfeer laten verlopen. Er moet niet te veel geregeld worden, er moeten niet te veel richtlijnen opgesteld worden. Hierin vinden we misschien een reactie op ons overgereguleerd leven.

De letsgroep moet zich echter een aantal vragen stellen over de gevolgen van een feitelijke vereniging, om te overwegen of de keuze van rechtspersoonlijkheid in de vorm van een vzw niet nuttig is. De voordelen van rechtspersoonlijkheid zijn dat een afzonderlijk vermogen ontstaat, los van dat van de leden. De vereniging kan zelfstandig in rechte optreden, los van zijn leden. Dit in tegenstelling tot de

feitelijke vereniging, waar de leden gebonden zijn door de overeenkomsten die de vereniging heeft afgesloten. Zodra de vereniging belangrijke overeenkomsten afsluit is het aangewezen dit voldoende te formaliseren. Dit om te verhinderen dat bij betwisting de ondertekenaar van de overeenkomst persoonlijk en alleen verantwoordelijk kan worden gesteld. In plaats van dit werk zelf op te nemen en allerlei regels en procedures op te zetten om als feitelijke vereniging toch enige bescherming in te bouwen, kan veel eenvoudiger gebruik gemaakt worden van het vzw statuut. De wet schrijft dan voor aan welke voorwaarden moet voldaan worden om de rechtspersoonlijkheid te verkrijgen, waardoor de individuele leden betere bescherming genieten.

Een tweede belangrijk element dat voor deze keuze pleit betreft de aansprakelijkheid. De vereniging die activiteiten organiseert voor haar leden, loopt het risico om, als zich een schadegeval ingevolge een fout voordoet tijdens dergelijke activiteit, zij hiervoor aansprakelijk wordt gesteld. Voor letsgroepen denken we hierbij aan bijvoorbeeld de ontmoetingsdagen, barbecue, feestjes die georganiseerd worden. Indien een deelnemer aan een letsdag schade oploopt, bijvoorbeeld schade aan kledij en brandwonden door een mankement aan een barbecuetoestel, dan kan die zich tegen de inrichter van het feest keren. Is de inrichter een rechtspersoon (vzw) dan kan deze met zijn vermogen aansprakelijk gesteld worden. Betreft het een feitelijke vereniging dan kunnen de leden zelf aangesproken worden.

De keuze voor rechtspersoonlijkheid schrikt letsgroepen echter af. Inderdaad kan de vraag gesteld worden of het oprichten van een vzw met de bijkomende verplichtingen en regels, zeker nu de nieuwe vzw wetgeving van kracht is, geen te zware eisen stelt aan een relatief kleine groep die zich organiseert om een beperkt aantal activiteiten te laten plaatsvinden. Inderdaad is dit voor een kleine groep soms een grote opgave en brengt die ook bepaalde, zei het beperkte, kosten met zich mee: opstellen van statuten en publicatie in het Belgisch Staatsblad, voeren van een boekhouding, tijdig samenroepen van Raad van Bestuur en Algemene Vergadering, de nodige stukken doorgeven voor het dossier dat op de griffie van de rechtbank wordt bijgehouden.

Nog een vraag over de vereniging betreft de overige rechtsregels die op haar van toepassing kunnen zijn: handelsrecht, fiscaal recht. Door de aard van de activiteit kunnen we stellen dat de vereniging (Lets) niet als handelaar gecatalogeerd kan worden daar ze niet beroepshalve commerciële daden stelt. Daarom is het handelsrecht niet op haar van toepassing. Er zijn ons geen gevallen bekend waar de fiscus of btw controle deze kwalificatie voor letsgroepen zou bevestigd hebben of in twijfel hebben getrokken. Hier kan nogmaals gewezen worden op het voordeel van de rechtspersoonlijkheid in de vorm van een vzw. Uit de statuten blijkt dan immers dat zij geen handelaar is. Op fiscaal vlak is op de vzw de rechtspersonenbelasting van toepassing en de patrimoniumtaks. Beide hebben voor kleine verenigingen echter geen financiële implicaties.

Voor een feitelijke vereniging zal de fiscus niet de vereniging op zich beschouwen, maar wel de leden en nagaan of deze een voordeel verkregen dat belastbaar is. Ook daarvoor zal moeten vastgesteld worden of er sprake is van beroepshalve activiteiten.

Nu zijn de letsgroepen een aantal overwegend kleine feitelijke verenigingen, die los van elkaar werken. Zowel in Vlaanderen als in Wallonië bestaan er koepelverenigingen (vzw Lets Vlaanderen en asbl Intersel) die trachten van letsgroepen samen te brengen en die ook de belangen van de letsgroepen die ze vertegenwoordigen willen behartigen. Een mogelijke piste bestaat erin dat deze koepels verder worden uitgebouwd als vereniging waarvan de letsgroepen plaatselijke afdelingen worden. Daarmee kunnen alle letsers aangesloten worden bij de koepelvereniging en kunnen per afdeling bijkomende regels bepaald worden voor het plaatselijk functioneren.

7. Aansprakelijkheidsrecht

In dit rechtsdomein stellen zich strikt juridisch geen bijzondere problemen voor Lets, maar wel rijzen er onduidelijkheden bij het afsluiten van verzekeringscontracten.

In de eerste plaats is er de aansprakelijkheid naar burgerlijk recht. Daar wordt gekeken naar de situatie waarin er schade optreedt ten gevolge van een fout. Het is belangrijk om te zien dat schade op zich niet volstaat. Er moet een fout begaan zijn en er moet een oorzakelijk verband zijn. Voor de letsgroepen zijn de twee belangrijkste situaties de verhouding tussen twee letsers en de verhouding tussen de vereniging en derden.

De letsgroep organiseert namelijk een aantal activiteiten waarop leden en buitenstaanders worden uitgenodigd. Indien door de vereniging aan een derde schade wordt berokkend, kan zij hiervoor aansprakelijk worden gesteld, en dient zij de kosten hiervoor te dragen. Dit risico kan verzekerd worden omdat vele verenigingen in dezelfde situatie verkeren. Verscheidene verzekeringsmaatschappijen bieden hiervoor een polis burgerlijke aansprakelijkheid aan.

Een andere kwestie is de relatie tussen twee letsers, waarbij de ene een dienst aan de andere levert. Deze situatie zit vanuit verzekeringsstandpunt tussen twee stoelen. Gaat het om een professionele verhouding, dan gaat het ook om professionele fout en zal het een dure zaak zijn om dit risico te verzekeren. Is het daarentegen een occasionele verhouding, dan is dit risico ook veel beperkter en daardoor wel te verzekeren. Dat is vergelijkbaar met het risico dat ook in de familiale verzekering is gedekt.

Naar aansprakelijkheid is er dus juridisch geen probleem. Er zal wel rekening gehouden worden met de situatie om het foutbegrip te beoordelen. Dat verschilt uiteraard tussen een professional en een vrijwilliger. Samenhangend hiermee stelt zich de vraag naar verzekeraarbaarheid. Verzekeren van een professioneel risico is moeilijker en veel duurder dan een risico in de privé sfeer. Voor letsers en letsgroepen is het vooral van belang zich bewust te zijn van de risico's en zich hiervoor terdege te beschermen. Specifieke situaties zijn het gebruik van andermans wagen om een dienst te bewijzen. Bij een ongeval kan de schade groot zijn en hiervoor draait in geval van fout degene die de dienst verleent op. De schade aan derden wordt via de verplichte autoverzekering gedekt, maar de schade aan het eigen voertuig is ten laste van de letser die een dienst verleende.

Bepaalde verzekeringsmaatschappijen hebben een aanbod geformuleerd naar letsgroepen om het risico gelijk te stellen met een risico zoals in de familiale verzekering en dit dan ook te dekken via deze verzekering. Belangrijk is dat deze verzekering de schade ingevolge fout dekt, maar niet de schade aan het toevertrouwd voorwerp. De schade aan de wagen die ter beschikking werd gesteld is dus niet gedekt. Het verzekeren van dergelijk risico kan ook, maar is een dure zaak.

Behalve de aansprakelijkheid in het burgerlijk recht is er ook nog de strafrechtelijke aansprakelijkheid. Deze geldt bij onopzettelijke slagen en verwondingen, het schuldig hulpverzuim, en bij misbruik van vertrouwen. Maar meer van belang voor de letsgroep is het beroepsgeheim. In de eerste plaats gaat dit om situaties waar er van 'beroep' sprake is, en waar iemand benadeeld wordt doordat de beroepskracht gevoelige informatie verspreidt. Als een arts of verpleger gegevens over de ziekte van een patiënt aan derden mededeelt kan dit voor de beroepsloopbaan van de patiënt zeer nadelig zijn. Bij activiteiten in een letsgroep gaat het niet om een beroepssituatie, maar omwille van het natuurrecht en de morele plicht schade aan derden te vermijden, kunnen we besluiten dat deze regel ook hier van toepassing is. Concreet brengt het mee dat een letser zich bewust moet zijn van het feit dat zij of hij tijdens een dienst gevoelige informatie kan verkrijgen en gehouden is deze met de nodige discretie of geheimhouding te bewaren. Het is dus van belang dat de deelnemer aan Lets hiervan op de hoogte wordt gebracht.

8. Bescherming van de privacy

De letsgroep als vereniging zal, om de administratie te kunnen voeren, gegevens van de aangesloten leden verzamelen. Het gebruik van deze gegevens mag enkel dienen om de interne verrichtingen en de administratie van de vereniging uit te voeren. Ander gebruik van deze informatie door de vereniging kan niet zonder toestemming van de betrokkene. De wetgeving hieromtrent is in volle evolutie, maar ook een letsgroep zal hiermee rekening moeten houden.

Suggesties tot oplossing - Wetsvoorstel vrijwilligerswerk

1. Wetgeving specifiek voor Lets	84
2. Inpassing in het huidige wetgevend werk	86
3. Algemene bepalingen (art 1-2)	86
4. Definities (art 3)	86
5. De vrijwilligersovereenkomst (art 4-6)	91
6. Aansprakelijkheid (art 7-8)	92
7. Verzekering (art 9-10)	93
8. Arbeidsrecht (art 11)	95
9. Fiscaal- en sociaalrechtelijke bepalingen inzake vergoedingen (art 12-13)	95
10. Uitkeringsgerechtigde vrijwilligers (art 14-27)	97
11. Conclusie	101

In het vorige stuk zagen we dat de situatie van letsgroepen als nieuw fenomeen op juridisch vlak meerdere vragen oproept. Deze maatschappelijke beweging heeft, zoals vele andere, een plaats en functie in de maatschappij wat in de stukken over economische en sociale aspecten is duidelijk gemaakt. Daarom is het niet meer dan billijk om haar rechtszekerheid te bieden door ze juridisch duidelijker te situeren en op de kaart te zetten.

Letsen verlegt bepaalde grenzen die in ons rechtssysteem vervat zijn. Zo is er de scheiding tussen het publiek domein waarin zich veel rechtshandelingen afspelen en het private of familiale domein. Daarin spelen zich evenzeer heel wat handelingen af, maar ze zijn niet onderworpen aan de rechterlijke orde, met dien verstande dat ze niet mogen ingaan tegen wat van openbare orde of publiek belang wordt geacht. De afbakening tussen deze domeinen is niet scherp te trekken.

We bekijken twee pistes:

Ofwel wordt Lets ingepast in het bestaand wettelijk kader (of wordt voor Lets een nieuw wettelijk kader gecreëerd), en wordt Lets juridisch gedefinieerd. Ofwel wordt Lets ingepast in nieuwe wetgeving die in ontwikkeling is.

1. Wetgeving specifiek voor Lets

Een nieuw wettelijk kader voor een initiatief zoals Lets is nog niet aan de orde en allicht moeilijk haalbaar. We zagen dat de ruim duizend deelnemers in België slechts een beperkte tijd per jaar aan uitwisselingen in Lets besteden. We menen dat de kleine omvang zelf voor een deel het gevolg is van de juridische onduidelijkheid en onzekerheid die er nu heerst. Dus door het creëren van meer duidelijkheid kan deelname aan Lets terug worden gestimuleerd. Tijdens vorige legislatuur is op niveau van het Ministerie van Financiën (minister Maystadt, opgevolgd door minister Viseur) overleg geweest om een richtlijn op te stellen waardoor de uitwisselingen in een letsgroep niet onder de toepassing van de inkomstenbelasting zouden vallen. Er is toen echter geen concrete uitwerking en toepassing van deze richtlijn gevolgd.

In de ons omringende landen hebben we gelijkaardige ontwikkelingen gezien. We kunnen stellen dat de juridische onduidelijkheden gelijken op de Belgische situatie. Uiteraard zijn er heel wat verschillen, zeker als we meer in detail kijken, maar de vragen naar belastbaarheid en sociale zekerheid zijn ook daar aan de orde.

In Frankrijk is er evenals in België een proces geweest waar letsers die hulp boden bij de herstelling van een dak door de rechtbank in eerste aanleg schuldig werden bevonden aan zwartwerk, maar die in beroep werden vrijgesproken.⁵⁷ Hierdoor is er zeker waakzaamheid in de letsbeweging over de wettelijke situatie. Vragen omtrent de juridische en fiscale positie van Lets werden op 19 januari 1998 al in de Assemblée Nationale aan de orde gesteld. Sinds eind 2001 behandelt de Assemblée Nationale een kaderwet over solidaire economie. Het was de bedoeling om Lets juridisch te omschrijven en op te nemen in deze kaderwet als deel uitmakend van de solidaire economie. Deze wet is nog niet goedgekeurd (augustus 2002) en de haalbaarheid ervan wordt door letsgroepen in vraag gesteld omdat de Assemblée sinds de laatste verkiezingen een andere politieke samenstelling heeft. De reikwijdte van dit wetsvoorstel en de juridische afbakening van Lets zijn nog voorwerp van discussie.⁵⁸

⁵⁷ Zie o.a. Aubert-Mompeyssen, Thérèse (1999), en Supiot, Alain (1999)

⁵⁸ website van Sélidaire: www.selidaire.org

In Duitsland pleiten bepaalde juristen om grenzen vast te leggen waarbinnen een activiteit nog als 'Lets' kan beschouwd worden in de zin van een activiteit die niet onderworpen is aan belastingheffing en sociale zekerheidsbijdragen.⁵⁹ Hoewel er nog geen algemene wet is die dit voor Lets regelt, zijn er toch belastingdiensten en diensten voor arbeid en sociale zekerheid die zelf richtbedragen hebben opgesteld. Deze richtbedragen zijn enkel geldig binnen het ambtsgebied van deze diensten. Zo wordt in de deelstaat Bayern het bedrag van 150 euro per maand gehanteerd. Onder deze grens worden transacties in de 'Tauschringe' toegelaten, en is er in Bayern geen verplichting ten opzichte van belastingdienst en sociale zekerheid. Om deze grens te kunnen toepassen moeten Tauschringe een koers bepalen tussen hun rekeneenheid en de Euro, zonder dat dit de omwisselbaarheid in Euro meebrengt. Dit komt sterk overeen met het voorstel dat vroeger in België werd besproken met de overheid.

In het Verenigd Koninkrijk heeft de overheid de ontwikkeling van Lets met belangstelling gevolgd. Recenter is daar zoals in de Verenigde Staten de uitbouw van Timebanks gestart. De overheid heeft naar letsgroepen toe geen specifieke wetgevende initiatieven genomen. Naar Timebanks heeft ze wel standpunt ingenomen, door te verklaren dat de 'uren' die tussen de leden als sociale diensten worden uitgewisseld worden geen in geld waardeerbare opbrengst zijn, en derhalve niet onder toepassing van de belastingwetgeving en de sociale zekerheid vallen. Bovendien biedt de overheid door subsidiëring actieve ondersteuning voor deze initiatieven.⁶⁰

In de VSA en in Australië geldt dat op Lets enkel belasting verschuldigd is als het gaat om bedrijfsmatige transacties van ondernemingen of particulieren. Daar staat tegenover dat voor particulieren de handelingen in Lets niet als bedrijfsmatig worden gezien indien het gaat om 'occasional exchanges of a social nature' (Kay Richard en Graeme Taylor, via email). Deze opdeling komt overeen met het onderscheid dat wij maken tussen Lets en Barter.

In Italië is de toepassing van een letsgroep en van de Timebanks (Banche di tempo) in een televisieprogramma afgeschilderd als een manier om zwartwerk te organiseren. Daarop hebben initiatiefnemers van Lets en Timebanks aan het Ministerie van Financiën hierover een officiële vraag gesteld. De stelling die aan de Minister werd voorgelegd luidde: 'Lets is het uitwisselen van uren en zoals burenhulp is dit wederkerig. Daarom is hierop geen belasting of sociale zekerheid verschuldigd.' Op deze vraag heeft de Minister niet tijdig geantwoord. Er is namelijk een wet die de termijn vastlegt waarbinnen een antwoord moet zijn gegeven, zo dit niet gebeurt betekent dit dat de overheid het eens is met het standpunt van de vraagsteller.

In Japan wordt Lets, toegepast op zorg voor ouderen, door de overheid zelfs gestimuleerd. Het wordt daar niet gezien als een juridische moeilijkheid, maar als een praktische mogelijkheid en aanvulling voor de bestaande ouderenzorg. Met het oog op de vergrijzing van de bevolking is dit een interessante aanvulling op de sociale zekerheid.⁶¹

Ook in andere landen is het fenomeen Lets vanuit juridische gezichtspunt niet gemakkelijk te plaatsen. We zien verschillende benaderingen die we als volgt kunnen samenvatten:

1. Lets is een maatschappelijk nuttige en toegelaten activiteit, onder een bepaald grensbedrag. Boven dat bedrag wordt het een activiteit die belastbaar is en verplichtingen in de sociale zekerheid meebrengt. (Bayern)
2. Ruilen van uren hulpverlening is toegelaten. (UK en Italië)
3. Lets afzonderlijk omschrijven en in wetgeving opnemen (Frankrijk nog niet gerealiseerd)

⁵⁹ Carsten, Corino (1997)

⁶⁰ De 'New Economics Foundation' is een radicale denktank die met haar voorstellen ook het overheidsbeleid wil beïnvloeden. Zij publiceerden het manifest voor de Timebanks. Zie Boyle, David (2001) en

www.timebanks.co.uk

⁶¹ Lietaer, Bernard (2001)

2. Inpassing in het huidige wetgevend werk

Een andere weg is om Lets in te passen in de stroom van aanpassingen en vernieuwingen in het wetgevend kader die er sowieso zijn omwille van nauw verwante maatschappelijke veranderingen. Op dit moment biedt de bespreking van de wet over vrijwilligerswerk een dergelijke mogelijkheid. Dit wetsvoorstel is in de loop van 2001, het internationaal jaar van de vrijwilliger, tot stand gekomen door het bundelen van meerdere wetgevende initiatieven vanuit verschillende partijen. Ingevolge de initiatieven die werden genomen omwille van het jaar van de vrijwilliger kon ook een bevraging en toetsing van wetgevend werk aan het veld plaatsvinden. De letsbeweging als één van de vele initiatieven in het ruime middenveld van georganiseerd vrijwilligerswerk hoort hierin thuis. Deze wet is niet geschreven met Lets in het achterhoofd, maar de modaliteiten van de wet lijken wel op maat van Lets gesneden. We overlopen de wet en halen daarbij aan welke knelpunten er mee van de baan kunnen geholpen worden.

3. Algemene bepalingen (art 1-2)

Art 1 stelt vast hoe de wet behandeld wordt volgens de grondwet art 78. Amending in de senaat is mogelijk.
Art 2 bepaalt dat de wet het vrijwilligerswerk regelt dat vanuit het Belgisch grondgebied wordt georganiseerd.

4. Definities (art 3)

Art 3

Voor de toepassing van deze wet wordt verstaan onder:

- 1° **vrijwilligerswerk**: elke activiteit die onbezoldigd en onverplicht [wordt] verricht:
  - a) ten behoeve van één of meerdere personen anders dan degene die de activiteit verricht, van een groep of een organisatie of van de samenleving als geheel;
  - b) die wordt georganiseerd vanuit een organisatie, anders dan het familie- of privé-verband van degene die de activiteit verricht, ongeacht de fysieke plaats van de activiteit;
  - c) die zich onderscheidt van activiteiten die verricht worden in het kader van een arbeidsovereenkomst, een dienstencontract of een statutaire aanstelling;
  - d) en die geen commercieel oogmerk heeft;
- 2° **vrijwilliger**: elk natuurlijk persoon die een activiteit als bedoeld in 1° uitoefent of die zich ertoe verbindt deze uit te oefenen;
- 3° **organisatie**: elke feitelijke vereniging of rechtspersoon die met vrijwilligers werkt;
- 4° **vrijwilligersovereenkomst**: het geheel van afspraken over onderlinge rechten en plichten die bestaan tussen een organisatie en een vrijwilliger. Een activiteit verliest haar onbezoldigd karakter niet zolang de maximale vergoedingen als bedoeld in artikel 12 niet worden overschreden.

Valt Lets onder het toepassingsgebied van de wet? Op de meeste punten lijkt Lets vanzelfsprekend aan te sluiten.

Het onbezoldigd karakter

Maar is een handeling die iemand stelt in het kader van een letsgroep wel een 'activiteit die onbezoldigd en onverplicht verricht [wordt]' ?

Betreft het onverplicht karakter is het antwoord eenvoudig, het is de vrije keuze van een deelnemer aan Lets om wel of niet een bepaalde dienst te verlenen. Dat in tegenstelling tot b.v. een stage in het kader van een opleiding, die verplicht is.

Betreft het onbezoldigd karakter merken we dat er bij derden vragen opduiken. Het ruilen en werken met punten roept de associatie op met geld en commerciële transacties. De ruil wordt geregeld volgens artikel 1702 van het burgerlijk wetboek. Als een ruil zich afpeelt in het privé-vermogen van de eigenaar en niets te maken heeft met de beroepsactiviteit, dan ontstaat hieruit ook geen belastbare inkomst of meerwaarde.

De ruiltransacties die in Lets plaatsvinden beantwoorden echter niet aan de bepaling van dit artikel. Enkel de ruil van goederen is daarin voorzien en de ruil van diensten en de waardering in een puntensysteem vallen daar niet onder.

We zien echter een analogie met de ruil in het burgerlijk wetboek omdat ook de ruil in Lets zich in de sfeer van het privé vermogen van de letser afspeelt. De bedoeling van het letssysteem is wel dat eenieder bijdraagt door diensten te leveren en ook zelf gebruik kan maken van de diensten, waarbij naar een evenwicht wordt gestreefd. De koppeling die ontstaat is dus in de eerste plaats een waardering uitgedrukt in punten. Deze hebben geen geldwaarde en hebben buiten de ledengroep geen betekenis. Binnen de ledengroep hebben de punten ook nog een relatief karakter in de zin dat niet vaststaat dat men iets kan ontvangen. De centrale vraag hier is of dit moet opgevat worden als een bezoldiging volgens dit wetsvoorstel. Wij denken het niet.

Maken we de parallel met een ander segment dat sterk in opgang is en waarvoor de regering steun en omkadering voorziet, namelijk: de mantelzorg. De verschillen met Lets zijn dat mantelzorg zich in principe afspeelt tussen personen met een socio-affectieve band zoals bij voorbeeld in een familie. Bij Lets ligt dit veel ruimer, en komen in principe onbekenden met elkaar in contact. Contacten die wel kunnen evolueren naar een netwerk van nauwere relaties. Volgens een decreet van de Vlaamse Gemeenschap kan aan de mantelzorger een vergoeding van 75 euro per maand worden toegekend (op jaarbasis 900 euro) die belastingvrij is. In antwoord op een parlementaire vraag van M. De Meyer⁶³ hierover antwoordt minister Onkelinx dat mantelzorg een specifieke vorm van vrijwilligerswerk is, en een activiteit uitmaakt die beschouwd wordt als behorend tot de private levenssfeer vanuit het standpunt van de werkloosheidsreglementering. Op een gelijkaardige vraag over mantelzorg en pensioenrechten antwoordt minister Vandenbroucke⁶⁴ dat de mantelzorgpremie niet gezien kan worden als een bezoldiging of een beroepsinkomen, vanuit het standpunt van de pensioenreglementering.

Bij Lets is het in de eerste plaats moeilijk om een geldbedrag te bepalen dat zou overeenkomen met de transacties. Het gaat immers over niet beroepsmatig handelen, er is geen voldoende herhaling, er zijn ook geen waarborgen over de kwaliteit, kortom het gaat over een zeer breed gamma van vrijwillige vriendendiensten. Kan de wederkerigheid die is ingebouwd opgevat worden als een vergoeding, of kan naar analogie met de mantelzorg gesteld worden dat deze diensten behoren tot de private levenssfeer en geen bezoldiging of beroepsinkomen zijn. We hebben al aangehaald dat ook vrijwilligerswerk niet gelijk staat met liefdadigheid. Ook in de andere sectoren van vrijwilligerswerk krijgt de vrijwilliger een return voor zijn inspanningen. In de eerste plaats gaat het om het niet-materiële, de voldoening, de contacten, de waardering. Maar er zijn ook elementen waar een prijs op geplakt kan worden: tijdschrift, onthaal, opleiding. Tot slot zijn er de vergoedingen voor gemaakte kosten, die ook forfaitair mogen binnen bepaalde grenzen, zonder dat ze daardoor als een bezoldiging worden aangezien.

⁶³ Vraag van De Meyer aan L. Onkelinx op 15/5/2002 in de commissie voor sociale zaken.

⁶⁴ Vraag van De Meyer aan F. Vandenbroucke op 7/5/2002 in de commissie voor sociale zaken.

Ook in de voorbereiding van de wet zijn een aantal situaties besproken die men van het toepassingsgebied wil uitsluiten. Met name zelfhulpgroepen worden als een grensgeval bestempeld. Er zijn echter grote overeenkomsten tussen een zelfhulpgroep en een letsgroep. Beide richten zich op de aangesloten leden, en de deelname van een lid levert voordeel aan één of meer andere leden. Zo ook geniet het deelnemend lid zelf voordeel doordat anderen deelnemen. Welnu in een voorbereidende studie over het statuut van de vrijwilliger wordt het volgende voorgesteld: 'om de grens zo te trekken dat vrijwilligerswerk steeds - naast eventueel de vrijwilliger zelf - één of meerdere andere personen of eventueel zelfs de hele samenleving ten goede komt. Hiermee is gesteld dat zuivere belangeloosheid geen must is.'⁶⁵

Met dit laatste wordt duidelijk gemaakt dat men vrijwilligerswerk zeker niet wil gelijkstellen met of reduceren tot wat vroeger als liefdadigheid werd bestempeld.

In zelfhulpgroep nemen leden deel omdat zij anderen kunnen helpen vanuit hun ervaring, en omgekeerd worden zij ook door anderen geholpen. Hier komt dus een wederkerigheid voor net zoals bij de letsgroepen. In het decreet van 23 maart 1994 betreffende het georganiseerd vrijwilligerswerk in de welzijns- en gezondheidssector, worden de zelfhulpgroepen uitgesloten. Mede hierop baseren D'Hondt en Van Buggenhout zich om zelfhulpgroepen uit te sluiten van het toepassingsgebied van vrijwilligerswerk.⁶⁶ Dit decreet had echter een andere doelstelling en wilde die organisaties selecteren in de welzijns- en gezondheidssector die ook voor subsidiëring in aanmerking komen. Ook op andere vlakken gaat dit decreet verder dan het huidig wetsvoorstel omdat bij voorbeeld feitelijke verenigingen worden uitgesloten, wat in die sector perfect te verantwoorden is.

In de memorie van toelichting van dit decreet lezen we overigens⁶⁷ dat het domein van vrijwilligerswerk veel ruimer geïnterpreteerd wordt: 'Het begrip vrijwilliger en vrijwillige inzet dekt een zeer brede maatschappelijke realiteit. Het gaat van de toevallige burenhulp tot de systematische gezinszorg in familieverband. Het kan eveneens gaan over een louter individueel initiatief tot een sterk uitgebouwd organisatorisch verband. Tussen al deze polen is een rijke variëteit aan modellen mogelijk en ook aanwezig. (...) Binnen een dergelijk breed spectrum van mogelijkheden moet echter in elk geval duidelijk het terrein worden afgebakend waarbinnen overheidsoptreden mogelijk en aangewezen is. (...) De opdracht van de overheid kan erin bestaan vrijwilligerswerk ondersteuning te geven van zodra hierop door derden beroep wordt gedaan.'

We denken dat deze formulering zeer goed aangeeft waar het Lets ook om te doen is. Het gaat namelijk om vrijwilligerswerk, in een georganiseerd verband, maar gericht op de eigen groep. Vandaar de parallel met een zelfhulpgroep. Hiermee willen we aantonen dat deze gerichtheid niet strijdig is met het aspect 'vrijwilligerswerk'. Wel geeft de memorie van toelichting bij dit decreet aan dat het niet de taak van de overheid is om in dergelijke vorm van vrijwilligerswerk actief op te treden door b.v. subsidiëring toe te kennen. Vandaar ook dat in het decreet dat het vrijwilligerswerk in de welzijns- en gezondheidssector met name de zelfhulpgroepen (actief in die sector) niet automatisch werden opgenomen.

Naar analogie kunnen we pleiten dat in de wet op het vrijwilligerswerk letsgroepen wel onder het toepassingsgebied vallen. Niet omwille van een overheidsoptreden in de zin van het verstrekken van subsidiëring, wat ook niet voorzien is, maar wel in de zin van het bieden van rechtszekerheid.

We menen dat hiermee voldoende is aangegeven dat Lets net als vele andere vormen van vrijwilligerswerk het element wederkerigheid in zich draagt, maar dat het duidelijk niet gaat om een beloning of vergoeding voor beroepsmatige arbeid. Verderop zullen we zien dat dit alles kan uitgevoerd worden binnen de grenzen zoals in de overige bepalingen van het wetsvoorstel is voorzien. Het niet erkennen van deze realiteit zou ertoe leiden dat vooral voor personen die leven van een uitkering de deelname aan een letsgroep hopeloos moeilijk of onmogelijk wordt.

⁶⁵ D'hondt S en Van Buggenhout B, 'Statuut van de vrijwilliger - knelpunten en oplossingen', p 28 e.v.

⁶⁶ D'hondt S en Van Buggenhout B, 'Statuut van de vrijwilliger - knelpunten en oplossingen', p 27 ev

⁶⁷ Vlaamse Raad, 7 januari 1994, stuk 449, nr 1

Gericht op anderen

Punt a) stelt dat de activiteit 'ten behoeve van één of meerdere personen anders dan degene die de activiteit verricht, van een groep of een organisatie of van de samenleving als geheel' moet ten goede komen.

Hiermee voert men het onderscheid in met alle handelingen die louter op zichzelf gericht zijn, zoals eigen huishouding, eigen verzorging, ontspanning. Het kenmerk van Lets is net om die activiteiten die op anderen gericht zijn te stimuleren en te structureren. Aan dit punt is dus automatisch voldaan.

Vanuit een organisatie

Punt b) maakt een onderscheid met die activiteiten die tot het privé verband behoren, en die zich in de familiesfeer afspelen. In de toelichting wordt hier verwezen naar de mantelzorg omdat die zich hoofdzakelijk binnen het familiaal verband afspeelt. Voor Lets is zeker dat het gaat om een georganiseerd verband dat niet samenvalt met familie. Dat sluit echter niet uit dat leden van een zelfde familie kunnen deelnemen.

In welke mate is het de bedoeling om er bijkomend op toe te zien dat activiteiten tussen familieleden worden uitgesloten? Bij letsgroepen is er een praktijk gegroeid dat behalve individuele leden er ook een gezinslidmaatschap is. Gevolg is dat activiteiten tussen gezinsleden uitgesloten zijn. Anderzijds kan het dat een persoon een activiteit levert ten behoeve van een familielid indien dit ook als lid is aangesloten, hoewel dit eerder toevallig zal zijn, en niet in Lets zal afgehandeld worden.

Het georganiseerd verband blijkt duidelijk uit de structuur van waaruit Lets wordt opgezet. Het gaat tot nu over vooral feitelijke verenigingen die interne regels hebben opgesteld, die dikwijls maar niet altijd werden uitgeschreven. In één geval gaat het over een vzw die zich louter de letsactiviteit tot doel stelt, en in een tweede geval een vzw in de welzijnssector die Lets als één van haar activiteiten opzet. Deze verenigingen of organisaties zijn duidelijk niet louter de familiesfeer.

Geen beroepsarbeid

In punt c) wordt gesteld dat het niet mag gaan om activiteiten in het kader van een arbeidsovereenkomst, een dienstencontract of een statutaire aanstelling. In de toelichting lezen we dat de bekommernis is om misbruik van vrijwilligerswerk uit te sluiten. Het mag namelijk niet de bedoeling zijn om vrijwilligerswerk als goedkoop alternatief in de plaats te laten komen van betaalde arbeid. Hoger toonden we al uitvoerig dat dit bij Lets niet het geval is.

Niet commercieel

Punt d) geeft aan dat de verrichte activiteit geen commercieel doel mag hebben. Noch de vereniging, noch de leden streven enig commercieel oogmerk na met de vrijwillige inzet. De vrijwillige inzet mag dus wel een opbrengst leveren die de realisatie van de doelstellingen van een vzw ten goede komt, een typisch voorbeeld is de opbrengst van een wafelverkoop of spaghetti festijn. Ook is het mogelijk dat binnen een commerciële vereniging vrijwilligerswerk voorkomt, indien dit zich grondig onderscheidt van de commerciële activiteit en niet gebeurt door een werknemer als opdracht (verplicht) door een werkgever. Een voorbeeld is het helpen bij een voetbalmatch tussen de personeelsleden.

Lets beantwoordt aan het niet commercieel karakter. Ingeval de vereniging de rechtspersoonlijkheid heeft aangenomen in de vorm van een vzw is dit duidelijk uit het statuut. Bij de feitelijke vereniging is dit niet automatisch duidelijk omdat in een aantal gevallen zelfs een geschreven overeenkomst ontbreekt. We menen dat een minimumvereiste is dat de vereniging haar regels op papier zet en daardoor meteen het niet commercieel karakter duidelijk maakt.

De organisatie

Punt 3 voorziet dat het georganiseerd verband zowel een rechtspersoon of een feitelijke vereniging kan zijn. Hoewel het wetsvoorstel beide mogelijkheden voorziet is het voor letsgroepen nuttig om bij deze keuze even stil te staan. Misschien is het aan te bevelen dat de letsgroepen, zo ze voldoende omvang bereiken, toch opteren voor de rechtspersoonlijkheid in de vorm van een vzw. Sommige groepen deinzen hiervoor terug omdat dit toch heel wat 'papierwerk' en wettelijke vereisten met zich brengt, waar ze als kleine groep niet op berekend zijn, en die een administratie en kosten zou meebrengen die niet in verhouding is tot haar omvang. Zeker als we vooruitblikken op het wetsvoorstel tot aanpassing van de vzw wetgeving dat in 2002 door het parlement werd gestemd⁶⁸.

Voor deze kleine groepen kan de gedachte worden gelanceerd om zich als een afdeling aan te sluiten bij een bestaande letsgroep met het vzw statuut, of naargelang de taalrol aan te sluiten bij de Franstalige koepel (Intersel asbl) of de Nederlandstalige (Lets Vlaanderen vzw). Deze werkwijze wordt ook toegepast door traditionele verenigingen die in het ganse land actief zijn, maar die toch met lokale afdelingen werken. Voor letsgroepen zou dit het volgende kunnen betekenen: alle leden die van een lokale letsgroep lid worden, worden daardoor automatisch lid van de overkoepelende organisatie. Deze overkoepelende organisatie dient de nodige stappen te zetten om juridisch correct te werken als vzw:

1. Statuut publiceren, met duidelijke omschrijving van de maatschappelijke doelstelling.
2. Eventueel een intern reglement opstellen dat de relatie tussen de overkoepelende vzw en de afdelingen regelt, met als doel om die zo veel mogelijk autonomie te geven.
3. Voeren van een boekhouding aangepast aan de omvang van de vereniging zoals bepaald in de wet. De lokale afdelingen kunnen eventueel een bankrekening beheren zo de verantwoordingsstukken doorgegeven worden aan de koepelorganisatie.
4. Jaarlijks opmaken van de begroting. Daaruit blijkt dan ook binnen welke grenzen de lokale afdelingen kunnen functioneren.
5. Jaarlijks voorleggen van de jaarrekening (resultaat, balans en toelichting) aan de Algemene Vergadering, en de controle op de rekeningen laten uitvoeren zoals bepaald in de wet.
6. Neerleggen van de nodige stukken in het dossier dat bij de rechtbank van eerste aanleg wordt bijgehouden: statuten; benoeming en ambtsbeëindiging van bestuurders, dagelijks bestuur, commissarissen; ledenregister; beslissing met betrekking tot ontbindig of nietigheid, vereffenaars; jaarrekening; gecoördineerde tekst van de statuten.

Deze suggestie gaat heel wat verder dan wat de wet op vrijwilligerswerk voorstaat. Naar letsgroepen is het argument voor de rechtspersoonlijkheid dat hierdoor de verhoudingen tussen de vereniging, haar afdelingen en de aangesloten leden duidelijk geformaliseerd worden. Dit neemt mogelijke twijfel over deze verhoudingen weg, en creëert naar derden, o.a. bepaalde overheidsdiensten een grotere duidelijkheid.

⁶⁸ *Wet betreffende de verenigingen zonder winstoogmerk, de internationale verenigingen zonder winstoogmerk en de stichtingen, 21 februari 2002, goedgekeurd in de Kamer op 18 april 2002*

5. De vrijwilligersovereenkomst (art 4-6)

Art. 4

Alvorens de activiteiten van een vrijwilliger in een organisatie een aanvang nemen, regelen beide partijen in een vrijwilligersovereenkomst minstens de aard van de activiteiten, de verantwoordelijkheden, de eventuele verzekeringsdekking en de onkostenvergoedingen van de vrijwilliger. Deze overeenkomst kan mondeling of schriftelijk aangegaan worden.

Art 5

Elke vrijwilligersovereenkomst vermeldt dat de vrijwilliger tot geheimhouding verplicht is. Hij die dit geheim schendt, wordt gestraft met de straf bepaald in artikel 458 van het Strafwetboek.

Art 6

De vrijwilligersovereenkomst is een bron van verbintenis naar burgerlijk recht en vrijwaart de vrijwilliger en diens organisatie voor de rechten en plichten overeenkomstig de bepalingen van deze wet.

De bedoeling van art 4 om een nieuw soort overeenkomst te creëren wordt als volgt toegelicht: 'Een vrijwilliger die zich inzet voor een organisatie, gaat een overeenkomst aan, ook al is dat enkel een mondelinge afspraak. Deze wet geeft een wettelijke basis voor een dergelijke overeenkomst. Daarmee moet het begrip vrijwilligersovereenkomst wel nader gespecificeerd worden. Het is niet de bedoeling iedere vrijwilliger en iedere organisatie op te zadelen met een formele aanstellingsprocedure. De overeenkomst kan een eenvoudig lijstje zijn, waarin de wederzijdse taken, rechten en plichten omschreven worden. De overeenkomst vormt de basis van de verdere rechtsbescherming van de vrijwilliger, zoals die in deze wet omschreven wordt.'

Hiermee wordt de vrijwilligersovereenkomst ook duidelijk onderscheiden van de arbeidsovereenkomst en de overeenkomst van aanstelling of andere contracten uit de sfeer van beroepsmatige arbeid.

Bij letsgroepen bestaat er ook een overeenkomst tussen de leden en de letsgroep, doordat de leden de regels van de groep aanvaarden en toepassen. Bij sommige groepen zijn deze regels in een reglement neergeschreven, in andere groepen blijft het bij een mondelinge overeenkomst.

Het verdient aanbeveling voor alle letsgroepen om hun werking en de inhoud van de vrijwilligersovereenkomst op te nemen in een intern reglement dat de leden dienen te aanvaarden als ze toetreden.

Eén element dat in die overeenkomst moet worden opgenomen betreft de geheimhoudingsplicht (art 5). Dit is een gegeven dat in de praktijk van letsgroepen nog niet aan de orde is gesteld. Het is echter best denkbaar dat de leden van een letsgroep door hun activiteiten op de hoogte raken van persoonlijke gegevens waarin ze tot geheimhouding verplicht zijn. B.v. door iemand een dienst te verlenen kom je bij toeval te weten dat betrokkene aan een ziekte lijdt; het verspreiden van dit gegeven kan de tewerkstelling van betrokkene bedreigen waardoor ernstige schade ontstaat. Het is nodig om alle deelnemers te informeren over deze geheimhoudingsplicht.

Door het wettelijk vastleggen van de vrijwilligersovereenkomst als een nieuw soort overeenkomst wordt nog eens duidelijk gemaakt dat deze verbintenis behoort tot het burgerlijk recht, en niet tot handelsrecht of arbeidsrecht.

6. Aansprakelijkheid (art 7-8)

Art. 7

Ingeval de vrijwilliger bij de uitvoering van de vrijwilligersovereenkomst de organisatie of derden schade berokkent, is hij enkel aansprakelijk voor zijn bedrog en zijn zware schuld.

Voor lichte schuld is hij enkel aansprakelijk als die bij hem eerder gewoonlijk dan toevallig voorkomt.

Art. 8

Elke organisatie is aansprakelijk voor de schade veroorzaakt door haar vrijwilligers bij de uitvoering van hun vrijwilligerswerk.

Deze artikels regelen een belangrijke kwestie ingeval er door vrijwilligerswerk aan iemand schade wordt berokkend. De wet zoekt hierbij naar een evenwicht tussen de vrijwilliger en de organisatie, waarbij ze de aansprakelijkheid van de vrijwilliger wil beperken, maar anderzijds toch het voorzichtigheidsprincipe wil handhaven. Een vrijwilliger blijft bij de uitvoering van zijn taak wel aansprakelijk indien er bedrog, zware schuld of herhaling bij lichte schuld in het spel is. In de andere gevallen wordt de rechtsfiguur gehanteerd die ook bij werknemers voorkomt en waarbij de werkgever als opdrachtgever aansprakelijk is.

Overgezet naar vrijwilligerswerk betreft het dan de foutloze aansprakelijkheid van de organisatie tegenover de schadelijder.

In de toelichting bij de wet wordt gesproken over een foutloze aansprakelijkheid die blijkbaar nog verder gaat: 'Het betreft een foutloze aansprakelijkheid: niet enkel indien de schade die geleden is daadwerkelijk is terug te voeren op de fout van één van haar vrijwilligers, is de organisatie aansprakelijk. Voor schade die optreedt naar aanleiding van het vrijwilligerswerk, kan de schadelijder de organisatie aanspreken als zijnde de opdrachtgever.'

Hier rijst de vraag of het de bedoeling is om objectieve aansprakelijkheid in te voeren, zoals dit voor publiek toegankelijke plaatsen het geval is ingeval van brand of ontploffing. Dit gaat immers ver. Ook als er geen fout is wordt de vrijwilliger, en dus de vrijwilligersorganisatie aansprakelijk gesteld.

Een andere interpretatie van de wettekst zou kunnen zijn dat er foutloze aansprakelijkheid is in hoofde van de vrijwilligersorganisatie maar dat wel het begrip schade zoals bepaald in het burgerlijk recht behouden blijft. Dit betekent dat de organisatie inderdaad geen fout beging en toch aansprakelijk wordt gesteld, maar dat wel de vrijwilliger een fout beging en daarvoor niet persoonlijk aansprakelijk wordt gesteld. Het begrip volgens het burgerlijk recht blijft dan behouden, te weten er is schade, er werd een fout begaan en er is een oorzakelijk verband tussen beide. Als men hiervan afwijkt is het gevolg dat ook bij normaal handelen, dat wil zeggen met de nodige voorzichtigheid, elk schadelijk gevolg ten laste van diegene die handelt wordt gelegd (of van de organisatie waarin hij actief is).

Bij Lets is de vraag over aansprakelijkheid, schade enzovoort al langer voorwerp van discussie. Tot heden zijn ons geen grote schadeclaims bekend in letsgroepen. De organisatoren van Lets zijn zich echter voldoende bewust dat hier een grote verantwoordelijkheid ligt. Door hen is vooral gezocht naar de mogelijkheid om het risico te verzekeren.

7. Verzekering (art 9-10)

Art 9

- § 1. Organisaties kunnen een verzekering aangaan tot dekking van het vrijwilligerswerk. Het verzekeringscontract dat in België wordt afgestoten tot dekking van de risico's met betrekking tot vrijwilligerswerk, geeft aan de verzekerden ten minste een dekking voor:
- 1° de burgerlijke aansprakelijkheid met uitzondering van de contractuele aansprakelijkheid van de organisatie;
  - 2° de burgerlijke aansprakelijkheid met uitzondering van de contractuele aansprakelijkheid van hun vrijwilligers voor de schade toegebracht aan de organisatie, aan de begunstigde, aan andere vrijwilligers of aan derden tijdens de uitvoering van het vrijwilligerswerk of op weg naar en van de activiteiten;
  - 3° de lichamelijke schade geleden door vrijwilligers bij ongevallen tijdens de uitvoering van het vrijwilligerswerk of op weg naar en van de activiteiten;
  - 4° de rechtsbijstand voor de onder 1°, 2° en 3° genoemde risico's.
- § 2. De dekking, zoals bedoeld in § 1, mag evenwel beperkt worden tot de risico's die niet op basis van andere verzekeringsovereenkomsten zijn gedekt.
- § 3. Indien een organisatie geen verzekeringsovereenkomst tot dekking van het vrijwilligerswerk heeft afgesloten, dan stelt deze de vrijwilliger daarvan op de hoogte alvorens een vrijwilligersovereenkomst aangegaan wordt.
- § 4. De Koning stelt de nadere regels vast betreffende de minimumgarantievoorwaarden van de verzekeringsovereenkomsten tot dekking van het vrijwilligerswerk.

Art. 10

In het koninklijk besluit van 12 januari 1984 tot vaststelling van de minimumgarantievoorwaarden van de verzekeringsovereenkomsten tot dekking van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid buiten overeenkomst met betrekking tot het privéleven, wordt een artikel 4 bis ingevoegd, luidende:

«Art. 4 bis. – De dekking bedoeld bij artikel 2 strekt zich uit tot de aansprakelijkheid voor de schade veroorzaakt door verzekerden bij de uitvoering van vrijwilligerswerk als bedoeld in de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger.».

Deze wetsartikelen zijn het logisch gevolg op de bepalingen omtrent de aansprakelijkheid. Voor letsgroepen is dit geen nieuw gegeven. Al lang zijn die op zoek naar een mogelijkheid om hun activiteiten te laten verzekeren, met zeer wisselend succes. Dit heeft allicht vooral te maken met de onbekendheid bij verzekeraars met de letsactiviteiten en dus ook de onbekendheid met het betrokken risico.

De wet laat hier de vrije keuze aan de vrijwilligersorganisatie om al dan niet een verzekering af te sluiten, maar de plicht om de vrijwilliger daarvan op de hoogte te brengen. Anderzijds breidt de wet de dekking die voorzien is in de familiale verzekering uit tot de burgerlijke aansprakelijkheid bij het uitoefenen van vrijwilligerswerk. Maar deze verzekering is ook niet verplicht, waardoor een deelnemer alsnog in de kou kan blijven staan.

Door deze nieuwe wettelijke voorzieningen zullen de verzekeringsmaatschappijen hun diensten hierop zeker aanpassen. Letsgroepen zullen er alle baat bij hebben om voor hun leden te voorzien in een verzekering. Hiermee worden dan zowel de burgerlijke aansprakelijkheid als lichamelijke schade bij de vrijwilliger zelf gedekt.

Nu doen individuele letsers al een bijkomende stap door een uitbreiding van hun familiale polis te vragen, wat bij bepaalde maatschappijen mogelijk is, al dan niet mits het betalen van een bijkomende premie. Ook de polis of de uitbreiding zoals voor huispersoneel voorziet in de dekking van dit risico.

Gezien de mogelijke risico's en de aansprakelijkheidsregeling denken we dat het voor letsgroepen aangewezen is om hun activiteiten te verzekeren. De kostprijs van de premie weegt niet op tegen de mogelijke gevolgen bij een schadegeval. Als hier door de verschillende letsgroepen een gezamenlijk initiatief wordt genomen, dan wordt dit voor een verzekeraar ook interessanter, met misschien gunstigere voorwaarden als gevolg. Het element van de kostprijs waarvoor in de toelichting op de wet wordt gewaarschuwd is voor Lets niet echt van toepassing in die zin dat de leden deze kost toch zelf zullen moeten dragen via hun lidgeld. Ziet de letsgroep alsnog af van het aangaan van een verzekering voor haar leden vrijwilligers, dan zal ze deze hierover ten gronde moeten informeren, b.v. door dit in de interne regels op te nemen.

8. Arbeidsrecht (art 11)

Art. 11

De arbeidswet van 16 maart 1971 en haar uitvoeringsbesluiten, het algemeen reglement voor de arbeidsbescherming, de wet van 4 augustus 1996 betreffende het welzijn van de werknemers bij de uitvoering van hun werk, de wet van 16 november 1972 betreffende de arbeidsinspectie en de wet van 30 juni 1971 betreffende de administratieve geldboeten toepasselijk ingeval van inbreuk op sommige sociale wetten zijn slechts van toepassing op het vrijwilligerswerk voorzover zij betrekking hebben op de fysieke en morele bescherming van de vrijwilliger tegen misbruiken en gevaren waaraan hij of zij wordt blootgesteld tijdens de uitvoering van het vrijwilligerswerk.

De Koning stelt de nadere regels vast betreffende de toepassing op de vrijwilligers van de wetten genoemd in het vorige lid.

Heel wat regelgeving in het domein van het arbeidsrecht is nu al van toepassing op vrijwilligerswerk, namelijk als dit vrijwilligerswerk onder gezag en toezicht wordt uitgeoefend. De vrijwilliger wordt dan gelijkgesteld met een werknemer. Maar de arbeidswet en het ARAB zijn in principe niet van toepassing op vrijwilligerswerk waar zich geen gezagsverhouding voordoet. Dat is de situatie waarin Lets zich meestal bevindt.

Maar in de uitoefening van vrijwilligerswerk en beroepsarbeid zijn er heel wat overeenkomsten op het fysieke vlak. Van de regelgeving op de bescherming van beroepsarbeid kan gesteld worden dat ze uit twee grote luiken bestaat. Enerzijds is er de economische bescherming, die slaat op de minimumlonen, maximale arbeidsduur, zondagsrust, sociale overleg, enz. Anderzijds is er het deel regelgeving dat waakt over de fysieke en morele bescherming van werknemers: veiligheid van de werkplaats, respecteren rusttijden, opleidingsvereisten, ongewenst seksueel gedrag enz. Tussen deze beide ligt net het verschil om ze wel of niet op vrijwilligerswerk toe te passen. Hoe dit echter concreet zal gebeuren hangt af van de uitvoeringsbesluiten die zullen genomen worden.

Behalve deze grote tweedeling wordt ook in de toelichting van de wet niet verder gespecificeerd welke richting dit zal uitgaan. Voor het vrijwilligerswerk en voor Lets kan het positief zijn indien bijkomende regels geformuleerd worden die uiteindelijk de blootstelling aan gevaren willen beperken. Wel moeten we ervoor pleiten de zaken voldoende eenvoudig en doorzichtig te houden. Het arbeidsrecht is immers een zeer uitgebreide en complexe regelgeving. Het zou ondoenlijk zijn, zeker voor kleinere organisaties, maar ook voor het uitoefenen van de controle hierop om deze zonder aanpassing op het vrijwilligerswerk toe te passen. Veel regels zijn geen garantie voor meer veiligheid. Mogelijke pisten bestaan erin dat in functie van de sector waarin vrijwillig gewerkt wordt bepaalde delen van de regelgeving van toepassing kunnen zijn. Dit is nu overigens al dikwijls het geval omdat veel

vrijwilligerswerk in een gezagsverhouding plaatsvindt. Een andere piste is om het vrijwilligerswerk dat in kleinere verbanden en niet met een gezagsverhouding gebeurt, een algemenere regelgeving te maken die ook het privé leven bestrijkt. Bij wijze van voorbeeld: zoals het Algemeen Reglement op Elektrische Intallaties (AREI) van toepassing is op privé woningen, ook voor het werk door de doe het zelfver.

Tot slot willen we aanhalen dat de vrijwilliger ook een plicht tot voorzichtigheid bij de uitoefening van zijn taken heeft, net zoals dit voor een werknemer geldt, alsook in de privé sfeer bij het handelen als goede huisvader.

9. Fiscaal- en sociaalrechtelijke bepalingen inzake vergoedingen (art 12-13)

Art. 12

Een activiteit verliest haar onbezoldigd karakter niet zolang de vergoeding die wegens of ter gelegenheid van de gepresteerde activiteit wordt toegekend hetzij niet hoger ligt dan het bedrag van de kosten die de vrijwilliger heeft gemaakt of gedragen in het kader van die activiteit en waarvan de realiteit en het bedrag worden aangetoond aan de hand van bewijskrachtige documenten, welk bedrag in voorkomend geval wordt vastgesteld op grond van het koninklijk besluit van 26 maart 1965 houdende de algemene regeling van de vergoedingen en toelagen van alle aard toegekend aan het personeel der ministeries, hetzij niet meer bedraagt dan 25,00 euro per dag en 1000,00 euro per jaar, welke bedragen jaarlijks worden aangepast aan het indexcijfer van de consumptieprijzen.

De kleine voordelen of de gebruikelijke geschenken ter gelegenheid van uitzonderlijke gebeurtenissen zijn evenmin een bezoldiging.

Art. 13

In het koninklijk besluit van 28 november 1969. Tot uitvoering van de wet van 27 juni 1969 tot herziening van de besluitwet van 28 december 1944 betreffende de maatschappelijke zekerheid der arbeiders wordt een artikel 17 quinquies ingevoegd, luidende:

«Art. 17 quinquies. – De vrijwilligers in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger, worden onttrokken aan de toepassing van de wet van 27 juni 1969 in zoverre ze voor deze activiteiten geen vergoedingen ontvangen die overeenkomstig het Wetboek der Inkomstenbelastingen 1992 worden beschouwd als belastbare voordelen.».

Met dit onderdeel zitten we voor letsgroepen terug bij het beginpunt en het toepassingsgebied van de wet. Namelijk de onduidelijkheid of de wederkerigheid binnen Lets geïnterpreteerd kan worden als een vergoeding.

Letsers waarderen elkaars diensten immers met punten. Deze blijk van waardering wordt onderling overeengekomen tussen twee leden, die daarin autonoom beslissen. De meeste groepen stellen daarvoor de richtlijn op dat een uur dienstverlening (of een sociaal uur) gelijk gesteld wordt met een bepaald aantal punten. Vanuit fiscaal oogpunt kan dit aantal punten als een vergoeding beschouwd worden waarvoor geen bewijsmiddelen kunnen worden voorgelegd.

In de toelichting bij het decreet over vrijwilligerswerk in de welzijnssector (Vlaamse Gemeenschap) wordt ook de kwestie van vergoedingen aangehaald. ' Zo is er ook nood aan meer duidelijkheid omtrent de onkostenvergoedingssystemen. Alhoewel er geen sprake kan zijn van de ontwikkeling van vormen van betaald vrijwilligerswerk is een objectieve regeling van de onkostenvergoeding billijk. In zijn advies met betrekking tot het ontwerpdecreet sprak de SERV zich ongenueanceerd uit tegen de ontwikkeling van elke vorm van betaald vrijwilligerswerk.

Een zekere vorm van vergoeding biedt wel enige garantie voor het wederzijds engagement dat tussen hulpverleners en hulpvragers moet bestaan. (...) We denken dat ook deze argumentatie prima aansluit bij wat Lets beoogt. Het is niet de bedoeling om beroepsmatige arbeid te organiseren, of om in de plaats te treden van de diensten die via de markt worden aangeboden. Het gaat om de activiteiten zoals we die vinden bij burenhulp en vriendendiensten, dus niet professioneel en op vrijwillige basis. Het puntensysteem dat Lets ontwikkelde en dat een belangrijk kenmerk van Lets is gaat net over het wederzijds karakter van het engagement en wil daaraan enige stabiliteit bieden.

Deze vergoeding moet dan volgens de wet beneden het vastgelegd maximumbedrag per dag en per jaar blijven. De oefening die voor de fiscus dan moet gemaakt worden is deze kostenvergoeding in punten proberen om te zetten in de belastbare eenheid, zijnde de Euro, net zoals dit bij voordelen in natura gebeurt.

Meestal worden de punten bij Lets toegekend als waardering voor sociale uren, of uren dienstverlening. Het is net de bedoeling om dit niet in de sfeer van het geld te doen waardoor het een tegenstrijdige opdracht is het toch in geld proberen uit te drukken. Als we dit dan toch proberen kunnen we zoeken naar andere toepassingen in een gelijkaardige sfeer, waarbij we al dachten aan de vergoeding die voor een uur babysit. Dit is geen professioneel werk, het speelt zich dikwijls af tussen bekenden, maar er wordt wel een vergoeding toegekend. Door dit laatste onderscheidt het zich van Lets omdat het verkrijgen van de vergoeding ook de bedoeling van de babysitter is. Ietwat geforceerd hebben we dan een vergelijkingspunt. Als een uur babysit 2.5 euro waard is dan komt de grens van 1.000 euro neer op 400 uur (babysitten of letsen).

We kunnen de redenering ook laten vertrekken vanuit de grensbedragen zoals ze in het voorstel staan. Maximum 25 euro per dag en maximum 1.000 euro per jaar herleiden we tot $1.000/25 = \text{maximum } 40$ dagen. Uitgaand van een dag van 8 uur betekent dit $40 \times 8 = \text{maximum } 320$ uur.

Een heel andere benadering is na te gaan wat een normaal aantal uren vrijwillige prestaties is. Dit sluit ook veel logischer aan bij de bedoeling en het opzet van Lets. Uit het onderzoek naar Vlaamse regionale indicatoren - VRIND 2001 - halen we dat gemiddeld 6,5 uur per week aan vrijwilligerswerk wordt besteed, of 338 uur op jaarbasis.

Met deze benaderingen komen we tot een grootteorde van ruim 300 uur per jaar als normale vrijwillige inzet. Het lijkt ons nuttig om bij de behandeling van dit wetsvoorstel expliciet rekening te houden met de situatie zoals bij een letsgroep, waar niet professionele of sociale uren worden uitgewisseld. Door dit bij de bespreking van de wet duidelijk te vermelden, zal dit later ook een houvast bieden voor de deelnemers aan Lets. Een andere mogelijkheid bestaat erin dit als amendement trachten toe te voegen aan het artikel 12 van deze wet. Of misschien is er de mogelijkheid om hierin te voorzien als de uitvoeringsbesluiten voor deze wet worden opgesteld.

Dit wetsvoorstel is een goed kader om Lets te laten functioneren en het de nodige juridische duidelijkheid te verschaffen. Deze wettelijk bepaalde grenzen moeten voor alle duidelijkheid ook worden overgenomen in de interne regels van lets-groepen.

10. Uitkeringsgerechtigde vrijwilligers (art 14-27)

Voor personen die van een of andere sociale uitkering leven biedt deze wet goede oplossingen ingeval van deelname aan vrijwilligersactiviteiten. Enkel voor slachtoffers van een arbeidsongeval of beroepsziekte stelde de wet voorheen ook geen enkel probleem. Hiervoor voorziet deze wet dan ook geen aanpassing. Alle overige sectoren passeren wel de revue. We belichten de belangrijkste in het toepassingsveld van Lets,

Werkloosheid

Een werkloze zal vooraf moeten melden in het kader van welke organisatie hij vrijwilligerswerk zal verrichten. Zodra dit is gemeld heeft de werkloze het recht om dit vrijwilligerswerk te doen. Als de directeur van het werkloosheidsbureau kan aantonen dat dit werk niet beantwoordt aan het vrijwilligerswerk zoals in deze wet bedoeld, dan moet de werkloze deze activiteit stopzetten. Hij kan echter beroep aantekenen. Belangrijk is dat de werkloze zijn recht op uitkering niet verliest tijdens het uitoefenen van vrijwilligerswerk, ook niet tijdens de periode van beroep.

(In de huidige wetgeving moest de werkloze wachten op een toestemming van de directeur, die hierover autonoom en naar eigen interpretatie kon beslissen, en niet gebonden was aan termijnen).

Afdeling I Werklozen

Art. 14

- § 1. Een werkloze kan vrijwilligerswerk uitoefenen op voorwaarde dat de vergoeding niet meer bedraagt dan de grenzen bedoeld in artikel 12 en indien de activiteit voorafgaand en schriftelijk werd aangegeven bij het werkloosheidsbureau.
- § 2. De directeur van het werkloosheidsbureau kan bezwaar inbrengen tegen het uitoefenen van de activiteit, indien hij kan aantonen dat deze activiteit niet de kenmerken vertoont van vrijwilligerswerk als bedoeld in deze wet.
- § 3 Tegen het bezwaar als bedoeld in § 2 kan door de werkloze beroep aangetekend worden bij de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. Tijdens de beroepsprocedure verliest de werkloze noch het recht op uitkeringen, noch het recht op het verrichten van het vrijwilligerswerk dat voorwerp uitmaakt van het beroep.
- § 4. Betwistingen tussen de werkloze en de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening inzake vrijwilligerswerk kunnen aanhangig gemaakt worden bij de arbeidsrechtbank.
- § 5. De Koning stelt de nadere regels vast voor de aangifteprocedure, de beroepsprocedure en de controlevrijstellingen betreffende vrijwilligerswerk verricht door werklozen.

Arbeidsongeschiktheid

Tot nu was in principe elke activiteit uitgesloten voor een persoon die een uitkering ontving ingevolge arbeidsongeschiktheid door ziekte of invaliditeit. Dit ging zeer ver wat blijkt uit rechtspraak, en het was niet altijd eenduidig. Nu wordt ingeschreven in de wet dat voor de werknemer arbeidsongeschiktheid ontstaat als alle werkzaamheden worden onderbroken, maar dat het vrijwilligerswerk niet als

werkzaamheid begrepen moet worden. In die zin is arbeidsongeschiktheid en het verwerven van een uitkering combineerbaar met het uitoefenen van vrijwilligerswerk. Anderzijds wordt gesteld dat de controlerende geneesheer moet vaststellen dat deze activiteiten combineerbaar zijn met de ernst van het lichamelijk letsel of de disfunctionaliteit.

Afdeling III Arbeidsongeschikten

Art. 16

Artikel 100, § 1, eerste lid, van de wet betreffende de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging en uitkeringen, gecoördineerd op 14 juli 1994, wordt aangevuld als volgt:

«Vrijwilligerswerk in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger wordt als werkzaamheid buiten beschouwing gelaten voor zover de controlerend geneesheer met toepassing van artikel 90, eerste lid vaststelt dat deze activiteiten verenigbaar zijn met de letsels of functionele stoornissen die tot het verminderde vermogen tot verdienen hebben geleid.».

Voor de overige sociale uitkeringen liggen de zaken eenvoudiger, omdat daar al voorzien was in een beperkte combinatie met beroepsarbeid of omdat de controle op beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt niet meer van toepassing is:

- Bestaansminimum (leefloon)
- Brugpensioen
- Gehandicapten
- Rust- en overlevingspensioen
- Gezinsbijslag

In de betreffende wetgeving wordt telkens een paragraaf toegevoegd die vrijwilligerswerk als een situatie aanhaalt die te combineren is met het recht op uitkering.

Afdeling IV Bestaansminimum

Art 17

Artikel 5, § 2, eerste lid, van de wet van 7 augustus 1974 tot instelling van het recht op een bestaansminimum, laatst gewijzigd bij de wet van 22 februari 1998, wordt aangevuld als volgt:

«f) een vergoeding in de zin van de wet van... betreffende de rechten van de vrijwilliger op voorwaarde dat de vergoeding niet meer bedraagt dan de grenzen bedoeld in artikel 12 van die wet.».

Art. 18

Met toepassing van artikel 7, § 3, van dezelfde wet bepaalt de Koning dat vrijwilligerswerk in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger geen grond kan zijn voor de herziening van een toegekend bedrag, niettegenstaande het feit dat de betrokkene het vrijwilligerswerk moet melden.

Afdeling II Bruggepensioneerden

Art 15

In artikel 14, § 1, tweede lid, van het koninklijk besluit van 7 december 1992 betreffende de toekenning van werkloosheidsuitkeringen in geval van conventioneel brugpensioen worden de woorden «de activiteit zonder loon uitgeoefend door de in het eerste lid bedoelde werknemers, in zoverre die activiteit beant

woordt aan de voorwaarden bepaald door de Minister van Tewerkstelling en Arbeid» vervangen door de woorden «het vrijwilligerswerk in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger».

Afdeling V **Tegemoetkomingen gehandicapten**

Art 19

Met toepassing van artikel 7, § 2, tweede lid, van de wet van 27 februari 1987 betreffende de tegemoetkomingen aan gehandicapten bepaalt de Koning bij een besluit vastgesteld na overleg in de Ministerraad dat de vergoedingen in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger buiten beschouwing worden gelaten bij de bepaling van de bestaansmiddelen op voorwaarde dat deze vergoedingen de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijden.

Afdeling VI **Gewaarborgd inkomen voor bejaarden en inkomensgarantie voor ouderen**

Art 20

Artikel 4, § 2, van de wet van 1 april 1969 tot instelling van een gewaarborgd inkomen voor bejaarden, laatst gewijzigd bij de wet van 20 juli 1991, wordt aangevuld als volgt:

«9° een vergoeding, als bedoeld in de wet van ...betreffende de rechten van de vrijwilliger, op voorwaarde dat de vergoeding de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijdt.»

Art 21

In artikel 7, § 1, van de wet van 22 maart 2001 tot instelling van een inkomensgarantie voor ouderen wordt tussen het tweede en het derde lid het volgende lid ingevoegd:

«Voor de toepassing van deze wet wordt niet als bestaansmiddel in aanmerking genomen, een vergoeding in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger op voorwaarde dat de vergoeding de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijdt.».

Afdeling VII **Rust en Overlevingspensioen**

Art 22

Artikel 30bis van het koninklijk besluit nr. 72 van 10 november 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen, laatst gewijzigd bij het koninklijk besluit van 30 januari 1997, wordt aangevuld als volgt:

«Vrijwilligerswerk als bedoeld in de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger is geen beletsel voor de betaling van het rust- en overlevingspensioen op voorwaarde dat de daaraan verbonden vergoeding de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijdt.».

Art. 23

Artikel 64, § 1, van het koninklijk besluit van 21 december 1967 tot vaststelling van het algemeen reglement betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers, gewijzigd bij het koninklijk besluit van 8 augustus 1997, wordt vervangen als volgt:

«Voor de toepassing van artikel 25 van het koninklijk besluit nr. 50, artikel 3 van de wet van 20 juli 1990 en artikel 5 van het koninklijk besluit van 23 december 1996 dient onder beroepsarbeid te worden verstaan iedere bezigheid die, naar gelang

van het geval, een in artikel 23, § 1, 1°, 2° of 4° of in artikel 228, § 2, 3° of 4°, van het Wetboek van de inkomstenbelastingen 1992, bedoeld inkomen oplevert, zelfs indien ze door een tussenpersoon wordt uitgeoefend, en iedere gelijkaardige bezigheid uitgeoefend in een vreemd land of in dienst van een internationale of supranationale organisatie. Vrijwilligerswerk als bedoeld in de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger is geen beletsel voor de betaling van het rust- en overlevingspensioen, op voorwaarde dat de daaraan verbonden vergoeding de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijdt.»

Afdeling VIII **Gezinsbijslagen**

Art. 24

Artikel 52, eerste lid, van de samengeordende wetten betreffende de kinderbijslag voor loonarbeiders, vervangen bij de wet van 25 januari 1999, wordt aangevuld als volgt:

«, behalve ingeval het een niet meer leerplichtig kind betreft dat ingeschreven is als werkzoekende en studies of een leertijd beëindigd heeft en dat in het buitenland vrijwilligerswerk verricht als bedoeld in de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger.»

Art. 25

In dezelfde samengeordende wetten wordt een artikel 175bis ingevoegd, luidende:

«Art. 175bis. – Voor de toepassing van deze wet wordt vrijwilligerswerk in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger niet beschouwd als een winstgevende activiteit. De vergoedingen in de zin van de vermelde wet worden niet beschouwd als een inkomen of een winst voorzover zij de grenzen als bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet niet overschrijden.».

Art. 26

In artikel 1 van de wet van 20 juli 1971 tot instelling van gewaarborgde gezinsbijslag, laatst gewijzigd bij de wet van 25 januari 1999, wordt tussen het eerste en het tweede lid, het volgende lid ingevoegd:

«Wanneer het kind een vergoeding geniet als bedoeld in de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger, is dit geen beletsel voor de toekenning van gezinsbijslag, op voorwaarde dat de vergoeding niet meer bedraagt dan de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet.»

Art. 27

Artikel 6, laatste lid, van het koninklijk besluit van 25 oktober 1971 tot uitvoering van de wet van 20 juli 1971 tot instelling van gewaarborgde gezinsbijslag, laatst gewijzigd bij het koninklijk besluit van 15 juli 1992, wordt aangevuld als volgt:

«10° een vergoeding in de zin van de wet van ... betreffende de rechten van de vrijwilliger, op voorwaarde dat de vergoeding niet meer bedraagt dan de grenzen bedoeld in artikel 12 van de vermelde wet.».

11. Conclusie

Door Lets in te passen in het toepassingsgebied van de nieuwe wet zijn de voornaamste juridische moeilijkheden waarmee deze beweging geconfronteerd werd van de baan. Wat niet verwonderlijk is gezien Lets in essentie vrijwilligerswerk is.

Op verschillende punten moet nog uitgemaakt worden hoe dit in de praktijk van letsgroepen best operationeel wordt gemaakt: aansprakelijkheidsregeling en verzekering, rechtspersoonlijkheid, intern reglement en vrijwilligersovereenkomst. Ook het kwalificeren van de overeenkomst die ontstaat tussen twee leden blijft een aandachtspunt. De organisatie biedt voor deze relatie wel een kader, maar is zelf geen betrokken partij.

Tot besluit : perspectieven voor Lets

Lets is een vorm om vriendendiensten, burenhulp, vrijwilligerswerk en vrijetijdsbesteding op een eigentijdse manier te organiseren. Lets slaat aan omdat het een techniek toepast die aansluit bij een samenleving waarin het credo van de markt zo doorklinkt en waarin de individualisering toeneemt. Het is daardoor voor iedereen heel herkenbaar, en het is vrij eenvoudig om eraan deel te nemen.

Sterke kanten van Lets hebben met haar positieve bijdrage aan de samenleving te maken: aanmoedigen van sociale relaties, versterken van gemeenschapsleven, opbouw van menselijk kapitaal (persoonlijke vaardigheden), en sociaal kapitaal (sociale banden), aanvullend communicatiemiddel, culturele verrijking (mensen komen op ideeën, gaan dingen doen die ze anders niet zouden doen), zinvolle vrijetijdsbesteding. Op die manier draagt het bij om verzuring in de maatschappij tegen te gaan.

Bovendien kan Lets, omdat het niet volgens een bedrijfseconomische logica functioneert een nuttige bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling. De uren binnen Lets hoeven immers niet zo productief mogelijk te zijn. Herstellingen uitvoeren in plaats van wegwerpen, hergebruik van oude materialen, tweedehands, een rustig tempo ... worden hier een normale gang van zaken.

Ook het herwaarderen van het lokale is een pluspunt. Daardoor is in beginsel minder transport nodig voor de uitwisselingen binnen Lets, wat weer het milieu ten goede komt. Hoewel de omvang van Lets beperkt is, en daardoor ook de invloed op duurzame ontwikkeling, mogen we toch het belang niet onderschatten van de mentaliteitswijziging die deze beweging mee ondersteunt.

Door haar positie in wat E. Cahn de kern-economie noemt, sluit Lets aan bij de basis van het economisch leven (zoals huishoudens), en legt een link naar de lokale gemeenschap (zoals burenhulp). In die zin is het een deel van de sociale economie zoals dat begrip ook in Europese context wordt gebruikt: verenigingen, mutualiteit, coöperatie. Binnen deze ruime omschrijving van sociale economie situeert het zich bij de lokale verenigingen en het vrijwilligerswerk. Als nieuwe methodiek die hier haar intrede doet biedt het een interessante experimenteer-ruimte.

Binnen politieke partijen, en bij een aantal mandatarissen leeft er aandacht voor Lets. Dit wordt vanuit verschillende invalshoeken geïnspireerd. Wat zeker meespeelt is het idee dat Lets bij het bestrijden van de werkloosheid of bij de versterking van lokale economie een functie kan hebben. Dit hangt samen met de invulling van het begrip sociale economie, dat in België sterk gericht is op de problematiek van tewerkstelling van langdurig of laaggeschoolde werklozen. In ons betoog hebben we aangegeven dat deze visie gebaseerd is op de eenzijdig economische beeldvorming van Lets. Als we Lets situeren in het veld van sociale en solidaire economie, is het vooral actief aan de sociale kant en niet aan de bedrijfs-economische of beroepsmatige kant. Daar bouwt Lets wel mee aan de basis voor sociaal leven: versterken van sociaal kapitaal, onderhouden van het sociaal weefsel. Lets scheidt wel voorwaarden, maar creëert niet rechtstreeks tewerkstelling.

Om deze redenen verdient Lets een duidelijke plaats in de samenleving en erkenning door de overheid. Het wetsvoorstel over vrijwilligerswerk biedt hiervoor een uitstekend kader. Het is belangrijk dat bij de verdere behandeling van dit voorstel rekening wordt gehouden met de eigenheid van organisaties zoals Lets. Er dient duidelijk te worden gemaakt dat de uren die worden gepresteerd niet behoren tot de beroepsmatige arbeid, maar moeten worden gekwalificeerd als vrijwilligerswerk. Dit kan gebeuren in de wettekst zelf of bij de opmaak van de uitvoeringsbesluiten. Het zal er in elk geval voor zorgen dat deelnemers aan Lets duidelijk weten wat kan en niet kan, waarmee een belangrijke barrière tot deelname wordt opgeheven.

Hierdoor ontstaat een positieve benadering van Lets, dankzij de positionering in de wet over de rechten van de vrijwilliger. Lets verdient naar analogie van andere private initiatieven aanmoediging vanuit de overheid, om zijn mogelijkheden, die er nu in potentie zijn, ten volle te kunnen ontplooiën.

In de eerste plaats kan de overheid ondersteuning bieden bij de communicatie over het wettelijk kader en de positie van Lets. Letsgroepen hebben hiervoor, net als vele vrijwilligersorganisaties, niet de middelen. De koepelorganisaties Intersel en Lets Vlaanderen kunnen hier een taak opnemen die aansluit bij hun basisfunctie als informatiekanal, en daarover een overeenkomst afsluiten met de federale overheid. Het gaat om een materie die op federaal vlak juridisch is geregeld: de rechten van de vrijwilliger en het raakvlak met de sociale economie.

Letsgroepen en hun koepels vervullen een functie op het vlak van het sociale leven: uitbouwen van sociale netwerken en versterken van het sociaal weefsel. Hier komen we bij de persoonsgebonden materie die aan de gemeenschappen is toegewezen, of bevoegdheden die tot de gewesten behoren. Ondersteuning van de koepels op dit beleidsniveau is aangewezen om de mogelijkheid te bieden dit aspect van hun maatschappelijke functie uit te bouwen. De mogelijkheden die het model van Lets biedt zijn zeer breed, wat we hebben aangegeven met de buitenlandse varianten. Het kan gaan om de ontwikkeling van initiatieven die eerder gericht zijn op welzijn, ouderenzorg, cultuur, vorming, milieu, of een mengvorm van verschillende domeinen. Samenwerking met OCMW, buurtwerk, sociale huisvesting, tweedelijns welzijnswerk, sociale economie enz., behoort tot de mogelijkheden. Om informatie te verspreiden over Lets werden door letsgroepen en koepels al verschillende initiatieven opgezet. De website van letsgroepen en koepels is daar één van. In de culturele sfeer werd een theaterproductie gecreëerd om het functioneren en de maatschappelijke dimensie van Lets te evoceren. Zaken waar al concrete stappen werden gezet, maar die niet konden worden uitgewerkt zijn: ontwikkeling van informatica voor het administratieve beheer van een lokale groep, het uitwerken en verspreiden van een educatief letsspel, onderhoud van de website met informatie die de lokale groepen nieuwe sociale ideeën aanreikt enz.

Op lokaal niveau is het aan de gemeentebesturen en de letsgroepen om vormen van samenwerking te zoeken. Ook daarvan zijn voorbeelden zoals de letsgroep die aanvullende hulp biedt op lokaal vlak, bijvoorbeeld bij noodhulp, en de lokale overheid die infrastructuur ter beschikking stelt van Lets. Grote verschillen zijn te verwachten naargelang de plaatselijke situatie: stedelijk, landelijk, demografisch, economisch. Net zoals de lokale overheden nu met een heel gamma van verenigingen samenwerkt (sport, cultuur enz.) dient dit met letsgroepen te worden uitgebouwd. Hiervoor is de nodige aandacht van beide zijden vereist.

Op lokaal vlak is samenwerking van letsgoepen met bestaande verenigingen wenselijk. Bij verschillende groepen is dit nu al realiteit. Hiermee versterken zowel verenigingen als letsgroepen hun positie naar de overheid. Een verdere stap in samenwerking met de plaatselijke overheid is effectieve deelname in de uitwisselingen binnen het letssysteem. In pleidooien voor de ontwikkeling van lokale complementaire munten wordt dit gepromoot als een techniek die de lokale participatie maximaal benut.

Als Lets als vrijwilligerswerk wordt erkend, en de overheid de communicatie hierover steunt, dan is een nieuwe impuls aan de letsbeweging voorspelbaar. Een toename van leden en de opstart van nieuwe groepen zijn dan het gevolg. De richting die deze ontwikkeling zal inslaan is moeilijk te voorzien. We hebben nu al vastgesteld dat er een grote diversiteit bestaat, die mits samenwerking met andere sociale verenigingen alleen maar kan toenemen.

Ook voor de overheid biedt de ervaring van letsgroepen interessante informatie. Het is immers een sociale techniek om bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen te bevorderen. Nu is deze techniek toegepast op handelen dat zich in de sfeer van vrijwillige hulp, vriendendiensten en burenhulp situeert. Maar het kan evengoed op andere terreinen worden toegepast. Ervaringen in het buitenland tonen dat er mogelijkheid is om andere taken die tot de verantwoordelijkheid van de overheid gerekend worden ermee gebaat kunnen zijn. Zo is er de vergrijzing van de bevolking waar we wereldwijd mee geconfronteerd worden. De zorg voor ouderen zal echter niet blijvend gefinancierd kunnen worden op dezelfde manier. Er worden al oplossingen gezocht op financieel vlak zoals een pensioenstelsel met verschillende peilers, de opbouw van een 'silverfonds' enz. Ook de uitwisseling van vrijwillige diensten tussen ouderen onderling en tussen generaties kan bijdragen aan de oplossing van het probleem van de vergrijzing.

Nog een mogelijke toepassing is om de uitvoering van de lokale agenda 21 te koppelen aan de uitwisseling van diensten. In de stad Curitiba in het zuiden van Brazilië werd voor de oplossing van milieuproblemen en de plaatselijke afvalberg een succesvol experiment gevoerd. In ruil voor een goed sorteren en beperken van afval werden tickets voor openbaar vervoer gegeven. Het afval- en het transportprobleem varen er wel bij.

Met deze twee voorbeelden wijken we weer af van wat Lets nu in België betekent. We willen slechts aangeven dat de dynamiek in letsgroepen de verbeelding aan de macht brengt, met frisse ideeën en een vernieuwende praktijk.

Bibliografie

- Aldridge, T; Patterson, A (1998), 'LETS: new ways of alleviating economic exclusion?', Paper presented at Work Employment and Society Conference, University of Cambridge 14-16 September.
- Arsac, R. ; Brun, F ; Esteve, R.(1998/1999), 'De l'intérêt de l'étude positive des valeurs à travers l'observation des systèmes d'échange local', Mémoire dans le cadre du séminaire de sciences sociales et approche des institutions de la maîtrise de droit public, Université Pierre Mendès France, Grenoble II, Faculté de droit, 116p.
- Amorevole, Rosa M; Rizzo, P (2001), 'Without Money - A guide to Non-Monetary Exchange Systems', Lunaria, Roma, 170 p
- Aubert-Mompeyssen, Thérèse (1999), 'La prestation de services dans le cadre des systèmes d'échanges locaux (sel): activité socialement utile ou travail illégal?' in 'La semaine Juridique Entreprise et Affaires', nr 18-19, pp 802-808
- Barnes, North; Walker (1996), "LETS on Low Income", in 'New Economics Foundation', London.
- Barry, J.; Proops, John (2000), 'Citizenship, Sustainability and Environmental Research: Q methodology and Local Exchange Trading Systems', Edward Elgar, Cheltenham; 115 pp
- Beauvent, Emily (1996), 'Histoire du troc' in 'Troc en Stock', Nr 1, 3 p
<http://users.swing.be/ecotopie/trochist.html>
- Beauvent, Emily (1996), 'Le troc aujourd'hui' in 'Troc en Stock', nr 3, 2 p
<http://users.swing.be/ecotopie/trocact.html>
- Blanchart, Nathalie (1996), 'Le troc-vacances' in 'Troc en Stock', nr 2, 2 p
<http://users.swing.be/ecotopie/trocvac.html>
- Bouckaert, Steven; Van Buggenhout, Béatrice (2000), 'Een juridische verkenning van de grijze zone tussen vrijwilligerswerk en professionele arbeid - Rapport in opdracht van de Koning Boudewijnstichting', KBS; Brussel, 160 p.
- Boyle, David (2000), 'Funny Money in Search of alternative Cash', Harper Collins, London, 228 pp
- Boyle, David (2001), 'Timebanks - a radical manifesto for the UK', London, New economics foundation, 18 p
- Bowring, F (1998), 'LETS: an eco-socialist initiative?' in 'New Left Review' 23, 2, pp 91-111.
- Budtke, S (1996), 'Tauschringe im Kontext sozialer Sicherung', Technischen Universität, Berlin, 96 p.
- Cahn, Edgar S (2001), 'On LETS and Time Dollars', in 'International Journal of Community Currency Research', Vol 5
- Caldwell, C. (1999) 'Why Do People Join Local Currency Trading Schemes?', Occasional Paper no. 1, Dept. of Applied Social Studies, University of Luton.
- Caldwell, Caron (2000), 'Why do People Join Local Exchange Trading Systems?' in 'International Journal of Community Currency Research', volume 4
- Chanan, Gabriel (2001), 'Which tip of the iceberg? - Towards community involvement indicators', Community Development Foundation, Paper for audit commission seminar on community involvement, 8 p
- Corino, Carsten; Petri, Thomas Bernhard (1997), 'Zur rechtlichen Situation von Tauschringen', in 'Die Neue Juristische Wochenschrift', Heft Nr 13/1997, pp 825-831
- Creyf, Simonne ; D'Hondt, Greta (2000): 'Wetsvoorstel tot instelling van een statuut voor vrijwilligers'; Belgische kamer van volksvertegenwoordigers; Brussel, 7/09/2000; 36 p (doc 50 0863/001)
- Croall, Jonathan (1997), 'Act locally: the Growth of LETs', Calouste Gulbenkian Foundation, London.
- Croall, Jonathan, (1998), 'LETS Locally and the Growth of LETS', in 'Journal of Rural Studies', nr 15 (1)
- Dauchy, Tania (2002), 'Ruilverhandel en complementaire munteenheden in België', licentiaatsverhandeling, Departement Handelswetenschappen en Bestuurskunde, Hogeschool Gent, Gent, 99 p.
- Davis-Smith, J (1998), 'The 1976 National Survey of Volunteering', National Centre for Volunteering, London.Hague
- De Mets, Ingrid (1997), 'LETS: Local Exchange and Trade Systems. Een systeemdoorlichting van lokale geldstelsels', Leuven, eindverhandeling, K.U.Leuven, 122p.
- De Mets, Jan (2000), 'Een eigen-zinnige ondersteuning voor het vrijwilligerswerk - Explorand onderzoek naar wenselijkheid, opdracht en draagvlak van een Vlaams Steunpunt Vrijwilligerswerk', Verslag van het rondetafel gesprek op 16 juni 2000, KBS, Brussel, 55 p + bijlagen

- De Meyer, Magda (2001), 'Wetsvoorstel tot instelling van een statuut voor vrijwilligers', Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, Brussel, 24/04/2001; 22 p. (doc 50 1214/001)
- De Vriendt, Johan (2002), 'Over lokaal geld, of hoe geld de inzet wordt voor lerten over samenleven - Een agogische benadering van de ontwikkeling van lokale netwerken rond een kleinschalige geld-economie', in 'Vorming' nr 3, pp151-170
- D'hondt, Sarah; Van Buggenhout, Béatrice (1999), 'Het statuut van de vrijwilliger, knelpunten en oplossingen', KBS, Brussel, Maklu, Antwerpen - Apeldoorn, 2e uitg, 485 p.
- Dokhan, Julien (1999), 'Un Système d'Echange local en Mayenne: Rouages, Ressources et Risques du Réseau', Maîtrise de sociologie socio-anthropologie du monde contemporain, Université Paris-X-Nanterre, 96 p.
- Douthwaite, R. (1996), 'Short Circuit: strengthening local economies for security in an uncertain world', Green Books, Totnes, 386 p
- Douthwaite, Richard; Wagman, Dan (1999), 'Barataria - a community exchange network for the third system', Strohaln, Utrecht, 112 p.
- Elchardus, Mark; Glorieux, Ignace (1995), 'Niet aan de arbeid voorbij - De wekloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie', VUBpress, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 126 p
- Fitzpatrick, T., 'LETS and Benefit Claiming in the UK: Results of a Pilot Project', in 'International Journal of Community Currency Research', volume 4
- Gadaleta, Annalisa (2001), 'Services de proximité, création d'emplois et de développement local - Résultats de la recherche réalisée par AlteR&I', AlteR&I ; Brussel, 36 p
- Godschalk, H; Kluge, B (1995), 'Concept voor het onderzoek - bevordering duurzame consumptie en cultuurpatronen door lokale ruilkringen naar het LETS-model. Deel A: marktonderzoek', Frankfurt, PaysSysGmbH, 48 p.
- Godschalk, H; Kluge, B; Schneider, C. (1995), 'LET-Systeme und Kooperationsringe. Ein Handbuch über Formen und Ausgestaltungsmöglichkeiten lokaler Verrechnungssysteme', Frankfurt, PaysSysGmbH, 67 p.
- Greco, Thomas H. Jr (2001), 'Money - Understanding and Creating Alternatives to Legal Tender', Chelsea Green Publishing Company, White River Junction, 295 p
- Greco, Thomas H. Jr (1994), 'New money for healthy communities', ed Thomas Greco, Tucson (Arizona), 201 p
- Halima, Boussaïdi (2000), 'Le fonctionnement des systèmes d'échanges locaux: le développement des échanges non-monnaïres, une nouvelle perspective pour le réseau financement alternatif', Namur, 76 p.
- Hart, Keith (2000), 'Money in an unequal world', Texere, London, 335 p.
- Hoeben, Corine (2000), 'De organisatie van LETSystemen in Nederland - Verslag van het eerste deel van het onderzoek naar Letsystemen in Nederland', RUG, Vakgroep sociologie, Groningen, 13 p. http://www.strohaln.nl/lets/info/corine_oz.htm
- Hontschoote, Frédéric (2000), 'Les monnaies locales: Création et rentabilité d'un capital social - Analyse comparative de l'Ithaca Hour et du Sel de Paris', Université de Paris VII Jussieu, DEA de sociologie du pouvoir, 94 p.
- Hurn, Eluned (2001), 'CurrencyWales.com - A proposal for economic self-determination for the people of Wales'; Wales Assembly of Women, Wales, 21 p.
- Johnson, Daniel (1992), 'Wealth without money', in 'Share International', Vol. 11 No 6, pp. 28.
- Knops, Guido (ed); Defourmy, Jacques; Van Buggenhout, Béatrice (2001), 'Elementen voor een beleid inzake vrijwilligers en vrijwilligerswerk - Rapport in opdracht van de Koning Boudewijnstichting', KBS, Brussel, 95 p
- Koning Boudewijn Stichting (2001), 'De non-profitsector in België - Synthese van het onderzoek gerealiseerd in het kader van het interuniversitair project over de non-profitsector in België', KBS, Brussel, 49 p
- Laacher, Smain (1998), 'Economie informelle officielle et monnaie franche - L'exemple des systèmes d'échanges locaux', in 'Ethnologie française', XXVIII, pp 247-256
- Laacher, Smain (1999), 'Nouvelles formes de sociabilités ou les limites d'une utopie politique - L'exemple des systèmes d'échange local (SEL)', in 'International Journal of Community Currency Research', volume 3
- Laacher, Smain (1999), 'Critique de l'argent et morales des échanges - L'exemple des systèmes d'échange local', in 'Les temps modernes', août-septembre 1999, n° 605
- Lehmann, Karl-Heinz (s.d.), 'Wer tauscht, der täuscht - Zur Rechtlage von Tauschsystemen', Ev. Fachhochschule Hannover, 8 p
- Lets Antwerpen Provincie (2002), 'Letswijzer: soepel letsen', Mortsel, 33 p.
- Lietaer, Bernard A. (2000), 'Mysterium Geld - Emotionale Bedeutung und Wirkungsweise eines Tabus', Riemann Verlag, München, 365 p.
- Lietaer, Bernard (2001), 'Het geld van de toekomst - Een nieuwe visie op welzijn, werk en een humanere wereld', Forum, Amsterdam, 478 p.

- Liesch, Peter W.; Birch, Dawn (2000), 'Community-based LETSsystems in Australia: Localised Barter in a Sophisticated Western Economy', in 'International Journal of Community Currency Research', volume 4
- Liesch, P.W.; St. Hill, R.; Birch, D. (1998), 'Enigmatic Exchange Mechanisms in Modern Societies: Community and Business Barter and International Countertrade' in 'Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing', vol 3 (1), pp 45-56.
- Linton, M. (1995), 'LETSystems new money', <http://www.gmlets.u-net.com/home.html>
- Linton, M. (1995), 'LETs go Community way', <http://www.gmlets.u-net.com/home.html>
- Linton, M. and Soutar, A.(1994), 'The LETSystem Design Manual: A Comprehensive Manual detailing all aspects of LETSystem design and development', <http://www.gmlets.u-net.com/design/home.html>
- Marchand, I (1996), 'Local Exchange Trading Systems (LETS): een economische en ethische analyse', Antwerpen, eindverhandeling oriëntatie internationaal management, UFSIA, 132 p.
- Martin, V. (1997), 'Les systèmes d'échanges locaux: une innovation. Evaluation de leur développement depuis les années 1980 et de leur situation actuelle en Belgique', Louvain la neuve, eindverhandeling, UCL, 108 p.
- Molemans, Kris (2001), 'Vrijwilligerswerk. Wat kan, mag en moet - Een concrete stand van zaken', KBS, Brussel, 180 p
- Morand, F.(2000), 'Les S.E.L. (Les Systèmes d'Echange Local)', mémoire préparation DUT carrières sociales, 101 p. <http://www.selidaire.org/biblio/reflech/docu/memoire.pdf>
- New Economics Foundation (2001), "Time Banks: A Radical Manifesto for the UK", NEF, London, 16 p.
- Niemeyer, Verena (2002), 'Tauschringe in Deutschland', Diplomarbeit Wirtschaftlichen Fakultät, Universität Heidelberg, 75 p
- North, Peter (1996), 'LETS: a tool for empowerment in the inner city?', in 'Local Economy', vol. 11, 3, pp 284-93.
- North, Peter (1998), 'Exploring the politics of social movements through sociological intervention: a case study of Local Exchange Trading Schemes', in 'The Sociological Review', vol. 46, 3, pp 564-582.
- North, Peter (1999) 'Explorations in heterotopia: LETS and the micropolitics of money and livelihood', in 'Environment and Planning', vol.17, no.10, pp. 69-86.
- Peeters, Luc (1995), 'Local exchange and trade systems (LETS)', in 'Kering' 20e jaargang, nr1, pp33 -34
- Pierret, Dorthée (1999), 'Cercles d'échanges, cercles vertueux de la solidarité Le cas de l'Allemagne', in 'International Journal of Community Research', volume 3
- Pirard, Frank (2001), 'Werkgeversstatuten in de sociale inschakelingseconomie: aanvulling - De toegang tot de voordelen van de sociale inschakelingseconomie en andere steunvormen voor de leerwerkbedrijven, de vennootschappen met sociaal oogmerk en de beschutte werkplaatsen'; Hiva, Leuven, 18 p
- Pirard, Frank (2001), 'Werknemers- en werkgeversstatuten in de sociale inschakelingseconomie', Hiva, Leuven, 74 p
- Pirard, Frank (2001), 'Een statuut voor deelnemers aan semi-formele tewerkstellingsformules', Hiva, Leuven, 43 p
- Powell, J.; Salverda, M. (1998), 'A Snapshot of Community Currency Systems in Europe and North America', Bangkok, 25 p. <http://ccdev.lets.net/asia/thailand/snapshot.html>
- Procura vzw, 'Oprichting en beheer van een vzw', Garant, Leuven, 134 p.
- Rizzo, Pantaleo (2000), 'L' imaginaire multilatéral - Système d'information et reliance multilatérale, Profils sémantiques de Lets, Sel, Tr, Bdt, Sri', Thèse de doctorat de sociologie, Université Pierre Mendès France, Grenoble, 258 p.
- Schulte, M. (1996), 'Nicht-monetäre Tauschringesysteme in Deutschland auf dem Prüfstand', STADTart, Dortmund, 15 p.
- Servet, J.-M. (1999), 'Une économie sans argent: Les Systèmes d'échange Local', Paris, Seuil, 344 p.
- Schraven, Jorim (2000), 'The Economics of Local Exchange and Trading Systems: a Theoretical Perspective', in 'International Journal of Community Currency Research', volume 4
- Seyfang, Gill (2001), 'Community currencies: small change for a green economy', in 'Environment and Planning', vol 33 (6).
- Seyfang, Gill (1997), 'Examining Local Currency Systems: A Social Audit Approach', in 'International Journal of Community Currency Research', volume 1
- Seyfang Gill (2001), 'Greening the economy, one trade at a time', in 'Town and Country Planning', London, Vol 70, nr 6, pp216-217
- Seyfang, Gill (1998), 'KwinLETS: Working Towards A Sustainable Future - King's Lynn and West Norfolk Local Exchange Trading Scheme Research Report', 19 p, <http://website.lineone.net/~gillseyfang/cerise/cckwin.htm>

- Seyfang, Gill (2001), 'Money that makes a change - Community, Currencies, North and South', in 'Gender and Development', Oxfam, UK, Vol 9 (1), pp60-69.
- Seyfang, Gill (2001), 'Working for the Fenland Dollar - An evaluation of local exchange trading schemes (LETS) as an informal employment strategy to tackle social exclusion', in 'Work, Employment & society', Cambridge University Press 15 (3).
- Seyfang, Gill, 2001, 'Re-stitching the social fabric, one favour at a time' (development and potential of time banks in the UK), 'Town and Country Planning', London, 70 (9), pp251-252.
- Seyfang, Gill (2000), 'The Euro, The Pound, and the Shell in Our Pockets - Rationales for complementary currencies in a global economy' in 'New political Economy', Sheffield, Vol 5, Nr 2, pp 227-246
- Seyfang, Gill; Burns, Sarah, 'From Lets to Time Banks - Mobilising Voluntary Activities to Tackle Social Exclusion, Summary of a new ESRC-funded research project'. <http://website.lineone.net/~gillsyefang/cerise/cctb.htm>
- Skrandies, J. (1991), 'Local energy created out of unemployment', in 'Social Alternatives', Vol 10, no.3, pp.15-18.
- Supiot, Alain (1999), 'Les mésaventures de la solidarité civile (Pacte civil de solidarité et systèmes d'échanges locaux)' in 'Droit Social', nr 1, pp1-12
- Tooke, Jane (1999), 'ESRC Project Report: Co-ordinators Survey - Evaluating LETS as a means of tackling social exclusion and cohesion', 9p, <http://ccdev.lets.net/materials/evaluatinglets.html>
- Van Arkel, Henk; Peterse, Guus (s.d), 'Voor hetzelfde geld - Hoe geld de wereld stuurt en welke alternatieven er zijn', Strohalms Uitgeverij Jan Van Arkel, Utrecht, 240 p
- Van Arkel, Henk; Ramada, Camilo (2001), 'Arm door geld - maar ook ... nieuwe kansen op bevrijding van de globaliseringsmachine', Strohalms Utrecht, (niet genummerde blz)
- Van der Vorst, Pierre; Walgrave, Jo (1999), 'Arbeid en niet-arbeid: naar een volwaardige participatie - aanbevelingen van de commissie arbeid en niet-arbeid aan de Koning Boudewijnstichting', Leuven-Apeldoorn, Garant, 139 p
- Vanderweyden, Katrijn (2002), 'Is er leven zonder werk? - Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw', Leuven, Acco, 363 p
- Vanderweyden, Katrijn (1998), 'De arbeidssamenleving voorbij - Van loonarbeid naar pluriactiviteit' in 'Tijdschrift voor sociologie', Vol 19, nr 4, pp421-447
- Van Ouytsel, Jeff; Vanderweyden, Katrijn (2001), 'Werkt Lets? Lokale ruilkringen afgewogen tegen loonarbeid.', Universiteit Antwerpen UIA, PSW-paper 2001/2, 33p.
- Van Ouytsel, Jeff (2000), 'LETS Work. Local Exchange and Trading Systems en hun rol in het maatschappelijke debat over loonarbeid.', Antwerpen, UIA, eindverhandeling, 100 p.
- Van Rompaey, Liesbeth (1999), 'Sancties in de werkloosheid - bestrijding van sociale fraude door de artikelen 153 tot 159 Werkloosheidsbesluit', Misset & Breesch, Gent, 146 p.
- Van Snick, Paul (2002), 'Vrind 2001 - Vlaamse regionale indicatoren', Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2002 (dep), 400 p
- Walker, Perry, (1997), 'Low-income LETS - difficult but possible', Town and Country Planning 66 (2), February.
- Waterplas, Lina (s.d.), 'Beknopte overzichten van letsgroepen in verschillende landen', niet gepubliceerd
- Watteau, Eric (1996), 'Fonctionnement d'un service d'échanges local' in 'Troc en Stock', nr 6, 2p, <http://users.swing.be/ecotopie/selact.html>
- Watteau, Eric (1996), 'Les S.E.L. aux quatre coins du monde' in 'Troc en Stock', nr 6, 3p, <http://users.swing.be/ecotopie/selmonde.html>
- Williams, C.C. (1996), 'Informal sector responses to unemployment: an evaluation of the potential of Local Exchange and Trading Systems (LETS)', in 'Work, Employment and Society', vol.10, no.2, pp.341-359.
- Williams, C.C. (1997), 'Local Exchange and Trading Systems (LETS) in Australia: a new tool for community development', in 'International Journal of Community Currencies Research', vol.1
- Williams, Colin (2000), 'Are local currencies an effective tool for tackling social exclusion?', in 'Town & Country Planning', Nov., pp.323-325
- Williams, Colin C; Aldridge, Theresa; Lee, Roger; Leyshon, Andrew; Thrift, Nigel & Tooke, Jane, 'Harnessing Local Exchange and Trading Schemes (LETS) as a Tool for Community Renewal: the Role of local Government', submitted to Local Governance, 8p. <http://www.cyberclass.net/harness.htm>
- Williams, C.; Aldridge, Theresa; Lee, Roger; Leyshon, Andrew; Thrift, Nigel; Tooke, Jane (2001), 'Bridges Into Work?: an evaluation of local exchange trading schemes (lets)', The Policy Press, Bristol, 62pp

